

**ВАЗОРАТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА
ИЛМИ ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ СЛАВЯНИИ РОССИЯ ВА ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 930+537 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИМАРДОНЗОДА БОБОХОН МАҲМАДӢ

**ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҶИЯҶОИ
ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН
(солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз
рӯйи ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ
07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

**Рохбари илмӣ:
доктори илмҳои таърих,
профессор Маликов М.Ҷ.**

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИҶА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	1
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҶИЯҶОИ ҶАНУБУ	
ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ШУРАВӢ	16
1.1.ЗахираҶои обӢ- энергетикии Тоҷикистон	16
1.2.Таърихи аз худ кардани захираҶои энергетикӢ ва электривунонии	
мамлакат дар давраи дигаргунсозивуи сотсиалистӢ.....	31
1.3.Аз таърихи электривунонии ноҶияҶои ҷанубу	
шарқии Тоҷикистон	52
1.4.Шаклу дараҷаҶои тайёр кардани мутахассисони	
соҳаи энергетика	70
БОБИ 2. СОХТМОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ЭЛЕКТРИКУНОНИИ	
НОҶИЯҶОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ	
ИСТИҚЛОЛ	92
2.1. Сохтмони объектҶои энергетикӢ ва электривунонии мамлакат дар	
даврази истиқлолият	92
2.2. Истифодабарии қувваи барқ дар саноати мамлакат ва хоҷагии	
қишлоқ, аз ҷумла дар ноҶияҶои ҷанубу шарқӢ	118
2.3.Истифодабарии қувваи барқ дар корхонаҶои маданӢ, маиши,	
системаи маорифи ноҶияҶои ҷанубу шарқии Тоҷикистон	133
ХУЛОСА	146
НОМГҶҶИ АДАБИЁТ	155

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

БТ – Барқи Тоҷик

БЭР – Бозори энергетикӣи ҷаҳонӣ

ВЭ – Вазорати энергетика

ЗЭ – Захираҳои энергетикӣ

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

КАССА – 1000 – Хатти баланшиддати барқии Қирғизистон – Тоҷикистон

– Афғонистон – Покистон

КМ – Комитети Марказӣ

КМ ҲКИШ – Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

НБ – Неругоҳи барқӣ

НБО – Неругоҳи барқи обӣ

НБО – Неругоҳи барқии офтобӣ

НД – Неругоҳи барқии дизелӣ

НХ – Неругоҳи хурд

НШ – Неругоҳи шамоли

ОЭ – Шуъбаи энергетикӣ

ПЭ – Пажӯҳишгоҳи энергетикӣ

СЭ – Системаи энергетикӣ

СЭ – Суғдэнерго

СЭҶ – Системаи энергетикӣи ҷанубӣ

СЭШ – Системаи энергетикӣи шимолӣ

УЭС – Системаи энергетикӣи марказӣ

ХЭ – Хатлонэнерго

ҲКИШ – Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ

ҶШС – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

ШО – Шурои Олӣ

ШО ҶШС – Шурои Олии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

ЭП – Бунгоҳи энергетикӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Халқи тоҷик таърихи дурудароз ва ибратбахшERO аз сар гузарондааст. Тули асарҳои таърихии пурпечутоб дар ҳаёти халқи тоҷик на бо хоҳиши он омилҳои муайяни мусбат ва марҳилаҳои рукуду фоҷиабор рух додаанд. Ба воқеаҳои фоҷиабор дар ҳаёти аҷдодони халқи тоҷик истилои юнону-мақдуниҳо, арабҳо, муғулҳо ва дигар қabilaҳои сершумори туркзабонро номбар кардан мумкин аст.

Дар байни марҳилаҳои мусбати инкишофи таърихи халқи тоҷик давраи Сомониён, асри XX ва оғози асри XXI-ро бояд ёдовар шуд, ки дар ҳаёти халқамон тағироти муайяни мусбати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯ пайваست. Дар байни дастовардҳои халқи тоҷик дар асри XX – оғози садаи асри XXI ҳалли мушкилоти рушди энергетикӣ татбиқи он дар равандҳои заҳматталаби рушди иқтисодӣ, таҳсилот, илму фарҳанг ва дигарҳоро номбар кардан мумкин аст. Энергетика, ки бо захираҳои он Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми Осиёи Марказӣ қойи якумро ишғол менамояд, қувваи муҳимтарини истеҳсолкунанда ва аз ҷиҳати фарҳангӣ табдилдиҳанда аст, ки ин матлабро электрикунонии ноҳияҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар давраи асри XX – оғози садаи XXI инъикос менамояд. Масъалаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон аз аввал дар назди Ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ ва ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиклолу ялпорча мавқеи махсус доштанд. Сабаби асосии ин вазъ аз он иборат буд, ки ноҳияҳои ин минтақа ҳамчун мавзеи муҳофизатии наздисарҳадӣ бо Афғонистон ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои назди сарҳадӣ дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт. Бо дарназардошти ин омил дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар ин минтақа аввалин роҳҳо бо рӯйпӯши саҳт сохта шуда, равшании электрикии аввалин гузаронида шуд. Аз 250 истгоҳи барқии барои ҷумҳурӣ ҷудо кардашуда ба ин ноҳияҳои наздисарҳадӣ 73 истгоҳи барқии сайёре, ки бо сӯзишворӣ кор мекарданд вобаста шуданд ва ғайр аз

хатҳои сарҳадӣ онҳоро наздиктарин нуктаҳои аҳолинишин истифода мебурданд, интиқол дода шуд. Маҳз дар ҳамин минтақаҳо аввалин муассисаҳои нави маъмурию фарҳангӣ сохта шуданд. Дар даврони шуравӣ, агар, аз як тараф, электрикунонӣ асоси инкишофи ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон бошад, пас аз тарафи дигар, ба Ҳокимияти Шуравӣ нишон додани афзалияти низомии сиёсии худ аз Афғонистони нимфеодалӣ ва нимкапиталистӣ лозим буд. Дар баробари ин, дар давраи истиқлолият масъалаи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ хеле мубрам гашт. Аммо ба ақидаи мо, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа ба воситаи электрикунонӣ неруи асосии истехсолкунанда ва созмондиҳандаи инкишоф ва ободии минтақа маҳсуб меёбад. Мутаассифона, ин масъалаҳо дар маҷмуъ, қаблан аз мадди назари муҳаққиқони ҳамаи равиҳо берун монда буданд. Имрӯз барои муҳаққиқони соҳаҳои гуногун вақти он фаро расидааст, ки ғайр аз муҳокимаи ин масъалаҳо ба таҳқиқи он бештар таваҷҷуҳ намоянд. Масалан, таҳқиқоту корҳои алоҳидае, ки муҳимтарин масъалаҳои электрикунонии минтақаро дар тамоми давраи баъдиҷангӣ равшан месозанд, ҳанӯз анҷом дода нашудаанд. Ғайр аз ин, иттилоот дар бораи электрикунонии минтақа баъди ба истифода супоридани НБО Ивазшаванда (Перепадная ГЭС Вахшского каскада – эзоҳи мо) ва Марказӣ, ки ҳанӯз баъди ба истифода супоридани қисми асосии НБО Норак фаъолият доштанд, кофӣ нест. Ҳатто агар қувваи барқ дар ин истгоҳи барқӣ аввалин бор ба минтақаҳои номбурда расида бошад ҳам, маълумот дар бораи он ки чӣ тавр раванди мазкур ба рушдёбии истехсолкунандагии равандҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ, фарҳангу иҷтимоиёти онҳо таъсир расонидааст, ё хеле кам аст, ё тамоман вучуд надорад. Бисёре аз масъалаҳо, аз қабилӣ вазъи афзалиятноки минтақаи мазкур, мавҷудияти равандҳои тезшавандаи электрикунонии минтақа ва таъсири ин равандҳо ба ташаккулёбии инкишофи ин минтақа то ба ҳол равшан нестанд. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиши ҷиддӣ ва таҳлили

чузъиёти масъалаҳои мазкур пеш омад, ки ин мубрамии мавзуи таҳқиқшавандаро муайян мекунад.

Дар матбуоти даврӣ сарчашмаҳо, адабиёт ва интишороти сершуморе мавҷуд аст, ки масъалаҳои энергетика, таърихи электрикунонии Тоҷикистон, ташаккулёбии маҷмааи сӯзишворию энергетикиро омӯхта, аз ҷиҳати илмӣ аҳамияти байналхалқии сиёсати энергетикии Тоҷикистони соҳибистиклолро инъикос ва таҳлил намудаанд [69,с.379]. Таҳлили манбаъҳо ва адабиёти нашршуда собит месозад, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ ва энергетикӣ кишвари сарватмандтарини Осиёи Марказӣ мебошад [97,с.283]. Вале муҳаққиқон дар қорхояшон, ки мақсади онҳо нишон додани манзараи умумии рушди энергетикии ҷумҳурӣ аст ва яке аз масъалаҳои муҳим, яъне илман тасвир намудани манзараи таърихии электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистонро дарбар мегирад, баррасӣ накардаанд [105,с.334]. Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасии воқеъбинонаи ин масъала низ мубрамии мавзуи таҳқиқ ва объекти онро муайян месозад [80,с.392]. Бо дарназардошти он, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон дар ноҳияи Ҳамадонӣ ҳамагӣ 26 ва дар ноҳияи Фархор 18 қорхонаи саноатӣ сохта шуда буд, нишон додани таҳаввулу тағйирёбии хусусияти равандҳои меҳнатӣ, инкишофи фарҳанг, иҷтимоӣ ва ҳаёти маишӣ аҳолии ин минтақаи наздисарҳадӣ, таҳлил кардан ва баҳо додани вазъи ин минтақа дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар лозим аст [103,с.268]. Дар давраи истиқлолият бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси яке аз мақсадҳои стратегӣ муайян сохтани таъминсозии истиқлолияти энергетикии кишвар аҳамияти илмӣ мавзуи омӯхташавандаро дучанд намуда, мубрамии онро собит месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Оид ба таърих ва таҳлили электрикунонии Тоҷикистон мақолаҳои зиёди илмӣ, илмӣ-оммавӣ, конференсияҳо ва анҷуманҳо бахшида шудаанд. Масалан, соли 1972 дар

шаҳри Душанбе Анҷумани байналхалқии илмӣ барқчиён баргузор шуд, ки ба 50-солагии нақшаи давлатии барққунонии ИҶШС бахшида шуда буд [72,с.190].

Бо дар назардошти аҳаммияти илмӣ масъалаи таҳқиқшаванда маъхазҳои бойгонӣ, маводи адабиёти ҷопӣ оид ба электрикунонӣ, аз ҷумла, бойгонии ҳизбӣ ва давлатии ҳамаи ноҳияҳои минтақа, ҳисоботи оморӣ ноҳияҳо, маводи шабакаҳои барқӣ, ҳисоботи колхозу совхозҳо, шуроҳои деҳот, оғоз аз соли 1920 то солҳои 1950 истифода ва омӯхта шудаанд [4].

Ин мавод муфассал таҳлил карда шуданд, манзараи нави таърихи электрикунонии ҷумҳурӣ таъсис дода шуд, ки ин воқеан, вазифаи моро дар таҳқиқи мавзӯ муайян намуд [76,с.208].

Бояд таъкид кард, ки гарчанд мавзӯи мазкур предмети таҳқиқи алоҳида нашуда бошад ҳам, паҳлуҳои гуногуни он дар таҳқиқоти умумӣ оид ба электрикунонии давлати шуравӣ, дар асарҳои коллективӣ ва бунёди доир ба таърихи халқи тоҷик, инчунин дар корҳои муҳаққиқони бисёр, аз ҷумла Стеклов Ю.В. «Нақшаи давлатӣ оид ба электрикунонии Россияи Советӣ», «В.И. Ленин ва электрикунонӣ», «Таърихи халқи тоҷик», Шарипов А., Қосимӣ З. «Фархундапай», Маликов М. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы. », «Роҷеъ ба масъалаи таърихнигорӣ рушди энергетикӣ ва электрикунонии Тоҷикистон», «Энергетика – неруи қавии истеҳсолкунанда ва табдилдиҳандаи соҳтмони ҷомеаи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон», Ҳотамов Н.Б. «Тағйироти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2006)», Аҳророва А.Д., Аминҷонова Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетикаи Тоҷикистон: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд», Ёдгорӣ Н. «Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо», «Ҳоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984», Нурмаҳмадов Д. «Гидроэнергетикаи Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо», Раҳимов Д. «Низомӣ энергетикаи Тоҷикистон», «Маҷмуаи мақолаҳо

бахшида ба 10-солаи байналхалқии «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2015), Азимов Х. «Идоракунии молиявии неруи энергетикии Тоҷикистон», Назарзода А. «Истиқлолияти давлатӣ: марҳилаи ҳалқунанда дар тақдири халқи тоҷик (бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон)» инъикос ёфтанд. Дар қорҳои илмӣ Маликов М.Х. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы.», А.Д. Ахророва, А.Д. Шарифзода, Д.А. Доронкин ва дигарон масъалаҳои захираҳои сӯзишвории энергетикӣ кишвар, амалияҳои омӯзиш ва азхудкунии онҳо, инчунин равандҳои истеҳсоли ҳаҷми халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ҷумҳури дар истифодабарии қувваи барқ баррасӣ карда шудаанд.

Вале, мутаассифона, дар ин қорҳо раванди электрикунонии ноҳияҳои омӯхташаванда таҳлил карда нашудааст, гарчанд ин ноҳияҳо ба нақшаи аввалини электрикунонии ҷумҳури ворид карда шуда буданд.

Дар қорҳои илмӣ Д. Нурмаҳмадов, Н.Ёдгорӣ, Х.Азимов, А.Назарзода ва Б.Сирочев асосан масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ, аз ҷумла масъалаҳои маблағгузориҳои НБО-ҳои Қайроққум, Сарбанд, Норақ ва Роғун мавриди муҳокима қарор ёфта, масъалаҳои электрикунонии қисми ҷанубу шарқии кишвар аз доираи назари муҳаққиқон берун мондаанд.

Дар асарҳои Н. Ёдгорӣ, Б. Юнусова, З. Зиёева ва муҳаққиқони дигар дар қорҳояшон, ки инъикос кардани манзараи умумии рушди энергетикӣ ҷумҳуриро дар назди худ мақсад гузошта буданд, масъалаи муҳим оид ба таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон баррасӣ нашудааст. Дигар ин, ки қариб дар ҳамаи қорҳои илмӣ-монографияи номбаршуда масъалаҳои мубрами мавзӯ – сохтмони хатҳо ва постансияҳои электрикӣ, вазъияти ба деҳоти минтақа рафтани барқ, истифодаи қувваи барқ дар қорҳои меҳнат, талаби қорхонаҳои саноатии минтақа, электрокунонии протсессҳои истеҳсолоти ҳаҷми қишлоқи

мавзеъ, электрокунонии муассисаҳои маданӣ-маишӣ сокинони деҳот кариб, ки ишора нашудаанд.

Ҳамин тариқ, доир ба таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон асарҳои махсуси ҳулосақунанда ба назар намерасанд. Омӯзиши нокифояи ин мушкилот интиҳоби ин мавзӯро ҳамчун таҳқиқи диссертатсионӣ муайян карда, кӯшиши таҳлили бонизоми таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистонро ҳамчун омили рушди иқтисодӣ ва фарҳангӣ-маърифатии минтақа ба миён мегузорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон аз рӯйи мавзӯи «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои раванди таърихӣ» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур омӯختан ва воқеъбинона таҳлил кардани маводи амалӣ доир ба масъалаҳои таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, муайян кардани дараҷаи таъсири он ба инкишофи қувваҳои истеҳсолқунанда, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар рафти омӯзишу таҳлили маводи мавзӯи интиҳобшуда диссертант дар назди худ вазифаҳои зеринро муқаррар намуд:

- нишон додани манзараи воқеии захираҳои обию энергетикӣ ин минтақа;

- муайян кардани сатҳи амалии истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ минтақа бо мақсадҳои истеҳсолӣ;

таҳлил кардани вазъи равандҳои истифодабарии қувваи барқ дар фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ин ноҳияҳо;

- муайян кардани аҳаммият ва нақши қувваи барқ дар ҳаёти фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ;

таҳлил кардани дастовардҳои истифодабарии қувваи барқ дар равандҳои захирагирӣ ва захираҳои ҳамаҷибаи деҳот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ;

– асоснок кардани зарурати ташаккули маҷмаи сӯзишвории энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳамияти он барои мунтазам таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар бо қувваи барқ;

– муайян кардани пойгоҳи маводӣ ва дурнамои сохтмони истироҳати барқӣ нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон;

– баррасӣ кардани аҳамияти байналхалқӣ ва сиёсии сиёсати

Иттиҳоди Шуравӣ доир ба электрикунии ноҳияҳои наздисарҳадӣ;

– асоснок кардани дурнамои рушди минбаъдаи энергетикӣ ва электрикунии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқотро таърихи электрикунии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки ба андозаи муайян дар адабиёти илмӣ ва матбуоти даврӣ инъикос ёфтааст.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот аз раванду дараҷаи электрикунии ҳамаҷибаи халқ ва фарҳанги ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар асри XX – оғози асри XXI иборат аст. Таҳлил, ҳулоса барорӣ ва равшансозии нақши қувваи барқ дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, рушди иқтисодии ноҳияҳои зикршуда, нишон додани нақши табдилдиҳандаи қувваи барқ дар инкишофи фарҳанг, илм, таҳсилот дар ин ноҳияҳо рушди асосии мавзӯи таҳқиқ ҳастанд.

Чорҷӯбаи хронологии таҳқиқ солҳои 20-уми асри XX – оғози асри XXI, яъне давраи табaddулотӣ сотсиалистӣ дар Тоҷикистон, марҳилаҳои ибтидоии давраи истиқлолияти ҷумҳуриро, ки давраи тағйироти назаррас дар рушди энергетикаи минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ тамоми ҷумҳурӣ аст, дар бар мегирад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Диссертант зимни навиштани диссертатсия аз методҳои илмӣ таърихӣ, ҳувиёт, воқеияти илмӣ, таҳлили таърихӣ-муқоисавӣ васеъ истифода бурдааст. Дар баробари ин, асоси таҳқиқи мазкурро усули мушкилотӣ-хронологӣ

ташкил медиҳад, ки барои муайян намудани таърихи электрикунонии ин минтақаи наздисарҳадӣ ва аҳаммияти он дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишии аҳолии минтақа имконияти хуб фароҳам меоранд.

Сарчашмаҳои таҳқиқи мазкур аз маводи бойгонии давлатии таърихи навтарини Тоҷикистон, бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бойгонии вилояти Хатлон, бойгониҳои ҷорӣ ноҳияҳои Ҷайхун, Кубодиён, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ, Шохин, маводи оморӣ, нашрияҳои даврӣ, маводи дастгоҳи марказии энергетика ва электрикунонии ҚШС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи трести «Хатлонбарқ бунёд», маводи ҳисоботии шабакаи барқии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, маводи амалӣ барои омодасозии мутахассисон дар соҳаҳои энергетика барои вилояти Хатлон ва минтақаҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ иборат ҳастанд [45].

Ғайр аз маводи бойгониҳои номбаршуда диссертант иловатан аз маводи интишорнаёфтаи фондҳои ноҳиявӣ ва минтақавии давлатӣ ва ҳизбии вилояти Хатлон оид ба вазъи захираҳо, сӯзишворию иқтидори энергетикӣ, истифодабарии воқеии онҳо, маълумоти оморӣ ва ҳисоботҳои ташкилоти энергетикӣ, колхозу совхозҳо истифода бурдааст. Ҳамчунин маводи муҳаққиқӣ, матбуот ва ғайра истифода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Бо мақсади таҳлилу муайянсозии боэътимоди нуқтаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, дар навбати аввал маводи интишорнаёфтаи бойгониҳо, нашрияҳои илмӣ монографӣ, маводи оморӣ ва матбуоти даврӣ таҳлил карда шудаанд.

Аз онҳо оид ба вазъи ҷуғрофӣ ноҳияҳои ин минтақа, захираҳои обию энергетикӣ он, таърихи инкишоф, сатҳи электрикунонии хоҷагии халқ ва фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии минтақа иттилооти аниқ ба даст овардан мумкин аст.

Таҳқиқ, таҳлил ва инъикоси мавод доир ба таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар маҷмӯъ, баъзе мушкилоти саҳифаҳои таърихи халқи тоҷикро пурра анҷом дода, ба хонанда ҳаҷми

маводеро, ки барои фаҳмиши бехтари вазъи иқтисодию фарҳангии кишвари худ имкон медиҳанд, пешкаш месозад. Доираи мавзуии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо корҳои илмӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба иқтисодиёт, фарҳанг, илмҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳт алоқаманд аст.

Ғайр аз ин, наwgонии илмӣ таҳқиқот аз матолиби зерин бармеояд:

- аксарияти маводи мавзуи мазкур таҳлил карда шуда, дар навбати аввал баҳои илмӣ онҳо дода шудааст.

- дар минтақа ғайр аз дарёҳои калон дарёҳои Панҷ, Кофарниҳон ва Яхсу ба ҳайси сарчашмаҳои иловагии истеҳсоли қувваи барқ баррасӣ шудаанд;

- сарчашмаҳои асосии истеъмоли қувваи барқ дар ин минтақаҳо нишон дода шудаанд;

- дараҷаи истифодабарии қувваи барқ аз тарафи хоҷагиҳои фермерӣ ва аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон барои эҳтиёҷоти истеҳсолии хоҷагии деҳот, корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии деҳот муайян карда шуд;

- аҳамияти таърихӣ қувваи барқ дар тағйирёбии ҳаёти фарҳангии аҳолии Тоҷикистон инъикос ёфтааст;

- зарурати созмондиҳии маҷмааи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳамияти он барои мунтазам бо шабакаи барқӣ таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар асоснок карда шуд;

- аҳамияти байналхалқӣ сиёсати Иттиҳоди Шуравӣ доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ муайян карда шудааст;

- заминаҳои моддӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқӣ нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон муайян карда шуданд;

- дурнамои рушди энергетикӣ ва электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон асоснок карда шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

– дар давраи шуравӣ ноҳияҳои наздисарҳадӣ дорои имтиёзҳои махсус буда, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт;

таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти интишорёфта собит месозанд, ки Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ аз нуқтаи назари захираҳои обию энергетикӣ кишвари аз ҳама сарватманд аст;

– қувваи барқ дар инкишофу тағйироти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишӣ соҳаҳои ҳаёти аҳолии Тоҷикистон нақши самаранок мебозад. Истифодаи бурдани қувваи барқ дар хоҷагиҳои аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, дар истеҳсолоти кишоварзӣ, дар корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, бо мақсадҳои фарҳангию маишӣ ҳаёт ва сатҳи рӯзгори сокинони ин ноҳияҳоро ба қуллӣ дигаргун месозад;

– созишҳои истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон, аз он ҷумла дар минтақаҳои таҳқиқшаванда, саривақтӣ мебошад ва барои сохтмони онҳо асосҳои моддӣ ва табиӣ мавҷуданд;

электрикунонии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, аз он ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони мо аҳаммияти боз ҳам бештар касб карда, асоси рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ро ташкил медиҳад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Маводи таҳқиқи мазкур метавонанд зимни тарҳрезии масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, фарҳанги он, энергетикаи вилояти Хатлон, дар таҳқиқоти иловагӣ доир ба таъриху фарҳанги минтақаҳои гуногун ва ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикаи кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, дар бозгашт ба равшансозии масъалаҳои фаромӯшшудаи сиёсати Ҳукумати Шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва рушди фарҳангии ноҳияҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурда шавад. Ғайр аз ин, маводи таҳқиқи мазкур метавонад зимни навиштани асарҳои алоҳида, рисола ва мақолаҳои истифода шавад,

ки онҳо ташаккулёбии маҷмааи обию энергетикии Тоҷикистонро, бо инобати дурнамои азхудкунии захираҳои сӯзишвории энергетикии кишвар, ки онҳо имкониятҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва равандҳои фарҳангии Тоҷикистонро равшантар месозанд, ба пуррагӣ нишон медиҳанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти анҷом додашуда бо он тасдиқ мегардад, ки таҳқиқот дар асоси омӯзиши маводи бойгонӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маълумоти оморӣ, маводи мақомоти ҳукуматӣ ва ташкилоте, ки фаъолияти онҳо бевосита бо электрикунонии корхонаҳои ватанӣ, иқтисодиёт ва ҳаёти фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон алоқаманд аст, таҳия шудааст. Аксарияти ин мавод нахустин бор ба мубодилаи илмӣ ворид карда шудаанд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисосҳои КОА дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.02 – Таърихи ватанӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Ҳамаи давраҳои татбиқи нақшаи кори илмӣ, аз қабili коркарди мавзӯ, асосноккунӣ ва аҳаммияти он, мақсадгузорӣ ва иҷрои вазифаҳои он риоя шуданд ва бо иштироки бевоситаи муаллиф анҷом дода шудаанд. Муаллиф маводи таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар даврони шуравӣ ва давраи истиқлолият муфасссал таҳлил карда, дар таҳқиқи он саҳми худро гузоштааст. Доир ба мавзӯи рисола муаллиф ба натиҷаҳои муайяни илмӣ омада, тақлифу тавсияҳои худро баён кардааст ва мақолаҳои илмӣ нашр кардааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллифи он дар конференсияҳои байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавии илмӣ-амалӣ

ва илмӣ-назариявӣ, семинарҳои илмию амалии олимони ҷавон ва унвонҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва ҳимоя карда шудаанд.

Диссертатсия дар чаласаи кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон (суратмаҷлиси №6 аз 11.04.2025) муҳокима шуда, барои дифоъ тавсия дода шуд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба натиҷаҳои таҳқиқот, ки бо кори диссертатсионӣ алоқаманданд, 12 мақолаи илмӣ нашр гардид, аз он ҷумла 5 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои аз тарафи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ва 7 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъб расид.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ буда, дар бандубасти қор принсипи хронологӣ истифода бурда шуд. Диссертатсия дар 168 саҳифаи компютерӣ ҷоп шуда, дорои рӯйхати ихтисорот ва аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, ҳафт зерфасл, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (ҳамагӣ 175 номгӯй) иборат аст.

БОБИ 1. ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ШҶУРАВӢ

1.1.Захираҳои обӣ- энергетикӣи Тоҷикистон

Сарфи назар аз беадолатии таърихӣ, ки дар натиҷаи он халқи тоҷик танҳо қисми нисбатан хурде аз заминҳои паҳновари таърихӣ худ дар ихтиёр гирифт, табиат ин сарзаминро, бахусус ноҳияҳои ҷанубу шарқии онро, бо шароити иқлимӣ мусоид ва захираҳои табиӣ арзишманд таъмин намудааст. Ба ин маънӣ, ҳамин сарватҳои табиӣ дар минбаъда асоси рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳаи энергетика, гардиданд.

То ибтидои асри XX, аксарияти захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣи Тоҷикистон, махсусан захираҳои оби он, ба таври илман тадқиқ нашуда буданд ва имконоти истифодаи онҳо аз нигоҳи хоҷагидорӣ номаълум боқӣ мемонд. Аммо маҳз дар шароити ташаккули низоми шӯравӣ, ҳукумати мардумӣ ба омӯзиши маҷмӯи захираҳои табиӣ, хусусан потенциали обӣ-энергетикӣи кишвар таваҷҷуҳи хоса зоҳир кард. Аз миёнаи солҳои 1920-ум тадқиқоти системавӣ оид ба арзёбии иқтидорҳои гидроэнергетикӣи мамлакат оғоз гардид, ки ин раванд дар таҳияи сиёсати электрикунонии минбаъдаи кишвар нақши калидӣ бозид.

Тоҷикистон бо зиёда аз 25 ҳазор дарёю ҷӯйборҳои хурду бузург, 34 кӯли табиӣ ва сунъӣ, инчунин манбаъҳои камиёб ва эҳтимолии сӯзишворӣ, аз ҷумла тақрибан 4 миллиард метри мукааб гази табиӣ, 3 миллиард тонна ангишт, то 2 миллиард тонна захираи эҳтимолии нафт, ҳамчунин энергияи бузурги офтобӣ ва бодӣ, яке аз минтақаҳои дорои иқтидори баланди энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ маҳсуб мешавад. Танҳо имконоти гидроэнергетикӣи қисмати ҷанубу шарқии кишвар, аз ҷумла дарёҳои Панҷ, Вахш ва шоҳаҳои онҳо, зиёда аз 100 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад.

Маҳз дар ин замина, бо таъсиси мақомоти иқтисодӣ ва илмӣ шӯравӣ дар Тоҷикистон, корҳои амалӣ дар самти шиноخت, арзёбӣ ва истифодаи

манфиатноки ин захираҳо шуруъ гардиданд. Таъсиси шабакаи илмӣ-тадқиқотӣ, ворид кардани мутахассисони фаннию муҳандисӣ аз ҷумхуриҳои дигар ва ҷалби захираҳои маҳаллӣ барои омӯзиши маҷмӯи гидрологӣ ва геофизикии минтақа, марҳилаи навро дар рушди энергетикаи кишвар оғоз бахшид. Ин таҳаввулот, ки дар солҳои баъдӣ замина барои бунёди неругоҳҳои барқи обии бузург – аз ҷумла НБО-и Вахш, Норак ва ғайра гардид, боиси афзоиши нақши стратегии захираҳои обии Тоҷикистон дар сиёсати энергетикӣ умумии Иттиҳоди Шӯравӣ низ гардид.

Сарфи назар аз беадолатии таърихӣ, ки дар натиҷаи он ба халқи тоҷик танҳо пораи кӯчаке аз заминҳои паҳновари ватани таърихӣ насиб гардид, табиат ин заминҳоро, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубии онро бо сарватҳои табиӣ беназир ва шароитҳои хуби иқлимӣ барои ҳаёт ва пешрафт мусоид таъмин намудааст.

Арзишмандтарин сарвати табиӣ ҷумхурий – захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ ин минтақа то асри XX мавриди омӯзиш ва коркард қарор нагирифта буданд. Захираҳои энергетикӣ кишвар дар заминаи 25 000 дарёҳои калон, миёна, хурд ва шохобҳои онҳо, 34 кули хурду калон, 4 млрд м³ газ, 3 млрд тонна ангишт, то 2 млрд тонна нефт, энергияи бепоёни Офтоб ва ғайра ташаккул меёбанд. Захираҳои энергетикӣ танҳо қисмати сарҳадии ҷанубу шарқии мамлакат зиёда аз 100 млрд. кВт/сро ташкил медиҳанд. Барпо гардидани ҳокимияти халқӣ дар солҳои 20-уми асри XX дар ин муносибат таҳаввулоти ҷиддӣ ба миён овард. Танҳо низоми сотсиалистӣ дар Тоҷикистон дар омӯзиши ҳайат ва ҳаҷми сарватҳои табиӣ ва обӣ-энергетикӣ кишвар кори бузурги амалиро анҷом дод.

Бо ёрии олимон ва мутахассисони рус, аллакай дар солҳои 30-юм захираҳои бузурги ангишт, нефт, газ, гидроэнергетикӣ, ки ба пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда, рушди соҳаҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, илмӣ, фарҳангӣ заруранд, муайян гардиданд.

Чуғрофия ва захираҳои сарватҳои обӣ-энергетикии Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX, дар солҳои баъдиҷангӣ ва дар солҳои аввали ба даст овардани соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Дар тадқиқи онҳо олимон, мутахассисон аз Тоҷикистон, Россия ва дигар кишварҳо иштирок намуда, ҳар яки онҳо маълумотҳои ҷамъбастии ҳудудӣ ба захираҳои сарватҳои обӣ-энергетикӣ ва сӯзишвории кишвар пешниҳод карданд. Варианти охирини омӯзиши захираҳои обӣ-энергетикӣ аз он сабаб эътиҳодида аст, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар ҷумҳурии институтҳои алоҳидаи илмӣ-тадқиқотӣ таъсис ёфт, ки мутахассисон, олимони он тақрибан дар толи 10 сол ҳамаи минтақаҳои ҷумҳуриро ба таври дақиқ тадқиқ намуданд [77,с.170]. Онҳо мавқеи марказии ҷойгиршавии захираҳои ангишт, нефт, газ ва дигар сарватҳои табииро муайян намуда, ҳаҷми захираҳои обӣ-барқии ҳар як дарёи калону хурд, шохобҳои онҳоро ҳисоб карданд, инчунин ҳаҷми умумии захираҳои обӣ-барқии кишварро муайян намуданд [125,с.27]. Обанборҳои асосии обӣ дар сайёраи Замин укёнус ва баҳрҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ҷаҳон 4 укёнуси калон мавҷуд аст, ки дар онҳо захираҳои бепоёни оби ҷаҳон ҷамъ гардидаанд. Ин укёнусҳо – Атлантика, Ором, Ҳинд ва Яхбастаи Шимолӣ мебошанд, ки захираҳои оби ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Ин захираи оби ҷаҳониро оби 75 баҳр пурра месозад, ки онҳоро барои обёрӣ намудани замин истифода бурдан мумкин аст. Дар укёнус ва баҳрҳо беш аз 160 намуди гуногуни ҳайвонот ва зиёда аз 10 ҳазор намуди обсабзҳо мавҷуд аст, ки инсон метавонад онҳоро баъд аз коркард истеъмол намояд. Дар қабри укёнус ва баҳрҳо инчунин маводи химиявии барои мавҷудияти инсон ва пешрафти иқтисодиёт муҳим дар ҳаҷми хеле зиёд мавҷуд аст. Ин навъҳои гуногуни намак, нефт ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Мутахассисон пайдоиши укёнусҳоро тақрибан 140 то 160 млн сол қабл муайян кардаанд. Имрӯз, аз 2/3 ҳаҷми оби сайёраи Заминро маҳз обҳои укёнус ва баҳрҳо ташкил медиҳанд [87,с.60].

Сарчашмаи асосӣ ва захиракунандаи обҳои нушокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияҳои кӯҳӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар онҳо захираҳои бузурги барф чамъ мешавад. Захиракунандаҳои асосии оби тозаи нушокӣ – ин пирияхҳои баландкӯҳҳо маҳсуб меёбанд, ки дар онҳо миллионҳо тонна барф ҳифз мегардад.

Алӣон дар Тоҷикистон 8492 пириях мавҷуд аст, ки майдони $8476,2\text{ км}^2$ ташкил дода, тахминан 6% миқёси тамоми қаламрави ҷумҳуриро фаро мегиранд. Пирияхҳои Дарвоз, Пётри Якум, Язғулом, Рӯшон, Шугнон, Ишкошим, Шохдара, Музкол, қаторкӯҳҳои Зарафшон, доманакӯҳҳои Олой, пирияхҳои Федченко, Зулумрат, Октябр, Усту ва ғ. аз ҷумлаи онҳо маҳсуб меёбанд [87,с.109-110].

Дар ин ноҳияҳои баландкӯҳи душворгузар ҳаҷми асосии оби тозаи нӯшокии Тоҷикистон ташкил меёбад. Аммо дар солҳои охир, бинобар сабаби гармшавии иқлим пайваста суръати обшавии пирияхҳо вусъат ёфта истодааст, ки дар натиҷаи он захираи оби тозаи нӯшокии ҷумҳурӣ низ кам шуда истодааст. Барои мисол, пирияхи Зарафшон дар як шабонарӯз ба миқдори 27 сантиметр ҳаракат карда, об мешавад. Баландшавии ҳарорат дар давраи зимистон ҳаҷми захираи обии дарёҳо ва кӯлҳоро кам карда истодааст. Аз соли 1930 то имрӯз беш аз 33% майдони пирияхҳои Тоҷикистон аз байн рафта, дар натиҷаи гармшавии иқлим ва ғ. ба об табдил ёфтааст.

Мутобиқи ҳисобҳои академик А.С. Никитин дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 1300 кӯлҳо – обанборҳои калону хурд мавҷуд аст. Қисмате аз кӯлҳо дар баландкӯҳҳо ташкил ёфтаанд, ки кӯли Сарез, Қаракӯл, Яшилкӯл, Искандаркӯл, Буяндкӯл аз ҷумлаи онҳоянд. Барои мисол, кӯли Қаракӯл дар баландии 3915 метр ташкил ёфта, ҳаҷми оби он 4150 км^2 -ро фаро мегирад [87,с.109].

Кӯли Сарез моҳи феввали соли 1911 дар дарёи Мурғоб (Бартанг), ки дар натиҷаи заминларзаи тақрибан то нӯҳ бал кӯҳи Музкол вайрон шуда, ба ғор фурӯ рафт ва деҳаи Усойро аз байн бурда буд, ташкил ёфтааст. Дар

натиҷаи ин заминларза аз якчанд деҳоти гирду атроф тақрибан 180 нафар ҷавтиданд.

Дарёи Мурғоб боз истода, дар сарбанди ба вучудодада кӯл пур мешуд. Об дар муддати ҳар соат ба миқдори 1,5 см боло рафта, дар як шабонарӯз ба 36 см мерасид. Кӯли калон бо дарозии 28 км ва чуқурии 280 метр ташкил шуд. Пас аз се сол дарёи Мурғоб аз сарбанд канда шуда, равон гардид, гарчанде ки кӯл ҳанӯз ҳам оҳиста-оҳиста афзоиш меёбад.

Дар давоми сол аз Мурғоб ба Сарез 520 м³ об ворид шуда, тариқи дарёи Бартанг аз Сарез 1438 м³ об дар як сол хориҷ мешавад. Дар баробари ин, 90% захираҳои оби дарёи Аму маҳз дар кӯли Сарез ташкил меёбад, ки куллан оби тозаи ошомиданӣ ба ҳисоб меравад [87,с.432].

Дар байни кӯлҳои ҷумҳурӣ 18-20 кӯле мавҷуд аст, ки дар онҳо обҳои минералии дорои ҳарорати баланд ва лойҳои табобатӣ, ки барои инсон ғоиданок маҳсуб меёбанд, ташкил ёфтаанд.

Ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон низ аз захираҳои оби энергетикӣ хеле бой мебошанд [87,с.427]. Дар захираҳои оби минтақа ва дарёчаҳои хурд бо зарех бузург панҷ ҳар сол зиёда аз 100 млрд кВт/с қувваи барқ ҳосил кардан мумкин.

Ҳамин тавр, дар қаламрави Тоҷикистон захираҳои бузурги обӣ барои тамоми Осиёи Марказӣ ташаккул ёфта истодаанд. 71% захираҳои оби дар Тоҷикистон ташаккул ёфта, аз ҷониби кишварҳои Осиёи Марказӣ истифода бурда мешаванд. Ин мисоли олии ташкилҳои оби беназири ошомиданӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад [110]. Дар натиҷаи гармшавии иқлим қисмати муайяни ин об буғ шуда, ба баҳри Арал мерезад, ки баъд ба пуррагӣ самарои он барои инсон аз байн рафта, боиси паҳншавии бемориҳои гуногун мегардад.

Дар баробари ин, дар оғози пошхӯрии ИҶШС дар доираи муайяни кишварҳои соҳибхитиёри Осиёи Марказӣ, ки дар ҷойи собиқ кишварҳои иттиҳод таъсис ёфтаанд, танқидҳои беасос нисбати Ҳукумати Тоҷикистон ба вучуд омаданд. Ақидаҳои вучуд доштанд, ки сохтмонҳои бузурги НБО

ва обанборҳои калон ҳаҷми захираҳои обро дар поёноби Амударё коҳиш дода, сохтмони неругоҳҳои барқии бузург, аз қабилӣ Норақ ва Роғун боиси зилзилаҳои саҳти харобиовар мегардад, ки дар натиҷа бисёре аз ноҳияҳои минтақа метавонанд зерӣ об монанд.

Ҳукумати Тоҷикистон, Шуроӣ Олӣ ва шахсан Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар мактубҳо, паёмҳо, гуфтушунидҳои телефони бешумор кӯшиш менамуданд, ки ба сарони ин кишварҳо, аллахусус Ёзбекистон вазъиятро фаҳмонда, собит намоёнд, ки сохтмони сарбандҳои НБО-ҳои бузург дар дарёи Вахш ҳеҷ вақт ба кишварҳои ҳамсоя зарари худро намерасонад [54,с.47]. Илова бар ин, лоиҳаҳои НБО Норақ ва Роғун чандин маротиба ташҳиси техниро дар Олмон, Италия ва Фаронса гузашта, асоснокии сохтмони ин объектҳо тасдиқ карда шудааст.

Ба ақидаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: Тоҷикистон ҳеҷ вақт воридшавии захираҳои обиро ба қаламрави кишварҳои ҳамсоя маҳдуд накарда буд ва нахоҳад кард. Дар ин ҷо мебояд қайд намуд, ки қисмати назараси қувваи барқи обӣ маҳз ба ҳудуди кишварҳои ҳамсоя, аллалхусус Ёзбекистон ворид карда мешавад.

Гузашта аз ин, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба ба роҳбарони кишварҳои ҳамсоя муроҷиат намуда, пешниҳод кардааст, ки захираҳои обӣ сарфақорона ва самаранок истифода шуда, экологияи дарёҳо, кӯл, ҳавзаҳои дарёҳо ҳифз карда шаванд.

Аз соли 2003 ҷор даври муроҷиати Эмомалӣ Раҳмон ба Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар бораи мушқилиҳои обии Осиёи Марказӣ, оид ба ниғаҳдорӣ ва ҳифзи захираҳои обии минтақа, оид ба вазъи экологии захираҳои обӣ оғоз мегардад.

Ассамблеяи Генералии СММ ҳамаи пешниҳодоти Ҳукумати Тоҷикистонро дақиқанназарона омӯхта, мақсад ва вазифаҳоро дар самти рушди устувор, аз ҷумла ба масъалаҳои захираҳои обӣ марбутбударо, ки дар самти рушди устувор то давраи 2030 аввалиндараҷа маҳсуб меёбанд, тасдиқ намуд [150,с.5].

Дар ҳуччати хотимагии Конференсияи СММ махсус қайд карда мешавад, ки захираҳои обӣ барои рушди устувор ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва гуруснагӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд, миёни захираҳои обӣ, энергетика, истиқлолияти озуқавӣ алоқаи ногустастанӣ мавҷуд аст, захираҳои обӣ дар пешрафти захираҳои инсонӣ, таъмини тандурустӣ ва некуахлоқии аҳоли зарур буда, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ аҳамияти ҳаётан муҳимро молиқанд.

Ташаббуси ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ тасдиқ гардидаи Тоҷикистон ва ҷораҳои мушаххаси ин ниҳоди бонуфуз оид ба ҳалли он дар аксари кишварҳои дунё муҳокима ва тасдиқ гардида, дар бораи онҳо конференсияҳои илмӣ, симпозиумҳо, мақола ва китобҳо ба таъъ расиданд. Ҳамин тавр, роҳи ҳамдигарфаҳмӣ дар масъалаҳои умумӣ оид ба ҳифз ва самаранок истифода намудани захираҳои обӣ, махсусан оби тозаи ошомиданӣ оғоз гардид.

Мувофиқи маълумотҳои СММ, танҳо дар Тоҷикистон беш аз 6600 ҷорабинӣ оид ба ин мавзӯ гузаронида шудааст. Ташаббуси гузаронидани даҳсолаи Байналҳалқии амал «Об барои ҳаёт» дар коллективи тамоми фабрикаҳо, заводҳо, кооперативҳои хоҷагӣҳои халқ, мактабҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олий муҳокима гардид.

Бо дарназардошти иҷроиши барномаҳои «Об барои ҳаёт» 20 декабри соли 2018 Ассамблеяи Генералии СММ барномаи нави даҳсола «Даҳсолаи Байналҳалқии амал», «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028, ки таҳти қарори № 73/222 аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, қабул намуд.

Дар қарори Ассамблеяи Генералии СММ аз 21 декабри соли 2009 оид ба гузаронидани даҳсолаи Байналҳалқӣ, аз ҷумла, қайд гардидаст, ки бо истинод ба қарори 64/198 оид ба барномаи амал «Об барои ҳаёт, 2005-2015» ва қарори 69/198 аз 19 декабри соли 2014, СММ бо қаноатмандӣ ҷорабиниҳои марбут ба гузаронидани Даҳсоларо таъкид намуда, ба ҷонибҳои дахлдор тавсия дод, ки ҷораҳои заруриро ҷиҳати ба даст

овардани ҳадафҳо дар соҳаи ҳифз ва нигоҳдории захираҳои обӣ дар сатҳи байналхалқӣ қабул намоянд.

Тибқи ин қарор Ассамблеяи Генералии СММ бори дигар ба муқаррароти 68/157 аз 18 декабри соли 2013 дар бораи ҳуқуқи инсон ба оби тозаи безарари ошомиданӣ ва санитарӣ, ба муқаррароти 70/169 аз 18 декабри соли 2013 ва муқаррароти мушахасс оид ба шуро дар бораи ҳуқуқи инсон, аз ҷумла муқаррароти 24/18 аз 27 сентябри соли 2013 ва 27/7 аз 25 сентябри соли 2014 тағйироту иловаҳо ворид намуд [126].

Ҳамин тавр, тамоми башарияти ҷаҳон таҳти роҳбарии Созмони Миллали Муттаҳид пешниҳодоти Тоҷикистонро оид ба ҳифз, нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ, аллалхусус захираҳои оби тозаи ошомиданӣ ҷиддӣ қабул намуда, ҷиҳати дар амал татбиқ намудани он кӯшиш намуданд.

Мутобиқи маълумотҳои охир дар қаламрави ҷумҳурӣ беш аз 25000 дарёҳои калон, миёна ва хурд бо шохобҳояшон мавҷуданд, ки дорои захираҳои бузурги энергетикӣ барои коркарди қувваи барқ дар ҳаҷми 600 млрд. кВт/с мебошад. Танҳо захираҳои гидроэнергетикӣ дар дарёи Панҷ, ки азҳудуди ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон мегузарад, дар як сол 97,6 млрд. кВт/с ташкил медиҳад, ки он баъд аз дарёи Лена ва Енисей дар ҳудуди ИДМ аз ҷиҳати серобӣ ҷои сеюмро ишғол менамояд. Чунин бои гариин табиии қувваи энергетикӣ дар ягон кишвари ҷаҳон Осиё дида намешавад. Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодии гидроэнергетикӣ ба сари аҳоли (87,8 ҳазор кВт/с дар як сол) мақоми дувум, аз ҷиҳати иқтисодии захираҳои қувваи обӣ дар миқёси як километри квадратӣ (3682,7 ҳазор кВт/с дар як сол) бошад, ҷои аввалро ишғол намуд [94,с.5]. Арзиши неруи барқи танҳо дар НБО Норақ истеҳсолшаванда 6-8 маротиба нисбат ба дигар Неругоҳҳои барқӣ поёнтар буда, арзиши як кВт/с қувваи барқ дар НБО Роғун 0,2 дирамро ташкил медиҳад. НБО Роғун ҳамасола ба Тоҷикистон 13,1 млрд. кВт/с неруи барқӣ истеҳсол намуда, ба истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон оварда мерасонад [90,с.82].

Ба мақсад наздик шуда бояд қайд намуд, ки худи минтақаҳои ба таҳлили илмӣ интихобшуда ҳам аз захираҳои обӣ-энергетикӣ берун нестанд. Масалан, минтақаҳои ҷанубу шарқиро яке аз дарёҳои бузурги ҷануби Тоҷикистон – Панҷ дар масоҳати зиёда аз 100 км тай мекунад ва имконияте мавҷуд аст, ки аз он зиёда аз 90-100 млрд.кВт/с қувваи барқ истеҳсол карда шавад. Дар ин минтақаҳо, боз зиёда аз 10 дарёҳои хурд ва шохоби дарёҳо мавҷуданд, ки дар онҳо боз чандин неругоҳҳои хурду миёна сохтан имконият дорад.

Дигар – ин, ки ноҳияҳои минтақаи ҷанубу шарқӣ барои Тоҷикистон мавзеи аз ҳамма серофтоб ҳисоб мешавад ва имконияте ҳаст, ки дар ин мавзеъ тамоми сол аз қувваи Офтоб қувваи барқ истеҳсол карда шавад. Дар минтақа имкониятҳои аз қувваи шамол, кумур, газ, нефт низ хеле зиёданд.

Хулоса, минтақаи ҷанубу марказии Тоҷикистон имконият дорад, ки қувваи барқии лозимбударо аз захираҳои худ истеҳсол намояд ва ғайра.

Мавриди зикр аст, ки танҳо бо захираҳои дарёи Панҷ метавон ҳамасола то 100 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол намуд. Бо дарназардошти ҳолати иқтисодии кишвар ноҳияҳои наздисарҳадӣ ҳанӯз ҷамъ аз шабакаи мутамаркази барқдихии Норақ, Сангтӯда, Марказӣ ва ғ., истифода менамоянд. Дар солҳои истиқлолият азхудкунии шохҳои начандон калони дарёҳои минтақа оғоз гардид.

Тавре ки дар боло қайд кардем, захираи асосии оби ҷамаи ноҳияҳои наздимарзии ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, дар навбати аввал дарёи Панҷ ба ҳисоб меравад. Дар шохобҳо ва ҳавзаҳои дарё якчанд неругоҳҳои начандон калони барқӣ сохта шудааст. Ин ноҳияҳоро дарёҳои Кофарниҳон ва Сурхоб, ки дар он беш аз 40 НБО-ҳои иқтидораш начандон калон сохта шудааст, низ бо неруи барқ таъмин менамоянд.

Захираҳои гази Тоҷикистон бори аввал аз ҷониби мутахассисони шуравӣ, муҳандисон ва олимон аз шаҳрҳои марказии Иттиҳоди Шуравӣ омӯхта шуда, анборҳои зеризаминии ноҳияҳои шимолиро бошад ҳанӯз

мутахассисони Россияи подшоҳӣ, ки дар шимоли Тоҷикистон аслан газ пайдо накарда буданд, то андозае омӯхтаанд [66,с.672].

Мутахассисони шуравӣ, ки қишрҳои зеризаминиро ба таври амик тадқиқ кардаанд, дар давраи баъдичангӣ дар вилояти Ленинобод, аз ҷумла аз мавзеи Айратон, Конибодом, Ниёзбек, Оби Шифо ва ғайра захираҳои начандон калони газро пайдо намуданд. 300 млн. м³ гази дар соли 1980 дар ҷумҳурӣ истеҳсолшуда маҳз аз минтақаҳои номбаршуда ба даст омадааст [123]. Хулосаҳои баъдии мутахассисон ақидаи дар қабри замини Тоҷикистон мавҷуд будани 430 млн тонна нафт ва беш аз 1 триллион м³ газро тасдиқ кардааст.

Дар ибтидои солҳои 90-ум мутахассисони шуравӣ дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии ҷумҳурӣ беш аз 17 макони ҷойгиршавии газро бо захираи умумии 1 триллион м³ ошкор намуданд, вале мутаассифона, коркарди ин захираҳо бо муқобили дар ҷуқурии зиёд ҷойгир будан ва шароитҳои душвори геологӣ барои ҷумҳурӣ ғайриимкон буд.

То соли 2000-ум дар ҷумҳурӣ 38,6 млн м³ газ, бо дарназардошти мавзеҳои Қумсангир, Колхозобод, Балҷувон ва Шаҳринав коркард карда шуд. Дар баробари ин, гази дар ҳудуди ҷумҳурӣ истеҳсолшуда 10% талаботи ҷумҳуриро, ки 4 млрд м³ мебошад, ташкил медиҳад [129,с.19-20].

Дар солҳои баъдичангӣ қисмати асосии талабот ба газро Ёзбекистон қонеъ мегардонд, ки дар асоси шартномаи расмӣ сурат мегирифт. Аммо дар солҳои соҳибистиклолӣ бинобар сабаби муқолифатҳои сиёсии роҳбарон ва мансабдорони ду кишвари соҳибхитёр воридшавии газ аз Ёзбекистон якчанд маротиба қатъ карда шуд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои ҷустуҷӯӣ идома ёфтанд, ки мутобиқи маълумотҳои охири мутахассисон захираҳои зеризаминии газ тақрибан 3 млрд. м³-ро ташкил медиҳад. Вале, мутаассифона коркарди онҳо ҳанӯз ғайриимкон аст.

Таърихи корҳои ҷустуҷӯи нафт дар ҳудуди Тоҷикистон ҳанӯз дар соли 1903, дар майдони «Селроҳ»-и Конибодом оғоз гардида буд, ки аз чуқурии 248 м аввалин ғаввораи нафт пайдо карда шуд. Ин дастовард барои оғоз намудани корҳои ҷустуҷӯи нафт дар қаламрави Шимолии Тоҷикистон замина гузошт.

Аллакай дар ҳамон солҳо кони Селроҳ, ки ба вусъатёбии суръати пешрафти муносибатҳои иқтисодии капиталистӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон имкон меод, ҳеле муҳим арзёбӣ карда мешуд. То соли 1913 дар қаламрави Шимолии Тоҷикистон беш аз 10 кони нафт, ки дар заминаи онҳо 29 корхонаи саноатӣ, аз ҷумла 11 корхонаи коркарди санги ангишт, нафт ва озокерит; 8 корхонаи пахтадозакунӣ; 4 корхонаҳои начандон калони истеҳсоли намак; 2 заводи винобарорӣ амал мекарданд, муайян карда шуд. Аз ҳама корхонаи бузург корхонаи саноати нафти «САНТО», ки дар он 156 коргарон ва мутахассисон ғавволият мекарданд, махсуб меёфт. Шумораи умумии коргарони дар ин соҳаи саноатӣ банд буда 838 нафарро ташкил меод [108,с.21].

Барои коркарди истеҳсолоти нафтӣ дар оянда ташкилоти аксионерии Суханов, аз соли 1909 бошад, корхонаи саноати нафти «Санто» ғавволиятро давом дод. Дар асоси таҷҳизоти созмондода то 18-19 ҳазор тонна нафт, дар соли 1915 бошад, то 19,1 ҳазор тонна нафт ба даст оварда шуд [61,с.71].

Солҳои 20-ум дар қаламрави ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон корҳои ҷустуҷӯӣ ва коркарди нафт оғоз ёфт. Бо ташкилёбӣ ва мустаҳкамшавии ҷумҳурии нави шуравӣ 28 кони нафт, ки аз ин теъдод қисмати асосӣ то ҳол дар марҳилаи аввали коркард қарор дорад, муайян гардид. Нафт дар ин ҷо дар чуқурии аз 5 000 то 7 000 м., қисмати асосии захираҳои нафтии категорияҳои саноатӣ диққати асосӣ ба минтақаи комплекси ҳудудӣ-саноатии Ҷануби Тоҷикистон равона карда шудааст. Захираҳои муайяншудаи нафтӣ дар ҷумҳурӣ альён 1% захираҳои

умумиро ташкил медиҳанд, ки ин захираҳо ба 122 млн. тонна сӯзишвориин шартӣ арзёбӣ мегарданд.

Дар айни замон конҳои асосии нафт дар ҷумҳурии Қизил Тумшук, Оби Шифо, Комсомол, Шоҳамбарӣ, Ниёзбек, Кичик Бел, Селроҳ ва Маҳрам ба ҳисоб мераванд. Дар солҳои 80-уми асри XX дар Тоҷикистон танҳо 8 кони нафт мавриди коркард ва истифода қарор доштанд. Албатта, барои қонеъ гардонии талаботи маҳсулоти нафтии ҷумҳурии ин миқдор куллан кифоя набуд [70,с.26].

Имрӯз қисми асосии захираҳои истеҳсолии нафти категорияи саноатии ҷумҳурии (67%) дар ҳудуди ҷануби Тоҷикистон ҷамъ шудааст. Онҳо конҳои ғании нафти ҳанӯз коркарднашуда маҳсуб меёбанд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза беш аз 40 кон ва маконҳои пайдошавии ангишт муайян карда шудааст, ки захираҳои он тақрибан 4 млрд тонна арзёбӣ мегарданд [114,с.278-281]. Дарачаи азхудкунии онҳо ҳанӯз ба талаботи ҷумҳурии ҷавобгӯ нестанд. Барои мисол, дар соли 1994 истихроҷи ангишт дар кони Шӯроб то 174 ҳазор тонна коҳиш ёфт; дар соли 1990 ин нишондод ба 475 ҳазор тонна баробар буд. Дар кони Фон Яғноб тақрибан 14 ҳазор тонна ангишт истихроҷ мегардад. Дар натиҷа, талаботи ҷумҳурии ба ангишт ҳамагӣ 15% - 18% қонеъ мегардад, маҳз аз ҳамин сабаб ҳамасола 1 млн. тонна ангишт дар ҷумҳурии аз хориҷ ворид карда мешавад. Дар баробари ин, дар ҷумҳурии конҳои бузург ва сифати арзишмандтарини санги ангишт ва намудҳои нодир антрацит мавҷуд мебошад. Дар ин росто метавон чунин конҳо, ба мисли Миёнад, Зиддӣ, Саят, Чашмаи Санг, Тошқурғон, Шӯробод, Шишкат, Гузӣ ва ғайраро номбар кард. Захираи умумии антрацит танҳо дар кони Назар Айлоқ 212,6 млн. тонноро ташкил медиҳад. Ин намуди пуарзиштарини маҳсулоти хоми технологӣ ба ҳисоб меравад, ки онро метавон дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти саноатӣ, аз ҷумла дар металлургия ва мошинсозӣ истифода кард [102,с.240].

Агар дар умум рушди саноати ангишти ҷумҳуриро таҳлил намоем, мебояд қайд намуд, ки бинобар сабаби бад будани таъминоти моддӣ-техникӣ ва бесамар будани истехсолот, чӣ дар солҳои охири Иттиҳоди Шуравӣ ва чӣ дар оғози солҳои истиқлолият ин соҳа дар ҳолати хеле бад қарор дошт [58,с.139]. Сабаби асосӣ дар он буд, ки дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат ба ин соҳа вуҷуд надошт. Моҳи октябри соли 1997 Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор «Дар бораи вусъат додани саноати ангишт дар солҳои 1998-2010» – ро қабул намуд. Мутобиқи ин қарор дар соли 2001 дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истихроҷи ангишт бояд ба 1140 ҳазор тонна баробар мешуд. Аммо ҳаҷми истихроҷи дар нақша буда, танҳо ҳамагӣ 2,5% иҷро шуд [112,с.76-82].

Дар баробари ин, дар Тоҷикистон иқтисодии бузурги конҳои ангишт, ки ба пешрафти саноати ангишт боис мегарданд, мавҷуд аст. Мувофиқи маълумотҳои охиринаи стратегӣ, дар қаламрави ҷумҳурӣ 17 кони ангишт ва 24 майдони ангиштдошта бо захираи эҳтимолии умумии то 3,6 млрд тонна муайян шудааст. Конҳои ангишт маъмулан дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ мавҷуд мебошанд [129,с.15].

Мутаассифона, қисмати зиёди онҳо бинобар сабаби шароитҳои номуносиби кӯҳӣ-геологӣ дар омӯзиши истехсолӣ қарор нагирифтаанд. Бояд қайд намуд, ки захираҳои ангишт чанд маротиба аз захираҳои якҷояи газ ва нефт бештар мебошад, аммо мавҷуд набудани техникаю шароитҳои муносиб азхудкунии онҳоро ғайриимкон гардондааст.

Ба гуфтаҳои боло така намуда, метавон иброз дошт, ки яке аз мақсадҳои асосии Ҳукумати ҷумҳурӣ дар асоси азхудкунии конҳои наф, ки дар ҷумҳурӣ миқдорашон кифоя аст, ташкил намудани саноати ангишти ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Нури Офтоб дар Тоҷикистон, ки дар як сол аз 190 то 300 рӯзи офтобӣ дорад, амалан аз ҷиҳати экологӣ безарар буда, базаи захиравӣ барои истехсолиқувваи барқ ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи ақидаи мутахассисон 60-80%-и талаботи аҳолии ҷумҳурӣ ба қувваи барқ дар давоми 10 моҳ дар бисёр соҳаҳои ҳаёти ҳамаҷуза метавонанд маҳз т ариқи нури офтоб қонё гардонида шаванд.

Ин нишондодро агар бо сӯзишворӣ инъикос намоем, тақрибан то 400 ҳазор тонна сӯзишворӣ барои муҳлати муайян сарф мегардад, ки ба 460 млн. кубометр газ ва ё худ ба 528 ҳазор тонна мазут баробар аст [103,с.260]. Ҳамин тавр, нури Офтоб – дар дурнамо иқтидори бузург барои истехсоли қувваи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба шумор меравад, ки ҳанӯз дар кишвар ба таври лозима истифода намешавад. Сабаби асосӣ–ин техникаи қиматбаҳо, аз ҷумла батареяи офтобӣ ба ҳисоб меравад, ки аллакай дар ҷумҳурӣ мавриди истифода қарор дода шудааст. Дар хоҷагиҳои алоҳида шумораи онҳо то ба 400 оила расид, ки асосан барои хизматрасонии коммуналӣ-маишии аҳоли истифода қарда мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҷумҳурии мо аз дигар кишварҳои минтақа аз ҷиҳати захираҳои бузурги офтобӣ хеле қафо мондааст [75,с.49].

Мо аллакай қайд кардем, ки иқтидор ва некуаҳволии ҳар як кишвар аз миқёси азхудкунии захираҳои табиӣ он ва таъсири онҳо ба некуаҳволии аҳоли вобаста мебошад. Қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 143,5 ҳаз. км. кв.-ро ташкил менамояд. Қисмати асосии ҳудуди Тоҷикистонро минтақаи кӯҳӣ ташкил додааст, ки танҳо 34,6 ҳаз. км. кв. (24,2%) – заминҳои дурнамодор мебошанд, ки барои ҷустуҷӯи нафт ва газ мутобиқ мебошад. Қисмати асосии заминҳои перспективӣ аз ҷиҳати нафт ва газ – 29,0 ҳаз. км. кв. (83,8% аз 34,6 ҳаз. км. кв.) ба минтақаи ҷанубу шарқӣ рост омада, танҳо 5,0 ҳаз. км. кв. ба минтақаи шимол рост меояд.

Соҳаи нафту газ дар Тоҷикистон аз соли 1964 пайваста вусъат ёфта, дар ҷумҳурӣ Раёсати соҳаи нафти Тоҷик таъсис дода шудааст, ки мақсади он на танҳо истихроҷи маҳсулоти карбогидратҳо, инчунин гузаронидани қорҳои васеи кофтуковӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади афзундиҳии захираҳои нафти ва газӣ мебошад.

Дар давраи солҳои 1959-2005 дар Тоҷикистон беш аз 25 кони нефт, газ ва конденсати газ дарёфт шуд, аммо қисмати беши онҳо то ҳанӯз дар марҳилаи аввали коркард қарор доранд. Ҳаҷми максималии истихроҷи нефт ва газ дар давоми солҳои 1973-1979 дида мешуд, ки дар он солҳо ҳаҷми истихроҷ ба беш аз 520 млн. м³ газ ва 418 ҳазор тонна нефт расида буд [75,с.78]. Дар он вақт фаъолияти Неругоҳҳои пармавӣ аз ҷониби вазоратҳои Иттиҳоди Шуравӣ маблағгузорӣ мегардид. Ҳаҷми маблағгузорӣ барои кофтуков ва ҷустуҷӯи ҷойгиршавии ин намуди маҳсулоти хом дар қаламрави ҷумҳурии дар солҳои 80-ум то ба 60-80 млн. рубл дар як сол омада расид [100,с.231]. Ҳаҷми пармакунии ҷоҳҳои ҷустуҷӯӣ ва истифодабарӣ дар як сол то 100 ҳазор метрро ташкил медод.

Дар як вақт дар 15-20 минтақа қорҳои пармакунӣ гузаронида шуданд. Дар солҳои 70-80-ум қариб ҳар сол дар қаламрави Тоҷикистон қонҳои наф, қонҳои нафӣ ғании нефту газ ва дигар нафҳои ашёи хоми қарбогидрат қашф қарда мешуданд, ки дар Тоҷикистони пеш аз инқилобӣ умуман вуҷуд надоштанд.

Мавриди қайд аст, ки то давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон захираҳои сӯзишворӣ, энергетикӣ ва сармояи ҷумҳурий ба таври ноқифоя ва ноаниқ мавриди омӯзиш қарор гирифта буд, аммо дар баробари ин, соҳтмонҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ дар Тоҷикистони давраи шуравӣ гувоҳи он аст, ки маҳз дар давраи мавҷудияти ИҶШС дар ин ҷо нисбат ба дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар соҳтмонҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ бунёд ёфта буданд.

Мутаассифона, дар солҳои аввали соҳибистиқлолии давлати Тоҷикистон қорҳои кофтуковӣ-ҷустуҷӯӣ ҷиҳати дарёфти захираҳои сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷумҳурий қулла аз фаъолият бозмонданд, ки ин, пеш аз ҳама, сабабҳои объективӣ ва субъективиро доро буд: ташкилҳои кишварҳои нафӣ соҳибистиқлол ба ҷойи собиқ ҷумҳуриҳои ИҶШС, ки вайронқуниҳоро дар бобати ба роҳмонии муносибатҳои зичи иқтисодӣ, аз қаламрави Тоҷикистон ҳиҷрат қардани

мутахассисони баландихтисоси соҳа, бухрони иқтисодӣ дар ҳуди ҷумҳурӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Ҳамин тавр, Худованд ба халқи тоҷик захираҳои беназири сӯзишворӣ-энергетикӣ дода шудааст, ки омили асосии тақондиҳандаи пешрафти иқтисодӣ, илм, фарҳанг буда, ҳукумати ҷумҳурӣ суръати азхудкунии захираҳои энергетикӣ ҷумҳуриро боз ҳам бештар вусъат дода истодааст.

Чи тавре ки Президенти ҷумҳурӣ қайд намуданд: «дар замони муосир дар корҳои коғзӣ – ҷустуҷӯи ҷиҳати дарёфти ҷойгиршавии иловагии нафту газ мо бо 15 ширкатҳои хориҷа ҳамкорӣ дорем, ки корҳои амалиро дар 87 қонҳои нафту газ бурда истодаанд.» Ҳамаи ин дар якҷоягӣ пойгоҳи захираҳои беназирро ҷиҳати вусъатдиҳии суръати пешрафти иқтисодӣ - иқтисодӣ ва фарҳангии кишварро фароҳам овард.

1.2. Таърихи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электрикунии мамлакат дар давраи дигаргунсозии ҷомеа

То давраи барпо шудани ҳокимияти Шӯравӣ дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза, масъалаи омӯзиш ва истифодаи амалии захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ ба таври ҷиддӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифта буд. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, бо табиати муҳлимагии низомии мавҷуда – ҳам дар доираи Аморти Бухоро ва ҳам дар сиёсати империяи подшоҳии Русия вобастагӣ дошт. Дар доираи чунин низомҳо, афзалият ба истихроҷи ашёи хоми арзон ва андозгирии шадид аз аҳолии деҳот дода мешуд, на ба рушди инфрасохтори истеҳсоли ва энергетикӣ маҳаллӣ [137].

Аз ҳамин ҷост, ки танҳо дар баъзе минтақаҳои иқтисодан ғайбӣ шимолӣ, ки ба доираи таъсири муҳлимагии сармоядории Русия дохил буданд, корхонаҳои саноатӣ наҷандон бузург, фабрикаҳо, шахтаҳо ва зерсохторҳои ибтидоии роҳу нақлиёт бунёд гардиданд. Аммо дар қисми

чанубӣ ва махсусан наздисарҳадии Тоҷикистон, ин равандҳо қариб ки вучуд надоштанд. Норасоии шабакаи барқ ва энергетика, дар баробари камбудии дигар инфрасохторҳо, яке аз монеаҳои ҷиддӣ барои рушди иқтимоиву иқтисодии ин минтақаҳо ба шумор мерафт [85, с. 627].

Бо вучуди ин, ормон ва умеди ба истифода даровардани захираҳои табиӣ дохилӣ ва электрикунонии деҳоти тоҷикнишин дар миёни равшанфикрон ва табақаҳои маърифати ҷамъият вучуд дошт. Баъзе доираҳои пешқадами фикрӣ инкишофи энергетика ва илму техникаи муосирро ҳамчун роҳи ҳалосӣ аз асорати иқтисодиву фарҳангӣ мепиндоштанд. Аммо ин ормон танҳо бо сар задани рӯйдодҳои инқилобии солҳои 1917–1920 ва таъсиси давлати шӯравӣ ба марҳилаи амалӣ ворид гардид.

Таҳаввулоти сиёсӣ, ки дар натиҷаи Инқилоби Октябр ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Русия ба амал омаданд, заминаи ҷиддӣ барои дигаргунсозии куллии сохтори ҷамъиятию иқтисодии минтақа гузоштанд. Баробари ташаккули Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС, сиёсати баробарсозии иқтимоиву иқтисодӣ ва барномаи умумии электрикунонии Иттиҳоди Шӯравӣ (бештар бо номи маъруфи ГОЭЛРО) ба амал бароварда шуд, ки он барои бори аввал масъалаи рушди энергетика ва электрикунонии Тоҷикистонро ба рукни сиёсати давлатӣ табдил дод [74, с. 87].

Таҳия ва амалӣ гардидани нақшаи электронидани Тоҷикистон дар доираи умумии барномаи ГОЭЛРО имконият фароҳам овард, ки тадриҷан тадқиқоти захираҳои энергетикӣ оғоз гардида, бунёди неругоҳҳои хурду миёна дар манотиқи мухталиф, аз ҷумла дар водии Вахш ва навоҳии наздисарҳадии ҷанубу шарқӣ ба роҳ монда шавад. Ҳамин тавр, дигаргунсозии сотсиалистӣ на танҳо шакли нави муносибатҳои истеҳсолиро ҷорӣ карданд, балки ба марҳилаи нави аз худкунии захираҳои табиӣ, аз ҷумла обӣ-энергетикӣ, заминаи воқеӣ гузоштанд.

Омӯзиш ва муайянкунии захираҳо, аз ҷумла захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ дар низоми ҳокимияти халқӣ, якчанд вазифаҳои мушаххаси ҳуқуқӣ ва бучетӣ-молиявиро ба миён овард, ки барои дар амал азхудкунии захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷумхурий бояд ҳаллу фасл карда шаванд. Ин қарорҳо ва маводҳо дар захираҳои бойгонии зерин нигоҳдорӣ мешаванд: ф. 3 – КМ ҲК Тоҷикистон, ф.2– КМИ Бухорои Шарқӣ; ф.9 – комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон; ф.10 – КМИ Шурои ҶМШС Тоҷикистон; ф.11 – КМИ Шурои ҶШС Тоҷикистон; ф.12 – съездҳои Шурои ҶМШС Тоҷикистон; ф.13 – съездҳои Шурои ҶШС Тоҷикистон; ф.17 – Шурои комиссариати халқии ҶШС Тоҷикистон; ф.268 – Раёсати сохтмони ирригатсионии Вахш; ф.1442 – Раёсати саноати истихроҳи кӯҳӣ, нефт ва химиявӣ; ф.1447 – Шурои хоҷагии халқии ҶШС Тоҷикистон; ф.1469 – Сарраёсати энергетика ва электривунонии Шурои вазирони ҶШС Тоҷикистон; ф.1470 – трести сохтмони «Таджикгидроэнергосохтмон»; ф. 449 – Раёсати сохтмони НБО Қайроқум ва ғ.

Дар солҳои панҷсолаи якуми нақшаи хоҷагии халқи Тоҷикистони Шуравии Сотсиалистӣ ҳаҷми неруғоҳҳои барқӣ се маротиба бештар нишон дода шуда буд, аз ҷумла дар навбати аввал маҷмуи НБО-ҳои Варзоб, ки ба зиёд шудани корхонаҳои саноатии пойтахт иртибот дошт.

Дар тезисҳои маърузаи УСНХ ҶШС Тоҷикистон дар ҷаласаи Шурои комиссарони халқии ҶМШС Тоҷикистон дар бораи қори УСНХ 13 апрели соли 1927 зикр гардида буд, ки: «Дар ҳуди ҳозир, аллакай дар ш.Душанбе неруғоҳ бо қувваи умумии 85 ампер мавҷуд буда, инчунин дар соли чорӣ сохтмони Неруғоҳи обӣ дар дарёи Душанбе ба нақша гирифта шудааст, ки ба мақсади зерин аллакай 100 000 рубл ҷудо карда шудааст. Сохтмони Неруғоҳи барқии обӣ ба ихтиёри трести барқӣ дода мешавад, ки имсол ба қорҳои тадқиқотии лоиҳақашӣ ва ҳатто сохтмони он оғоз менамояд».

Дар қайдҳои фаҳмондадиҳӣ ба рақамҳои назоратии маблағгузориҳои саноатӣ ва неруғоҳҳои барқии ҶМШС Тоҷикистон барои солҳои 1927-

1928 аз 14 март соли 1927 дар бораи масъалаи дар дарёи Варзоб оғоз кардани сохтмони неругоҳи барқӣ зикр карда шудааст. Дар қайди фаҳмондадихӣ, инчунин қайд карда мешавад, ки «Барои солҳои 1927-1928, мо ният дорем, ки дар соҳаи электронидани Тоҷикистон дар дарёи кӯҳии Душанбе, ки маркази ҷумҳуриро бо қувваи барқ таъмин мекунад, маҳдуд бошем.»

Трести давлатии барқӣ (ТДБ) ба Тоҷикистон муҳандис Н.К.Поповро сафарбар намуд, ки дар қисмати дуҷуми моҳи апрел ҳамаи шароитҳои техникии имконияти сохтмони НБО дар ноҳияи мазкурро дида баромада, ба хулосаи мусбат омад.

Аз ҷониби муҳандис Н.К.Попов нақшаи сохтмон тарҳрезӣ шуда, ба доираи роҳбарикунандаи ҶМШС Тоҷикистон ду лоиҳаи он пешниҳод карда шуд. Лоиҳаи аввал дар истифодабарии канали обии мавҷудаи Хазари №2, ки шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои атрофи онро бо об таъмин мекард, асос ёфта буд. Лоиҳаи дуюм мустақилона баровардани обро аз маҷрои дарёи Душанбе ба ҷойҳое, ки 1,5 км болотар аз канали Хазари №2 ҷойгир буданд, дар назар дошт. Арзиши умумии ин лоиҳа 600 000 рублро ташкил медод. Тибқи маълумоти ҳуҷҷатҳои Бойгонии марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон бучети муайяншудаи ҶМШС Тоҷикистон 100 000 рублро барои электрикунонӣ пешбинӣ карда буд [14]. «Барои ба пуррагӣ ба итмом расонидани сохтмон, ба мо 650 000 рубл лозим аст, ки аз ҷониби мо ба маблағгузории хоҷагии халқ, барои соли 1927-1928 ворид карда мешавад»[42]. Ин маънои онро дошт, ки сохтмони НБО дар дарёи Душанбе хеле муҳим ба ҳисоб рафта, маҳдудиятҳои маблағгузорӣ ба неругоҳи мазкур бартараф карда шуданд. Вале дар соли 1927-1928 маблағгузорӣ ба Неругоҳҳои дизелии ноҳия ва қишлоқҳо боздошта шуд. Бо ин тарз ҳал шудани масъала боиси ба зудӣ аз вилоятҳо ба нишони ШКХ-и ҶМШС Тоҷикистон ворид шудани мактубҳои шикоятӣ гардид [6].

Дар нақшаи панҷсола қайд шудааст, ки дар панҷсолаи ҷорӣ раванди электрикунонӣ дар ду самт амалӣ мегардад: самти деҳот – бунёди

неругоҳҳои барқии обӣ ва самти саноат ва сохтмони коммуналӣ– бунёди неругоҳҳои барқии обӣ дар ш. Душанбе, Фарм, Сари Камар ва иштирок дар сохтмони Неругоҳҳои барқии назди корхонаҳои равшанбарории ш. Қурғонтеппа ва Кӯлоб.

Сохтмони Неругоҳҳои барқии обӣ барои хоҷагии қишлоқ, ки ҳар кадоме 12 кВт иқтидор дошта, шумораи умумиашон 7 ададро ташкил менамояд, дар назди осӣбҳои хоҷагии қишлоқ оғоз мегардад [41].

Арзиши 1 кВт/соат (19,2 коп.) нисбатан аз Неругоҳҳои монанди Ўзбекистон арзонтар мебошад [11]. Нуқтаҳои сохтмон дар вилоятҳо:

Солҳои 1929-30 – 1 адад дар вилояти Қурғонтеппа;

Солҳои 1930-31 – 1 адад дар Кӯлоб ва 1 адад дар Ҳисор;

Солҳои 1931-32 – 1 адад дар Қурғонтеппа ва 1 адад дар Ўротеппа;

Солҳои 1932-33 – 1 адад дар Панҷакент ва 1 адад дар Фарм.

Бунёди Неругоҳҳои барқии обии саноатӣ ва коммуналӣ дар соли 1929-30 дар Сари Камар;

Солҳои 1929-30 ва солҳои 1930-31– дар Душанбе;

Солҳои 1929-30 ва солҳои 1930-31– дар Фарм;

Сохтмони неругоҳҳои барқӣ дар назди корхонаҳои равшанбарорӣ дар солҳои 1928-29 – дар ш. Қурғонтеппа ва Кӯлоб;

Неругоҳи барқии обии Душанбе, бо қувваи 1000 қ.а. ва бо арзиши 923 000 рубл, бояд норасоии барқро дар корхонаҳои фаъолиятдошта ва корхонаҳои дар нақша бударо комилан бартараф намояд. Ҳамроҳкунии дастгоҳҳои қуввадиҳандаи Неругоҳи барқии обии Душанбе арзиши кВт/соати неруи барқро аз 75 тин. то ба 7,06 тин поён менамояд [128,с.375].

Маблағгузорӣ, дар ҳаз. рубл:

а) электривунонии деҳот:

1928-29 1929-30 1931-32 1932-33 Ҳамагӣ дар панҷсола 73,7

11,7 21,5 20,7 19,8

б) электривунонии соҳаи саноат ва коммуналӣ:

1928-29 1929-30 1930-31 1931-32 1932-33 Ҳамагӣ дар панҷсола 1090,2.
15 1002 73,2

Нақшаи электрикунонии ҷумҳурӣ дар панҷсолаи аввал нишон медиҳад, ки қисмати асосии сохтмонҳои объектҳои барқии онро неругоҳҳои хурди дизелӣ ташкил медоданд, ки ин раванд ба ду сабаби объективӣ вобастагӣ дошт. Аз як тараф, раванди омӯзиш ва муайянкунии ҳаҷми захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ ва нуқтаҳои бунёди иншоотҳои калону хурди объектҳои барқӣ ҳанӯз ба итмом нарасида буд [128,с.370]. Аз тарафи дигар, дар он шароитҳои таърихӣ ҷумҳурӣ аз ҷиҳати масоили молиявӣ-иқтисодӣ барои сохтмони объектҳои калони барқӣ, ки аз он маблағгузори аввалин НБО-и нисбатан бузург дар дарёи Варзоб – Душанбе гувоҳӣ медод, омода набуд.

Новобаста аз камбудии зикргардида ҷумҳурӣ дар ин давра дар сиёсати электрикунонӣ ба дастовардҳои зерин ноил гардид:

1.Идея, муҳимият ва раванди электрикунонӣ бо як суръати баланд ба яке аз вазифаҳои умумии тамоми аҳолии ҷумҳурӣ табдил ёфт.

2.Афкори электрикунонии ҷумҳурӣ то ба сатҳи сиёсати давлатӣ расида, гувоҳи он буд, ки сиёсати электрикунонӣ минбаъд ба фаъолияти ҳамаҷузъаи ҳамаи ниҳодҳои давлатӣ, муассисаҳои хоҷагӣ ва ғ., табдил меёбад [63,с.95].

Сарфи назар аз норасоии молиявӣ ҷумҳурӣ, маблағгузорӣ ба раванди электрикунонӣ дар тули ҳар соли панҷсола тадриҷан афзоиш меёфт: 1928-29 – 206 ҳаз. рубл; 1929-30 – 1160 ҳаз. рубл. Дар иртибот ба ин, ҳаҷми истеҳсоли неруи барқ дар давраи мазкур 4 маротиба афзуд, ки аллакай аз дастоварди бузурги Ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон дар сиёсати электрикунонӣ гувоҳӣ медод.

Дар солҳои панҷсолаи аввал дар вазифаҳои нақшавӣ оид ба электрикунонӣ тағйиротҳои куллӣ ба амал омаданд. Аввали соли 1930 лоиҳакашон тарҳи ҳақиқии НБО Вахшро бо иқтидори 300 000 кВт ва НБО Ҳочабоқирғонро бо иқтидори 20 000 кВт ба итмом расониданд т [1].

Дар баробари ин, корҳои сохтмонӣ дар НБО Вахш, ки соли 1931 оғоз гардида буданд, аз бисёр ҷиҳат суръати корҳои сохтмони каналҳои Вахш, корхонаҳои нуриҳои азотӣ ва дигар объектҳои муҳимми хоҷагии халқро тезонид. Сохтмони НБО Хоҷабоқирғон, ба ғайр аз таъмин намудани аҳолии ноҳияи калони вилояти Ленинобод бо неруи барқ, инчунин ҳазорҳо гектар заминҳои қорам, муассасаҳои таълимӣ ва фарҳангии зиёдеро бо захираҳои обӣ таъмин менамуд.

Дар баробари ин, мувофиқи нақшаи панҷсолаи Неругоҳҳои нави барқӣ дар Шӯроб, Сталинобод, Кӯлоб, Қурғонтеппа, Ўротеппа, Фарм, Сарои Камар ва дигар марказҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ сохта шуданд. Дар бисёре аз марказҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ неругоҳҳои барқии фабрикавию корхонавӣ бунёд ёфтанд [5].

Дар толи панҷсолаи иқтидори неругоҳи барқии Сталинобод ба 300 ҳаз. кВт, неругоҳи гармидиҳии Шӯроб ба 12 ҳаз. кВт, инчунин Неругоҳи гармидиҳии Сталинобод ба 1800 кВт афзоиш ёфт.

Иқтидори умумии неругоҳҳои амалкунанда аз 230 кВт-и соли 1928 – 29 то ба 820 кВт дар соли 1929-30 баланд бардошта шуда, иқтидори умумии неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ то ба нимаи нақшаи панҷсола 3,5 маротиба афзоиш ёфт [9]. Истеҳсоли қувваи барқ аз 800 ҳаз. кВт/соати солҳои 1928 – 29, то ба 2396 ҳаз. кВт/соат дар солҳои 1929 – 30, яъне 4 баробар афзуд [3].

Илова ба дастовардҳои зикргардидаи ҷумҳурӣ дар соҳаи электривунонӣ дар қарори Съезди 1V-уми Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон, ки 25 феввали соли 1931 баргузор гардида буд, қайд карда шуд, ки: «Ба ғайр аз сохтмони неругоҳҳои калони барқӣ (Вахш, Шӯроб, Варзоб), дар соли ҷорӣ, ҳадди ақал дар ҳамаи марказҳои ноҳиявӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷануби шарқӣ сохтмони Неругоҳҳои маҳаллии барқӣ амалӣ карда шавад» [21].

Дар самти электривунонии нақшаи рушди саноат барои соли 1932, пурра ба итмом расонидани сохтмони НБО Варзоб, вусъат додани корҳои

анҷомдиҳии сохтмони НБО Шӯроб, захираи гармидиҳии Сталинобод ва ноқилҳои барқдиҳӣ барои онҳо, ин чунин оғози сохтмони Неругоҳи хурди НБО Варзоб ва НБО Хочабоқирғон таъкид шуда буд [22].

Бояд таъakkур дод, ки дар моҳи июли соли 1932 ҚШС Тоҷикистон лоиҳаи нақшаи панҷсолаи дуюмро барои солҳои 1933-1937 ба муҳокима ва тасдиқ пешниҳод кард, ки дар он дар соҳаи электронуноӣ вазифаҳои зерин гузошта шуда буданд: то охири соли 1937 таъминоти энергетикӣ меҳнат ба 338,5 ҳаз. кВт. баланд бардошта шавад. Инчунин сохта ба истифода додани Неругоҳҳои барқӣ зерин ба нақша гирифта шуд:

Неругоҳи гармидиҳии Хучанд, бо иқтидори 250 ҳаз. кВт.

Неругоҳи гармидиҳии Сталинобод, бо иқтидори 12 ҳаз. кВт.

Неругоҳи Сарои Камар – 12 ҳаз. кВт;

Неругоҳи Исфара – 24 ҳаз. кВт;

Неругоҳи марказии Вахш – 30 ҳаз. кВт;

НБО Варзоб – 7,5 ҳаз. кВт;

НБО Помир – 3 ҳаз. кВт;

Дар умум: – 398,5 ҳаз. кВт;

Илова бар ин, дар тамоми ҷумҳуриҳо ба Неругоҳҳои хурд 39,2 ҳаз. кВт. қувваи барқ тақсим карда нашудааст, ки на кам аз 10 ҳаз. кВт ба ҚШС Тоҷикистон рост меояд. Иқтидори умумии Неругоҳҳои гармидиҳии Хучанд 300 ҳаз. кВт – ро ташкил медед [24].

Нақшаи хароҷотҳо барои сохтмони объектҳои барқӣ нишондодашуда дар панҷсола барои соли 1933 – 38 млн. рубл, барои соли 1934 – 64, барои соли 1935 – 78, барои соли 1936 – 86, барои соли 1937 – 120 млн. рубл, дар маҷмуъ, хароҷотҳои 5 сола – 386,6 млн. рублро ташкил намуданд [30].

Аллакай дар солҳои панҷсолаи дуюм, пойтахти ҷумҳурии ш. Сталинобод аҳаммияти махсуси саноатиро касб мекунад. Объектҳои бешумори саноатӣ ва сохтмонӣ, муассисаҳои маъмурий ва фарҳангӣ-маишӣ сохта шуд, аммо сеяки иқтидори қувваи барқи пойтахт барои

вусъат додани суръати пешрафти маҷмуии саноатикунонӣ ва фарҳангӣ кифоя набуд. Аз ин рӯ, 7 феввали соли 1933 Шурои комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон қарори алоҳида «Дар бораи сохтмони Неругоҳи дизелии Сталинобод» қабул менамояд, ки дар он, аз ҷумла, қайд мешавад: «Аҳаммияти Неругоҳи барқии гармидиҳии Сталинободро барои пешрафти саноат ва хоҷагии халқи ш.Сталинобод ба назар гирифта, Шурои комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон қарор қабул мекунад, ки:

1.Сохтмони Неругоҳи барқии Сталинобод аввалиндараҷа эълон шуда, санаи ифтитоҳи он 1 апрели соли 1933 муайян карда шавад» [33].

15 январи соли 1935 дар қарори Съезди V-уми Шӯрои ҶШС Тоҷикистон чиҳати ба итмом расонидани сохтмони НБО Варзоб, ки ба таъмин намудани тамоми пойтахти ҷумҳурӣ бо қувваи барқ равона шуда буд, инчунин оид ба итмом расонидани раванди таъмини неруи барқ ба марказҳои вилояти Ленинобод ва ВМКБ вазифаҳои иловагии мушаххас гузошта мешавад [12].

Бунёди Неругоҳи барқии гармидиҳии Сталинобод собит намуд, ки сохтмони НБО-и хурд дар дарёҳои начандон калон, бе воридкунии дастгоҳҳои камёфти гаронарзиш имконпазир мебошад. Дар нақшаи соли 1934 сохтмони 12 неругоҳҳои барқии обии хурд ба нақша гирифта шуда буд, ки теъдоди зиёди онҳо бояд дар минтақаҳои наздисарҳадӣ бунёд мегардиданд. Ин маънои онро дошт, ки аллакай дар солҳои панҷсолаи дувум дар ҷумҳурӣ имкониятҳо ва таҷрибаи сохтмони неругоҳҳои хурд пайдо шуд, ки аслан аввалин ғалабаи ғояи бузурги беинтиҳо будани имкониятҳои ҷумҳурии мо дар соҳаи истеҳсоли қувваи барқ ба ҳисоб меравад.

Дар нақшаи панҷсолаи сеюм ба анҷом расонидани сохтмони НБО Варзоби поён бо иқтидори 3,9 ҳаз. кВт, инчунин сохтмонҳои НБО Хоруг ва Қаротегин ба нақша гирифта шуда буд, вале масъалаи азнав – барқароркунии неругоҳҳои барқии дизелӣ дар Сталинобод ва Ленинобод низ дар ин нақша шомил гардид. Дар солҳои 1938-1942 мутобиқи нақша

иктидори неругоҳҳои барқӣ дар ҷумҳурӣ бояд 2,6 маротиба афзоиш ёфта, истеҳсоли қувваи барқ 4,3 маротиба зиёд мешуд. Яъне, дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ, ки барои ҷумҳурӣ солҳои мудҳиш маҳсуб меёфтанд, кори ҳақиқӣ барои барқчиёни тоҷик қатъ нагардида буд.

Ба истифода додани турбинаи якуми НБО Хоруғ, ки тавассути он муассисаҳои асосии маъмурӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ, қишлоқҳои наздик ва ноҳияи Шуғнон бо қувваи барқ таъмин мегардид, аз ҷумлаи қомеъҳои онҳо маҳсуб меёбад [136]. Ин ҳодисаи калони сиёсӣ дар ҳаёти аҳолии вилояти мухтор ба ҳисоб мерафт.

20 майи соли 1943 сохтмони НБО Варзоби поён бо иқтидори нақшагии 13,1 ҳаз. кВт оғоз гардид [95,с.63].

Иншооти НБО Варзоби Поён сохтмони босуръати мардумӣ эълон карда шуд. Дар сохтмони он аҳолии шаҳрҳо ва деҳоти ҷумҳурӣ, ки шумораи онҳо 5500 нафар колхозчиёни вилояти Фарм ва 7000 нафар аз вилояти Сталинобод, инчунин ҳазорҳо нафар шаҳрвандони Сталинободро ташкил медод, ҷалб карда шуданд. Таърихи сохтмони НБО-и мазкур аз фидокории бепоёни мардуми заҳматкаши ҷумҳурӣ дарак медиҳад [147].

Дар соли 1943 НБО-и начандон калон дар Калининобод ифтитоҳ ёфт, дар шахтаи Шӯроб шабакаи гармидиҳии барқии алоҳида, ки тамоми ҳавзаи шахтаро бо қувваи барқ таъмин менамуд, мавриди истифода қарор дода шуд, дар Ўротеппа, Нов, Қурғонтеппа, Кировобод, Комсомолобод ва Кӯлоб неругоҳҳои барқии коммуналӣ сохта шуданд. Харочотиҳои буҷавии онҳо 950 000 рубро ташкил медод [148].

Ҳамин тавр, иқтидори умумии тамоми неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ то охири ҷанг 26,5ҳаз. кВт-ро ташкил дода, истеҳсоли қувваи барқ дар ин муҳлат аз 62,1 то 76,5 ҳаз. кВт ва ё худ 23% афзун гардид. Таҳкими пойгоҳи энергетикӣ шароитҳои мусоидро ҷиҳати хубтар намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, инчунин беҳтар кардани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ фароҳам овард.

3 апрели соли 1949 вазири энергетика ва электрикунонии ИҚШС Жимерин коллективи НБО Варзоби Поёнро чихати мавриди истифода қарор додани агрегати якум табрик намуд [100,с.221]. Дар табрикот қайд карда шуда буд, ки ин ғалаба натиҷаи меҳнати пурмашаққати сохтмончиёни неругоҳ ва тамоми меҳнаткашони Тоҷикистон махсуб меёбад [52,с.341]. Боварӣ дорем, ки коллективи НБО Варзоби Поён бо руҳияи баланд корҳои хотимавии Неругоҳи барқи обиро анҷом дода, мавриди истифода қарор додани агрегати дуюмро таъмин менамояд. То охири соли 1949 мавриди истифодаи пурра қарор додани неругоҳ талаботи хоҷагии халқи пойтахтро ба неруи барқ конё менамуд. Илова бар ин, нуқтаҳои аҳолинишини наздики марказ ба шабакаи барқии Сталинобод пайваस्त карда шуда буданд.

Дар соли 1958 истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 1955 тақрибан се маротиба афзуд [154]. Дар натиҷаи сохтмони неругоҳҳои нави барқӣ иқтидори истеҳсоли барқ дар онҳо якбора афзоиш ёфт. Барои мисол, агар дар соли 1950 ҳаҷми коркарди қувваи барқ дар ҷумҳурӣ 169,35 млн. кВт/с, ташкил медод, дар соли 1960 ин нишондод ба 1 288,3 млн. кВт/с расида, иқтидори неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ дар муқоиса ба 60 млн. кВт/с соли 1950 ба 323,4 млн. кВт/с баробар гардид [96,с.132].

Дар соли 1960 сохтмони НБО Марказӣ бо иқтидори 18,6 ҳаз. кВт ва дар соли 1961 корҳои сохтмонӣ -васлкунӣ дар неругоҳи калонтарин дар Осиёи Миёна - НБО Норак бо иқтидори 2,7 ҳаз. кВт оғоз гардид [146].

Сохтмони НБО Норак соли 1961 оғоз гардид. То ин давра Тоҷикистон аллакай дорои таҷрибаи ғанӣ дар сохтмони объектҳои калони энергетикӣ, неругоҳҳои барқӣ буд, ки барои сохтмони Неругоҳи барқи оби Норак мусоидат мекард [134]. Ҳанӯз дар моҳи декабри соли 1960 аввалин гурӯҳи коргарон ва роҳсозон дар ҳайати 20 нафар, ки бо техникаи лозима ва нақлиёт мучаҳаз буданд, ба Норак омаданд. 21 декабри соли 1960 Норак мақоми шаҳрро соҳиб гардид ва дар моҳи январи соли 1961 ба

шаҳр дар ҳаҷми 52 вагон маводи сохтмонӣ ворид карда шуд. 25 март соли 1961 аллакай корҳои сохтмонӣ дар бинои неругоҳи барқи обӣ шуруъ гардид. Иншооти НБО Норақ сохтмони умумииттифоқии комсомолӣ эълон карда шуд. Дар майдонҳои сохтмонӣ теъдоди зиёди сохтмончиён, техникон, муҳандисон, васлкунончамъ омаданд ва Норақ ба шаҳри калони сохтмонӣ табдил ёфт. Сохтмони бинои НБО-ро зиёда аз 11 000 нафар коргарон, ки аз ин шумора 5 000 нафарро русзабонҳо ташкил медоданд, оғоз карданд. Маводи сохтмонӣ, техника ва нақлиётро беш аз 200 шаҳрҳои кишвар мефиристоданд.

Шавқи беандоза, ҳамдигарфаҳмии дӯстонаи намояндагони беш аз 42 халқу миллатҳо хеле зуд тақдирӣ объекти сохтмониро ҳал намуданд. Аллакай дар моҳи март соли 1966 аслан корҳои сохтмонӣ дар туннели якуми обпартоӣ ба итмом расида, моҳи майи соли 1967 дар зербинои платинаи НБО аввалин кубометри бетон рехта шуд. Барои сохтмони бинои НБО майдони калони сохтмонӣ ташкил карда шуд. Аз ҷумла – ду заводи коркарди бетон, бо иқтидори солонаи 500 ҳаз. м³, хоҷаҳои майдакунӣ ва пошидани шағал, бо иқтидори 400 ҳаз. м³, дастгоҳҳои пурзӯри истеҳсолати мавод барои филтрҳои платина ва хоки сунъӣ, заводи таъмирӣ-механикӣ, комбинати хонасозӣ, объектҳои зарурии иҷтимоӣ-маишӣ, инчунин муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ бунёд ёфта, мавриди истифода қарор гирифтанд [80,с.101].

Коллективи коргарони объект дар шаҳраки Норақ, дар қисмати рости соҳили Вахш ва коргароне, ки дар корхонаҳои истеҳсолии НБО Норақ дар ноҳияи Ордҷоникидзеобод (Вахдат) кор мекарданд, дар шаҳри дар ҳамсоягӣ қарор дошта маскун гардиданд.

КМ ҲК Тоҷикистон ва Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз роҳбарияти «Норақ тоҷик гидроэнергосохтмон», вазорат ва мақомотҳои ҷумҳурӣ, комитети ҳизбии ноҳиявии Ордҷоникидзеобод, ки тибқи Оинномаи ҲКИШ ташкилоти ҳизбии сохтмон дар тобеияти он буд, иҷроиши ҳатмии фармонҳои КМ ҲКИШ ва Шурои Вазирони ИҶШС,

инчунин қарори КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон ва Шурои Ваирони ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи гузаронидани корҳои алоқаманд ба оморасозӣ ба оғози сохтмони НБО Норақ»-ро талаб намуданд [135].

Пленуми КМ ҲК Тоҷикистон (26 апрели соли 1963) масъалаи «Оид ба чораҳои таъминоти сохтмони НБО Норақ»-ро бори дуюм ба муҳокима гузошт. Пленум бо изҳори қаноатмандӣ суръати афзоишбанда ва беҳтаршавии сифати таъминоти сохтмони НБО-ро қайд намуд. Дар қарори пленум махсусан қайд гардида буд, ки сохтмони НБО Норақ ифодаи нави дурахшони ғамхории Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шуравӣ барои пешрафти ояндаи иқтисоди Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Маҳз аз ин сабаб НБО Норақ аз рӯзҳои аввал ба сохтмони умумихалқӣ табдил ёфта буд [102,с.106]. Беш аз 200 корхонаҳои саноатӣ ва шаҳрҳои кишвар ба Норақ техникаи замонавӣ, маҳсулот ва дастгоҳҳо ворид мекарданд. Дар ҳалли мушкилиҳои муҳандисӣ-техникии неругоҳи сохташаванда 23 муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии тамоми кишвар иштирок мекарданд. Дар сохтмони Норақ намоёндагони 46 халқу миллатҳо иштирок менамуданд, ки ин нишондиҳанда аз дорои аҳаммияти байналхалқӣ будани иншоот дарак медиҳад. Дар қарори пленуми КМ ҲК Тоҷикистон инчунин доираи васеи тадбирҳои амалӣ ҷиҳати пеш аз муҳлат таъмин намудани фронти корҳои тайёри пешбинӣ гардида, оид ба оғози корҳои сохтмони бинои неругоҳ низ таъкид шуда буд. Ба комитети ҳизбӣ ва ҳамаи ташкилотҳои ҳизбии сохтмони шаҳри Норақ дастурҳои дахлдор дода шуданд.

Корҳои зиёде аз ҷониби ташкилотҳои ҳизбии НБО Норақ ҷиҳати бо қор таъмин намудани сохтмончиён аз ҷумлаи халқу миллатҳои маҳалӣ ба анҷом расиданд. Ба корҳои сохтмонӣ колхозчиён ва меҳнаткашони совхозҳои ба объектҳои сохташаванда наздик ҷалб карда мешуданд.

Ба омӯзиши тоҷикон ва ўзбекон бо ихтисосҳои сохтмонӣ, ронандаи нақлиёт, эксковатор, мошинҳои борбардор, бетонрезӣ ва сантехникон мутаххасисони пуртаҷриба ва баландихтисоси халқиятҳои дӯсти аз ҳар

гӯшаи кишвар омада машғул буданд. Дар байни онҳо чунин мутаххасисони дар Норак эътирофшуда, ба мисли Леонид Самойлов, Прохор Полосухин, Николай Колченко, Виктор Подменов, Раҳмон Шарипов, Владимир Постников ва дигарон буданд. Онҳо на танҳо дар сохтмони НБО Норак, балки дар тарбияи гурӯҳи бузурги сохтмончиёни ихтисосманд аз ҳисоби мардуми маҳаллӣсаҳми беандоза гузоштанд.

Яке аз бригадаҳои комсомолии НБО Норакро коммунист Файзулло Ашуралиев роҳбарӣ менамуд. Писари ҷавони деҳотӣ ҳатто мактабро хатм накарда, ба сохтмон омада, маълумоти миёнаро дар ин ҷо гирифт. Ӯ бо ордени Ленин ва дигар ордену медалҳо сарфароз гаштааст.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум дар сохтмони НБО Норак речаи аниқи корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ муқаррар карда шуда буд. Ҳамаи зерсохторҳои он дар ҳамбастагӣ фаъолият мекарданд.

Вазифаҳои навро ба сохтмончиёни НБО Норак Съезди ХХI-уми ҲКИШ муайян намуд. Яке аз вазифаҳои муайяншуда – дар оянда вусъатдиҳии суръати корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ ва мавриди истифода қарор додани агрегатҳои аввалини неругоҳ маҳсуб меёфт. Ба коллективи сохтмон дар амалисозии вазифаҳои аз ҷониби съезд воғузоршуда КМ Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон кумак менамуд. Ҳамин тавр, дар нишасти бюрои он дар санаи 25 марти соли 1972 масъалаи «Оид ба ҷораҳои таъминамоии фаъолияти ду агрегати аввали НБО Норак дар соли 1972» дида баромада шуд [152]. Дар қарори бюро қайд гардида буд, ки дар корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ муҳимтарин иншооти ҷумҳурӣ - НБО Норак раёсати «Норакэнергосохтмон», трести «Тоҷикгидроэнергосохтмон» ва ташкилотҳои «Гидромонтаж», «Гидромахсус сохтмон», «Гидроэлектромонтаж» ва «Спецгидроэнергомонтаж» кори назаррас ва пурсамарро ба сомон расониданд. То 1 январи соли 1972 ҳаҷми корҳои анҷомдодашуда дар объектҳои аҳаммияти истеҳсолидошта 236,2 млн. рубл, ё худ 82% арзиши тамоми комплекси ба кор андозандаро ташкил намуд, ки 41,3% арзиши

хароҷоти умумиро ташкил меод [144]. Дар баробари дастовардҳо бюрои КМ ҲК Тоҷикистон инчунин норасоҳои ҷиддиро дар сохтмони Неругоҳи обӣ қайд намуд. Мушкилоти интиқоли бетони васлашаванда, оҳану қолабҳои оҳанӣ мавҷуд буд. Сохтмон ба пуррагӣ бо нақлиёт ва воситаҳои техникӣ таъмин набуд. Норасоии биноҳои манзилӣ ба назар мерасид. Корҳои фарҳангӣ-оммавӣ ва тарбиявӣ суҷ ба роҳ монда шуда буданд. Ба масъалаҳои сохтмони НБО Норақ ва бо мақсади дар соли 1972 мавриди истифода қарор додани ду агрегати аввали он КМ ҲК Тоҷикистон ва Шурои Вазирони ҷумҳурӣ ҷиҳати кумак расонидан ба коллективи сохтмони мазкур чораҳои мушаххас қабул намуд.

Дар ин давра комитети ҷизбии шаҳри Норақ ва КМ Ҳизби Коммунистии ҷумҳурӣ ба масоили беҳтаркунии шароитҳои ҳаёти иҷтимоӣ-маишӣ сохтмончиён, пурзӯркунии фаъолияти сиёсӣ ва меҳнатии коргарон ва муҳандисону техникон таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекард. Бо ин мақсад ташкилотҳои ҷизбии пешсаф, Шурои намоёндагони халқии маҳаллаҳо, иттифоқҳои касаба ва комсомолии сохтмон, комитети ҷизбии шаҳрӣ ва мақомоти иҷроияи шаҳрӣ нақшаи дурнамои пешрафти иҷтимоии ш. Норақро, ки 16 январи соли 1974 дар нишасти котиботи КМ ҲК Тоҷикистон тасдиқ шуда буд, баррасӣ намуданд. Дар он чораҳои дақиқ оид ба пешрафти минбаъдаи шароитҳои иҷтимоӣ-маишӣ дар коллектив, муҳлати ифтитоҳи якчанд объектҳои иҷтимоӣ, маишӣ ва фарҳангӣ-тарғиботиро мавриди баррасӣ қарор доданд. Ифтитоҳи саривақтии ин объектҳо таҳти назорати ҳамаҷуза ва пайвастаи комитети шаҳрии Норақ ва котиботи КМ ҲК Тоҷикистон қарор гирифта буд.

Намунаи баланди фаъолонаи меҳнатӣ ва ташкилотчигиро дар ин давра бригадаи нақбсозони раёсати сохтмони «Гидроспецстрой»: Ф. Л. Морозова, Т. Қурбонова, К.И. Ҳамсариёв, А.К. Титова – аз коргоҳи «Плотина», М. Шарипов, О.К. Кувшинов – аз коргоҳи сохтмони НБО ва ғ. нишон меоданд. Ташкили босифати корҳо ва меҳнати софдилонаи сохтмончиён ба «Норақэнергосохтмон» имконият дод, ки нақшаи

истеҳсолии давлатӣ қариб дар ҳамаи марҳилаи сохтмони Неругоҳи барқӣ ба пуррагӣ иҷро карда шавад [37].

Ҳукумати Шуравӣ меҳнати софдилонаи сохтмончиёро дар сохтмони НБО Норак баҳои баланд дод. Мувофиқи натиҷаи панҷсолаи ҳаштум 79 нафар мутаххасисони сохтмонӣ ва муҳандисон-техникон барои нишондодҳои баланди истеҳсоли бо орден ва медалҳои ИҶШС сарфароз гардонида шуданд. Аз рӯйи натиҷаҳои соли сеюм соли муайянкунандаи панҷсолаи нухум 54 нафар бо орден ва медалҳои ИҶШС кадрдонӣ карда шуданд. Бо ордени Ленин бригадири бетонрезони коргоҳи сохтмони «Плотина» К. Ҳамсариёв, бригадири бригадаи комплекси заводи маҳсулоти оҳану бетонӣ А. Фоман, бо ордени инқилоби Октябр – бригадири нақбсозони СУ «Гидроспецстроя» Т.Қурбонов, ронандаи БелАЗ-540 Ф.Зайсев, бо ордени Меҳнати Парчами Сурх 17 нафар, аз ҷумла, экскаваторчӣ К. Раҳимов, бригадири нақбсозони «Гидроспецстроя» Ф.Л.Мороз, ронандаи нақлиёти калон А. С. Дудлин мукофотонида шуданд. Бо ордени Нишони Фахрӣ 27 нафар сарфароз гардонида шуданд. Коллективи раёсати «Норакэнергосохтмон» 18 март соли 1972 барои нишондодҳои меҳнати беназир ва ба муносибати 50 солагии ташкилѐбии ИҶШС бо нишони Ифтихории ҷашнии КМ ҲКИШ, Президиуми Шурои Олии ИҶШС, Шурои Вазирони ИҶШС ва Шурои умумиттифоқи марказии иттифоқҳои касаба сарфароз гардонида шуданд [49,с.403].

Дар раванди ба даст омадани корномаҳои меҳнати сохтмончиёни НБО Норак чараѐни нави эҷодии коргарон ва коркунони инженерӣ-техникӣ – «Эстафетаи коргарӣ» нақши асосиро бозид. Дар иртибот ба ин, бригадаи А. М.Шилников аз коргоҳи «Спецгидроэнергомонтаж» ба коллективи сохтмон мурочиат намуд. Даъвати онҳоро бригадаи дорандаи ордени ленинии челонгарон-васлгарони заводи турбогенератории Харкови ба номи С.М. Киров, ки ба он П.П. Ткаченко роҳбарӣ менамуд, қабул намуданд [145]. Баъдтар ба «Эстафетаи коргарӣ» бригадаи П.М. Стетсенко аз коргоҳи «Спец ГЭМ» ҳамроҳ гардиданд. Онҳо ба мусобиқа

бригадаи васлгарони кранҳои заводи механикии Днепри шаҳри Запорожиро, ки аз ҷониби М.И. Лисенко роҳбарӣ мешуд, даъват намуданд. Бригадаи М.К. Демко ва А.И. Колоколов мусобиқаро бо бригадаҳои заводи «Уралэлектротяжмаш» шуруъ намуданд.

Мутобиқи маълумоти М.Е. Ёровсе агрегати аввали обии НБО Норақ як сол пеш аз муҳлати муқарраршуда мавриди истифода қарор гирифтанд. Илова бар ин, давомнокии корҳои васлкунӣ дар агрегатҳои Неругоҳи барқии обӣ ба таври назаррас коҳиш ёфт. Агрегати аввал ба ҷойи 180 рӯзи муқарраршуда дар муҳлати 130 рӯз, дувумин дар муҳлати 123 рӯз, сеюмин – 105, чорумин – 70, панҷум – 78, шашум – 68, ҳафтум ва ҳаштум – ҳар яке дар муҳлати 70 рӯз васл карда шуданд. Дар умум, дар натиҷаи коҳишёбии муҳлати корҳои васлкунӣ 8 агрегати обӣ 347 ҳаз. рубли сармояи давлат сарфа карда шуд. Илова бар ин, НБО Норақ аз замони ифтитоҳи пеш аз муҳлати агрегати аввал то соли 1979, аз ҳисоби коркарди иловагии қувваи барқ ба ҷумҳурӣ беш аз 21 млн. рубл фоидаи соф овард [151].

Дар марҳилаи охирони сохтмони НБО Норақ тариқи занҷираи «Эстафетаи коргарӣ» беш аз 25 бригадаҳои сохтмонӣ ба ҳам пайваस्त гардиданд. Робитаи байни сохтмончиёни Норақ бо дӯстон аз Харьков, Свердловск ва Запороже пайваста идома ва тақвият меёфт.

Бояд таъakkур дод, ки Тоҷикистони шуравӣ дар сохтмони энергетикӣ ва электривунонӣ роҳи пурпечутоб, душвор ва дар умум пурсамарро паси сар намудааст. Ин роҳро тадричан аз сифр оғоз намуд. Панҷоҳ сол қабл, бо ифтитоҳ додани НБО Варзоби Боло, бо иқтидори ҳамагӣ 7200 киловатт, саҳифаи аввал дар электривунонии ин минтақаи кӯҳӣ, навишта шуд. Баъдан, чунин неругоҳҳои барқии обӣ, ба мисли Қайроққум, Перепадная, Марказӣ, сохта ба истифода дода шуданд. Дар солҳои охир неругоҳҳои бузурги – Норақ ва акнун Роғун, ки дар сохтмонаш мутахассисон ва таҷрибаи неругоҳи барқи обии Норақ сафарбар карда шудааст. Ин неругоҳи нави барқи обӣ дар Вахш, ки бозсозии Горбачев ва

фурӯпошии ИҚШС монеъа шуда буд, бояд ба пуриктидортарин неругоҳ дар Осиёи Миёна табдил меёфт. Ҳамин тавр, сохтмони пуриктидортарин комплекси барқии обӣ – неругоҳи барқии оби Норақ анҷом ёфт, ки дар тезондани суръат ва миқёси тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳури нақши асосӣ бозид.

Неругоҳи барқи оби Роғун яке аз лоиҳаҳои бузурги асри ХХI на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар тамоми ҷаҳон буда, аз рӯйи тавсифи муҳандисӣ-техникӣ ва зарфияти хеш ҳамто надорад [121]. Лоиҳаи сохтмони неругоҳи мазкур аз ҷониби шуъбаи Осиёимиёнагии институти «Гидропроект»-и шаҳри Тошкент Ҳанӯз дар ибтидои солҳои 70-уми асри ХХ коркард шуда, баъд аз муҳокимаҳои зиёд дар соли 1974 тасдиқ гардид. Лоиҳаи ин иншооти бузурги саноатӣ рисолати таъмини аҳолии Осиёи Марказиро бо неруи барқ пайгирӣ менамуд [104,с.112].

Сохтмони НБО Роғун дар даврони Шуравӣ ду марҳиларо дар бар мегирифт: 1) 1976 – 1987, 2) 1987 – 1993. Марҳилаи аввал моҳи сентябри соли 1976 оғоз ёфта, майдонҳои сохтмонӣ дар баландии 1000 то 1700 м воқеъ гардида буданд. Мушкилии дигари объекти сохтмонӣ дар он буд, ки наздиктарин истгоҳи роҳи оҳан аз майдонҳои сохтмонӣ 80 км дуртар мавқеъ доштанд [143].

НБО-и Роғун иншооти бузург ва дар ҳақиқат мураккаб буд. Дар муҳокимаи лоиҳаи он институтҳои зиёди лоиҳакашӣ ширкат доштанд. Дар қорҳои сохтмонӣ 300 қорхона аз собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ саҳм гузоштанд. Сохтмони сарбанд соли 1987 оғоз гардид. Дар соли 1993 баландии сарбанд ба 40 метр расида, дар 21 км қорҳои нақбӣ ба анҷом расиданд [106,с.91].

Дар баробари НБО Норақ, 10 км дуртар аз сарбанди мазкур дар моҳи январи соли 1972 сохтмони НБО Бойғозӣ оғоз гардид. Иқтидори он нисбат ба Норақ чандин маротиба камтар буда 600 000 кВт-ро ташкил медиҳад, аммо имконият ба вучуд омад, то ки бо кумаки нақби обгузари он беш аз 100 ҳаз. гектар заминҳои бекорхобидаи чандинасраи водии

Ёвон ва Обикиик, инчунин сохтмони комбинати химиявии Ёвон аз обтаъмин гардад.

Қолиби диққат аст, ки дар вақти сохтани комплекси барқии оби Бойғозӣ барои тезонидани суръати корҳои сохтмонӣ васлкунӣ, ба вучуд овардани базаи нави моддию техникии боркашонӣ ва мутахассисони зарурӣ таҷрибаи аллакай дар НБО-и Норақ коркардшуда истифода гардид.

Дар моҳи январи соли 1972 аввалин сохтмончиёни Москвагӣ фаъолиятро дар кӯҳи Қаратоғ шуруъ намуданд. Онҳо нақби ояндаро, ки бояд аз байни кӯҳ убур мекард, тарҳрезӣ намуданд. Дар он тараф бошад, ноҳияи Ёвон ва водии Ёвону Обикиик мавқеъ доштанд, ки оби Вахшро интизор буданд.

Мутахассисон ва коргарон рӯзона дар сарбанд ва нақби сохташудаистода кор карда, шабона ба манзилҳояшон, ба Норақ бармегаштанд. Ҳамин тавр, сохтмони гирехҳои гидротехникии Бойғозӣ дар заминаи таҷриба ва базаи моддӣ-техникии НБО Норақ сохта мешуд.

Сохтмони НБО Бойғозӣ дар асоси ҷустуҷӯи 15 солаи геологони машҳур А. В. Колечко, Е.С.Скрипко, В.А.Яшенко, В.М.Гриневич, В.Н.Фил, Х.Набиева ва дигарон оғоз гардида, дар заминаи таҷрибаи НБО Норақ суръати корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ вусъат ёфт. 18 апрели соли 1984 бетони аввал барои пойдевори сарбанди НБО рехта шуд, ки ин амалро бригадаи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Муҳаббат Шарипов ба сомон расонид. 10 январи соли 1985 агрегати аввал, 26 июни соли 1986 агрегати дуюм ва моҳи декабри ҳамон сол агрегати сеюми неругоҳ ба истифода дода шуд.

24 январи соли 1986 ду агрегати аввали НБО Бойғозӣ аллакай якумин миллиард кВт с. қувваи барқ истеҳсол мекард [78,с.100-102].

Ҳамин тавр, чор агрегати НБО Бойғозӣ бо иқтидори умумии 600 ҳаз. кВт. дар давоми як сол ба хоҷагии халқ беш аз 2,5 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол намуд [78,с.208].

Бо ифтитоҳ ёфтани НБО Бойғозӣ, ба ғайр аз вазифаҳои энергетикӣ, инчунин вазифаи зиёд кардани кафолатнокии оби обёрӣ дар водии Вахш Ғвон, ки иқтидори он $70 \text{ м}^3/\text{сек}$ мебошад, ҳал карда шуд. Дар натиҷаи сохтмони НБО Бойғозӣ беш аз 40 ҳазор гектар замини дар тули асрҳо бекорхобидаи водии Ғвон-Обикииқ шодоб гардид. Ҳаҷми миёнаи солонаи об, ки тариқи нақби ирригатсионалӣ мегузарад, тақрибан 600 млн. м^3 -ро ташкил менамояд.

НБО Бойғозӣ барои мардуми ноҳияи Ғвон аҳаммияти бузурги иҷтимоӣ-фарҳангиро низ доро мебошад. Маҳз об ва неруи барқи арзон дарҳаёти фарҳангию маишии аҳолии бисёрҳазораи беш аз 50 қишлоқи водии Ғвон кумаки амалӣ расонид.

Ҳамин тавр, то ба миёнаи солҳои 80-уми асри XX дар Тоҷикистон 90% қувваи барқ дар неругоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешуд. Дар ин марҳила неруи барқ барои тамоми эҳтиёҷоти истеҳсолии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, инчунин дар хизматрасонии соҳаҳои илм, фарҳанг ва маишӣ кифоябуд. Дар қаламрави тамоми ҷумҳурии мунтазам низоми ягонаи энергетикӣ Тоҷикистон ташкил карда мешуд. Хати шабакаи барқии чандин ҳазор километра ва зернеругоҳҳои нав ифтитоҳ гардиданд. Аввалин хати шабакаи барқӣ дар ҷумҳурии бо шиддати 110 кв., ҳанӯз дар соли 1948 ифтитоҳ ёфт [60,с.14]. Мақсади ин хати шабакаи барқӣ пайвастаномии маркази энергетикӣ шимоли Тоҷикистон бо НБО Фарҳоди ИҚШ Ўзбекистон буд. Аз соли 1958 сохтмони пуршиддати хати шабакаи барқӣ ва зернеругоҳҳои иқтидорашон аз 220 кв ва беш аз он дар қаламрави тамоми ҷумҳурии оғоз гардиданд.

Дар соли 1975 иқтидори неругоҳҳои барқии ҷумҳурии 1732 мВт ва коркарди қувваи барқ – 4,6 млрд. кВт.с.-ро ташкил намуд. Ифтитоҳ гардидани хати шабакаи барқии аз ҳама пуриқтидор, бо шиддати 500 кВ НБО Норак – Регар, ки ҷиҳати пайвастании низоми энергетикӣ ҷануби ҷумҳурии бо низоми барқии Осиёи Миёна шароити мусоид фароҳам овард, барои истифодаи оқилона ва самараноки неруи барқи НБО Норак имкон

дод. Дар солҳои 1982 -1985 дар Тоҷикистон сохтмони дахҳо зернеругоҳҳои пуриқтидор бо қувваи умумии 2126 мВт ва беш аз 1300 км хати шабакаи барқӣ бо шиддати беш аз 35 кВ ба анҷом расид. Дар тури солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар ҷумҳурӣ 1820 км хати шабакаи барқӣ бо шиддати 35 кВ ва ғ., сохта шуд. Ҳамаи ин истеҳсоли қувваи барқро афзоиш меод. Дар баробари ин, дар соли 1990 истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ ба 16 млрд кВт/с ва гармидиҳӣ ба 45,4 млн Гкал. расонида шуд [78,с.102-103]. Дар ҳулосаи қисми зерини рисола бояд қайд намуд, ки асри XX барои халқи тоҷик асри тақдирсоз буд. Дар ин аср тоҷикон аз зери асорати бисёрасраи сулолаи манғитиёни Аморати Бухоро озод гардид, ва ба давлатдории худ соҳиб шуд.

Бо кумаки халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва меҳнати бошӯчоати худ ба тараққиёти босуръати иқтисодии илму фарҳанг ноил гардид.

Дар тараққиёти иқтисодии ҷумҳурӣ азхудкунии захираҳои обӣ-энергетикӣ кишвар – сохтмони неругоҳҳои барқии хурду калон барасӣ шуданд.

Истифода кардани қувваи барқи ҳосилшуда дар корҳои меҳнатталаб, ҳосилнокии меҳнат, қудрати иқтисодии ҷумҳуриро баланд бардошта, дар инкишоф додани корҳои истеҳсоли, маориф, илму фарҳанг дигарчугнсозҳои инқилобӣ ба миён овард, Тоҷикистонро ба ҷумҳурии тараққиқардаи Иттиҳоди Шуравӣ табдил дод.

Дар омӯзиш ва аз худ намудани захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ ҳиссаи мутахассисони ҷумҳурӣ ва Иттиҳоди Шуравӣ бениҳоят бузург буд. Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба кишвари энергетикӣ табдил ёфт.

Ҳамин тавр, дар солҳои 50 - 60 - уми асри гузашта ҳудуди ҷумҳурӣ, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он бо шабакаи зичи хатҳои баландшиддати пастшиддати барқ фаро гирифта шуд. Сохтмончиёни неругоҳҳои барқии обӣ таҷрибаи амалии самаранок ба даст дароварданд, ки тадриҷан ва бомаром дар дигар объектҳои сохтмони барқии ҷумҳурӣ

мавриди истифода қарор гирифт, ки дар натиҷаи он комплекси сузишворӣ-энергетикӣ ташкил карда шуд. Комплекси сузишворӣ-энергетикӣ соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва коммуналӣ-маишӣи ҷумҳуриро бо қувваи барқ, буғ ва гармӣ таъмин менамуд. Ин механизми душвори энергетикӣ то замони ғурупошии ИҚШС ба низоми ягонаи комплекси сузишворӣ-энергетикии марказии кишвар дохил буд.

1.3. Аз таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон

Ба минтақаи ҷанубу шарқӣ қариб ҳамаи ноҳияҳои сарҳадии вилояти Хатлони имрӯза дохил мешаванд ва то охири асри XX мавзеи қисмати Афғонистонро аз Осиёи Миёна ҷудо намуд. Дар ҳамаи ин минтақаи калон аз қадимулайён қabilaҳои ориётабор авлодони деринаи тоҷикон зиндагӣ ба сар мебуданд. Фақат зиддияти ду давлати бузург – Британияи Кабир ва Руссия халқу қabilaҳои ин минтақаро аз ҳам ҷудо намуд.

Ҷудоандозии минтақа ба дарозии дарёи Панҷ оғоз ёфт ва барои ҳамин ҳамаи ноҳияҳои ду тараф ба ноҳияҳои махсуси сарҳадӣ табдил ёфтанд, зиддияти аҳолии тарафайн оғоз шуд ва давлатдорони ҳарду тараф ба беҳатарии тарафи худ, муҳофизиёни он аҳаммияти махсус меодагӣ шуданд.

Қисмати умаи тоҷикон, ки дорои Давлати Шуравӣ шуданд, нисбатан тақдири баланд пайдо карданд ва дар ин ҷо дигаргунсозӣ демократӣ-созишӣ оғоз шуданд.

Асоси фонди иқтисодиёти Тоҷикистони навинро азхудкунии захираҳои энергетикӣ ва истифодабарии қувваи он дар воситаҳои меҳнатталаби истеҳсолоти иқтисодӣ ташкил намуд.

Ҳамин тавр, таърихи электрикунонӣ дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ҳанӯз ба давраи пеш аз барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ, яъне замони

салтанати амирони манғитӣ рост меояд. Аввалин неругоҳи барқӣ неругоҳи барқии оби Хоруғ мебошад, ки сохтмони он соли 1913 оғоз ёфта, соли 1914 ба истифода дода шуда буд [91,с.351]. Инчунин, ин неругоҳи барқӣ аз аввалин неругоҳи гидротехникӣ дар тамоми Бухорои Шарқӣ ва Помири Ғарбӣ махсуб ёфта, тамоми муассисаҳои маъмурӣ, тиббӣ, мактабҳо, инчунин биноҳои дастаи сарҳадии Хоруғро бо неруи барқ таъмин мекард [84,с.343].

Дар давраи шуравӣ хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба таври самаранок имкониятҳои васеи қувваи барқи арзонро дар мақсадҳои истеҳсолии худ мавриди истифода қарор дод. Таърихи электрикунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳуриро дар давраи шуравӣ дар асоси маводи мавриди омӯзиш қарор дода метавон ба ду марҳилаи шартӣ ҷудо намуд.

Марҳилаи аввал аз охири солҳои 20-уми асри XX оғоз мешавад. Дар ин давра, аниқтараш соли 1924 дар Душанбе қувваи барқи дизелӣ ба қор бурда шуд, ки эҳтимол аз аввалин дизелҳои истифодашуда дар миқёси Тоҷикистон мебошад. Он асосан барои равшан кардани биноҳои маъмурӣ, муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ, маданӣ ва маориф истифода мешуд. Аммо Ҳукумати Шуравӣ пеш аз ҳама, ба электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, хусусан электрикунонии марзи Тоҷикистону Афғонистон таваҷҷуҳ дошт.

Қайд кардан зарур аст, ки ба ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон Қумсангир (Ҷайхун), Шаҳритус, Қубодиён, Панҷ, Фархор, Масков (Ҷамадонӣ,) Шуробод, (Ш.Шоҳин) дохил буда, мардуми он асосан ба зироаткорӣ, чорводорӣ, боғпарварӣ машғул буданд. Аз ин ноҳияҳо дарёчаҳо ҷорӣ шуда, ба дарёи Панҷ ҳамроҳ мешаванд, ки захираҳои оби он метавонад дар як сол то 100 млрд кВт/с қувваи барқ ҳосил намояд. Инчунин, ноҳияҳои зикршуда ноҳияҳои сарҳадӣ буда, марзи Тоҷикистонро аз ҷумҳурии Афғонистон ҷудо менамоянд. Бо сабабҳои нигоҳдории марзӣ Тоҷикистони шуравӣ маҷбур буд, ки пеш аз ҳама сарҳади 600 км-и Тоҷикистону Афғонистонро дар ҳолати назорати

стратегӣ ва рушду тараққиёти вазъи иқтисодиву маданӣ нигоҳ доранд. Бо ин мақсад солҳои 20-уми асри XX Ҳукумати Шуравӣ дар Тоҷикистон, хусусан ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба сохтмони роҳҳо, анборҳо, корхонаҳои маданӣ-равшанамой машғул шуда, аввалин неругоҳи барқии дизелиро соли 1925 дар хатти сарҳади Панҷ гузошт. Миёнаи солҳои 1926-1929 дар хатти Сарбанди ноҳияи Бешкент то ноҳияи Қалъаи Хум (ноҳияҳои сарҳадӣ) 72 стансияи хурди дизелӣ электрикӣ шинонида шуд, [36,с.9-11]. ки бештар хатти сарҳадро шабона равшанӣ меоданд.

Аз ҷониби дигар, Ҳокимияти Шуравӣ меҳост ба мардуми он тарафи сарҳад, яъне аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадии Афғонистон афзалиятҳои ҳокимияти пролетарии Иттиҳодро дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нишон диҳад. Қувваи барқи ҷоришуда ҳолати назорати шабонарӯзии сарҳадро бо таври куллӣ тағйир дод. Аз ҷониби дигар аҳолии маҳалҳои наздисарҳадӣ аз ин қувваи барқ истифода намуданд. Минбаъд бо афзуншавии ҳолати расидани қувваи барқ ба сарҳадҳо ҳиссаи он ба электрикунонии маҳалҳо, истеҳсолот, корҳои маданӣ ва коммуналӣ истифода гардид. Ғайр аз ин, ин иқдомот ба суръатбахшии сохтмони системаи энергетикӣ дар Шарқ ва Ҷануби мамлакат (ГЭС-ҳои марказии Сарбанд, Бойғозӣ ва Норак) бетаъсир намонд.

Дар солҳои дигаргунсозии сотсиалистӣ қувваи барқ, ки асосан дар неругоҳҳои хурди электрикӣ дизелӣ ҳосил карда мешуд, барои равшан кардани сарҳадҳои ҷанубу шарқӣ, биноҳои маъмурӣ, мактабҳо, донишқадаҳои олий, техникумҳо ва муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ бештар истифода мегардид. Масалан, то рӯзи пурра ба кор андохта шудани НБО-и Норак дар марказҳои ноҳияву вилоятҳо ва қишлоқҳо зиёда аз 350 неругоҳҳои хурди барқии дизелии иқтидорашон то 1000 кВт бомуваффақият фаъолият менамуданд. Дар китоби «Аз таърихи саноаткунонии ҶШС Тоҷикистон» навишта шудааст, ки дар қонҳои нефти САНТО неругоҳи нави барқӣ сохта шуд [63,с.11.] Аслан ин неругоҳи хурди барқии гармдиҳӣ буд. Муаллифон дар ҷойи дигари ҳамин китоб

навиштаанд, ки «шумораи неругоҳҳои барқӣ се баробар афзуд». Аммо дар бораи кай ва дар кучо сохта шудани онҳо шарҳ дода нашудааст. Зоҳиран, шумораи неругоҳҳои барқӣ дар панҷ солаи дуюм афзоиш ёфт ва онҳо асосан ШГБ – шабакаи гармдиҳии барқӣ ба ҳисоб мерафтанд [63,с.15].

Дар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон аввалин маротиба дар хоҷагии деҳотӣ корхонаҳои саноатии ноҳияҳои Восеъ ва Ҳамадонӣ сохтмони заводҳои коркарди намак шуруъ шуд, ки дар он аз қувваи барқ истифода бурда шуд. Сипас, дар ноҳияи Фархор 5000 гектар заминҳои бекорхобида ба воситаи насосҳои электрикӣ обёрӣ карда шуданд. Чандин солҳо аз набудани аҳоли дар савҳози Уртабуз ҳосили пахтаро донишҷӯёни Институти омӯзгорӣ шаҳри Кӯлоб ҷамъоварӣ мекарданд. Дар ноҳияҳои Қумсангир хоҷагии ба номи В.И.Ленин фермаи мехониккунонидашуда барои 20 000 сар чорвои калон сохта шуд, ки дар он тамоми корҳои меҳнатӣ бо қувваи барқ иҷро мегардид [26].

Ҳангоми ифтитоҳи НБО Варзоби Боло хатти шабакаи барқӣ ба қишлоқҳои наздики пойтахт – Буни Ҳисорак, Миришкорон, Чағатой, Чорбед ва ғайра гузаронида шуд. Дар баробари ин барқ дар равандҳои алоҳидаи меҳнатии хоҷагии қишлоқ, ба монанди осибҳои наҷандон калон, гаражҳо, устохона ва сеҳҳо истифода мегашт [38].

Ташаббуси беназирро дар электрикунонии деҳот маҳз худӣ коргарон, ки ба пойтахти ҷумҳурӣ бо мақсади муайян – сохтмони объекти энергетикӣ омаданд, гузоштанд. Онҳо бо қувва ва сармояи худ як зумра қишлоқҳоро бо қувваи барқ таъмин намуданд. Аз ҷумла, кормандони НБО Варзоб ваъда доданд, то ки дар яке аз деҳаҳои неругоҳи барқӣ ифтитоҳ карда, ба яке аз марказҳои ноҳиявии вилояти Сталинобод қувваи барқ гузаронанд. Коллективи НБО Варзоб ба кормандон ва ҷаҳонгарони корхонаҳои саноатии Тоҷикистон муроҷиат намуда, даъват карданд, ки аз таҷрибаи онҳо истифода баранд. «Мо боварӣ дорем – гуфта мешуд дар даъвати онҳо – ки ҳар як корхонаи саноатӣ метавонад дар худ захираҳои

инсонӣ ва моддӣ-техникиро барои кумак расонидан ба хоҷагии қишлоқи ҷумҳурии мо пайдо созад».

Аз таҷрибаи энергетикони Варзоб якчанд коллективи заводҳо истифода намуда, роҳбариро аз болои кормандон оид ба электрикунонии деҳот ва колхозҳо ба даст гирифтанд. Ин имконият дод, то ки суръати сохтмони неругоҳи барқӣ вусъат ёбад.

Соли 1966 сохтмони НБА-и Ёвон оғоз ёфт, ки иқтисодии лоиҳавиаш 240 ҳазор кВт буда, дар солҳои 1969-1971 се агрегати аввалини он ба кор андохта шуд [102,с.71]. неругоҳи барқии аловӣ ба комбинати электрохимиявии Ёвон хизмат мерасонд.

Инчунин, бо сабаби сохтмони НБО-Норак, ки он то пошхӯрии ИҚШС дар ҷануби Тоҷикистон талаботи дохилии ҷумҳуриро ба қувваи барқ пурра таъмин мекард, неругоҳи барқии аловӣ сохта шуд.

Самтҳои тағйирёбандаи тараққиёти маданӣ ва ҳаёти меҳнаткашонӣ деҳот доимо дар мадди назари ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ қарор дошт. Дар баробари дигар масъалаҳои тараққиёти хоҷагии қишлоқ дар сатҳи ҳукумат ва вазорату идораҳо масъалаи беҳтар намудани шароити ҷамъиятӣ-маишии аҳоли, шароити зиндагии колхозчиён ва коргарони совхозҳои ҷумҳурӣ баррасӣ мегардид.

Ба кор даромадани неругоҳҳои барқии обӣ, хусусан НОБ Норак масъалаи таъмини қувваи барқ дар ҳамасоҳаҳои ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ҳалли худро ёфт. Қувваи барқи захирашуда қариб ба кори ҳамаи намудҳои истеҳсолот мерасид. Таъминоти қувваи барқ ба минтақаҳои сарҳадӣ низ дучанд афзуд. Аҳолии наздисарҳадӣ дар ибтидо қувваи барқро барои равшаннамоии хонаҳо, омода намудани хӯрокҳо ва баъдан ба корҳои хоҷагӣ истифода намуданд. Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 1975 ҳамаи деҳаҳои сарҳадӣ пурра бо қувваи барқ таъмин буданд. Маҳз НБО Норак тақдири саноати кӯҳнаи энергетикӣ ҷумҳуриро қомилан ҳал кард ва нерӯгоҳҳои хурди барқии дизелӣ аз байн рафтанд.

Минбаъд онҳо қисман дар роҳсозӣ ва пармакунӣ, дар майдонҳои озмоишии ҳарбӣ ва ғайра истифода мешуданд.

Дар асоси чунин ташаббусҳо дар солҳои аввали панҷсолаи баъдичангӣ дар ҷумҳурӣ 75 неругоҳи колхозӣ ифтитоҳ гардид. Шумораи умумии неругоҳҳои барқӣ дар муқоиса бо соли 1940 ду маротиба зиёд гашта, иқтидори онҳо 3,2 маротиба афзун гашт. Ҳатто ин аввалин қадамҳо дар электрикунонии хоҷагии халқ аз бисёр ҷиҳат ба афзунёбии истеҳсолоти меҳнат, беҳтар гаштани шароитҳои моддӣ-техникӣ ва фарҳангии ҳаёти колхозчиён, кормандони МТС ва совхозҳо таъсири мусбат гузошт. Аммо ба ин ҳама дастовардҳо нигоҳ накарда, суръати онҳо ба таври назаррас аз талаботи вусъатёбандаи хоҷагии қишлоқ дар қувваи барқ ақиб мемонд. Масалан, дар охири соли 1950 [75,с.78]. дар Тоҷикистон ҳамагӣ 10% колхозҳо, 36% МТС ва 31% совхозҳо электрикунонида шуда буданд.

Пай дар ҳам мавриди ифтитоҳёбӣ қарор гирифтани неругоҳҳои нисбатан пуриқтидор (Қайроқум, Хоруғ, Шар-шари Марказӣ, Сарбанд ва як қатор НБО-и иқтидорашон начандон калон дар дарёҳои начандон калон) характери истеҳсолии хоҷагии қишлоқ ба тадриҷ суръати худро ба тарафи мусбат иваз кардан гирифт. Дар қишлоқҳои алоҳида заводҳои барқии равшан ва оббардорӣ – механикӣ барои обёрии заминҳои қорам, заводҳои коркарди меваҷоту сабзавот ва ғ. ифтитоҳ гардид.

Масъалаҳои марбут ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ бошад, ки дар навбати аввал ба он ноҳияҳои ҳозираи вилояти Хатлон – Чайхун, Бешкент, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор ва Москва (ҳозира Ҳамадонӣ) дохил мешаванд, барои Ҳокимияти Шуравӣ неругоҳҳои барқии ноҳияҳои номбаршуда, аз ҷумла, нуқтаҳои аҳолинишини аҳаммияти махсусро доро буд [98,с.746].

Марҳилаи дуюм аз нимаи солҳои 60-ум бо гузаронидани хати шабакаи барқии ҷандин ҳазор киллометра ба нуқтаҳои аҳолинишини деҳот оғоз ёфт, ки дар натиҷа суръати электрикунонии қишлоқҳо вусъат

ёфта, истифодаи васеи қувваи барқ дар раванди меҳнатталаби истеҳсолоти хоҷагии қишлоқи ҷумҳурий оғоз гардид.

Дар солҳои 70-80-ум дар соҳаи хоҷагии қишлоқи ҷумҳурий шумораи истифодабарандагони қувваи барқ 4 маротиба афзуд. Суръати электривунонии меҳнат дар хоҷагии қишлоқи ҷумҳурий дар тули 10 сол – аз соли 1970 то 1980 – беш аз 1,7 маротиба зиёд гардида, суръати афзунёбии истифодаи қувваи барқро дар саноат гузошт [97,с.66]. Ҳаҷми асосии истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурий он қадар ҳақиқӣ ва дурнамоӣ шуд, ки ҳамаи объектҳои хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба шабакаи энергетикӣ давлатӣ пайваст шудан гирифтанд. Дар колхоз ва совхозҳо сохтмони сеҳҳои саноатӣ истеҳсолӣ, устохонаҳо, заводҳои наҷандон қалон ва фабрикаҳо оид ба қорқарди маҳсулоти хоми хоҷагии қишлоқ, комплексҳои қалони қорвопарварӣ ва ғайра суръат гирифтанд. Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар муҳлати кӯтоҳтарин бо маром вуъат ёфта, характери пешрафти саноатиро ба худ қасб қард. Солҳои 70-80 дар ноҳияҳои Шаҳритус ва Қубодиён заводҳои қорқарди пахта, байни ноҳияҳои Фарҳор ва Ҳамадонӣ заводи асфалт, дар ноҳияи Панҷ заводҳои шағалу пахта, дар ноҳияи Қайҳун заводи пахта ва сеҳи қорқарди мева сохта шуданд, ки ҳамаи ин ҳолатҳои пайдо шудани характери индустриалӣ-аграриро дар ноҳияҳои қанубу-шарқӣ мамлақат нишон меод. Инҷунин, дар ноҳияи Фарҳор 50 000 гектар заминҳои бекорҳобида ба воситаи насосҳои барқӣ обёрӣ қарда шуданд. Ҳамин ҳолат дар ноҳияҳои Вахш, Ёвон, Панҷ, Фарҳор, Шаҳритус, Қубодиён низ сурат гирифт. Аз солҳои 60-уми асри XX дар Тоҷикистони қанубӣ 500 ҳазор гектар заминҳои бекорҳобида ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҳамроҳ қарда шуданд. Дар ноҳияҳои сарҳадӣ: Ҳамадонӣ, Фарҳор, Панҷба воситаи қувваи барқ заводҳои семент, қуму шағал ва намақ ба фаболият оғоз қарданд.

Дар ноҳияҳои Қумсанғир, Бохтар, Ҳаволинг, Шаҳритус комплексҳои қалони механикқунонидашуда барои парвариши 20 000 –40 000 сар қорво

ба таври индустриявӣ сохта шуданд. Рафти кор дар ин корхонаҳо ба истифодабарии қувваи барқ иҷро шуда, нигоҳ доштани чорво ва корҳои меҳнатӣ осон шуда, ҳосилнокии меҳнат афзоиш ёфт.

Вусъатёбии истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии халқ, инчунин дар панҷсолаи даҳум имконият дод, ки корҳои обёрӣ тақрибан дар 20 ҳазор гектар заминҳои қорам бо ёрии мошинаи оббардор сурат гирад. Бо кумаки мошинаи оббардор дар ҳаҷми умумӣ заминҳои қорам то 31% обёрӣ карда мешуданд. Қувваи барқ дар шакли васеъ дар интиқол ва омодагии хӯроки чорво, тозакунии макон, тоза кардани пору, тарошидани гӯсфандон, гарм кардани об, коркард ва хушк кардани ғалла истифода мегардид [97,с.113].

Ҳамин тавр, аллакай дар солҳои 80-ум суръати баланди электрикунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ барои тақмилдиҳии ташкилкунӣ ва беҳтаркунии технологияи истеҳсолот ва шароитҳои меҳнат, афзунёбии самаранокии меҳнат ва гузариши соҳа ба роҳи саноатии пешрафта замина ба вуҷуд овард.

То солҳои 90-ум дар доираи ҳамаи хоҷагиҳои халқи ИҶШС қисми воридшавандаи захираҳои сӯзишвории энергетикӣ ҷумҳурӣ, қисмати асосии он (беш аз 50%) аз ҳисоби захираҳои аз дигар ҷумҳуриҳои иттиҳод воридша ванда таъмин карда мешуд. Ба ҷумҳурӣ ҳамасола то 1,7 2,0 млрд. м³ газ, 800-900 ҳазор тонна ангишт, то 2,0-2,5 млн. тонна маҳсулоти нефть, то 6,0-7,0 млрд кВт/с қувваи барқ ворид карда мешуд [80,с.220].

. Ин раванди дар умум инқилобӣ барои хоҷагии қишлоқ тарафи номаълум – манфӣ низ дошт, ки дар он давраҳо, бинобар сабаби вусъатёбии суръати истеҳсолоти қувваи барқ, каме аз роҳбарони ҷумҳурӣ ва раёсатҳои марказии энергетикӣ он аҳаммият медоданд. Дар ин давра дар Тоҷикистон беш аз 350 неругоҳҳои хурду миёна ва ҳатто чунин неругоҳҳои калон, ба мисли НБО Майхӯра, НБО-и байниколхозии ноҳияи Навкат, Кондара, Қичикрут ва ғ., бо иқтидори умумии 500 ҳаз. кВт/с, аз фаъолият бозмонданд.

Дар солҳои сохтмони сотсиалистӣ, тавре ки қайд гардида буд, дар истифоди қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ дастовардҳои назаррас ба даст омаданд. То соли 1970 хоҷагии деҳоти ҷумҳурӣ аллакай беш аз 1 млрд. кВт/с қувваи барқ истифода мекард, ки 141 маротиба нисбат ба соли 1950 бештар буд [68,с.192-193]. Парки муҳаррикони барқӣ дар соли 1970 дар колхоз ва совхозҳо ба 8,8 ҳазор адад расид, ки иқтидори онҳо нисбат ба соли 1950 беш аз 30 маротиба зиёд шуд. Танҳо дар давоми панҷсолаи ҳаштум (солҳои 1966-1970) истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии қишлоқ ба ҳисоби обёрии машиникӣ 2 маротиба зиёд гардид [65,с.578]. Гузариш ба ҳаракати барқии машинаҳо дар рафти корҳои меҳнатталаб дар фермаҳои чорводорӣ, насби статсионариҳои барои донагӣ, пахтатозакунӣ ва ғ., на танҳо арзиши маҳсулотро коҳиш дод, балки меҳнати фарҳангӣ ва бехатарро баланд бардошт.

Аз тарафи дигар, воридшавии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба шабакаи барқтаъминкунии марказӣ ба таври назаррас суръати пешрафти хоҷагии қишлоқ, иҷтимоӣ ва раванди пешрафти фарҳангии деҳоти тоҷикро вусъат дод. Маҳз ҳамин давраи электрикунонии деҳот давраи ҷамъбастиҳои барои нерӯгоҳҳои наздисарҳадии минтақаҳои вилояти Қурғонтеппа (ҳозира Хатлон) ба ҳисоб мерафт.

Сохтмони шабакаҳои барқӣ дар колхоз, совхоз ва нуқтаҳои аҳолинишинасосан тариқи шуъбаҳои трестии «Таджиксельэлектрострой» дар Кӯлоб ва Қурғонтеппа амалӣ гардонида мешуд. Дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ асосан колоннаи механикикунонидаи №50 ҷаълият менамуд. Трести «Средазсельстрой» сохтмони хатҳои шабакаи барқ, нерӯгоҳҳои трансформаторӣ бо иқтидори 110 киловолта ва беш аз он асосан дар маҳалли деҳот машғул буда, трести ҷумҳуриявии «Таджиксельэлектрострой» бошад, сохтмони хатти шабакаи барқ, корҳои васлкунии хатти шабакаи маҳаллии 0,4-5-20-35-110 киловолта ва насбкунии нерӯгоҳҳои трансформаториро ба зимма дошт. Аллакай дар

солҳои 70-ум охири нуктаҳои аҳолинишини ноҳияҳои наздисарҳадӣ ба маркази таъминоти барқии марказӣ пайваست карда шуданд. Қувваи барқ дар масофаи беш аз 2000 км аз минтақаҳои наздисарҳадӣ то охири қишлоқи кӯҳӣ, марказҳои фарҳангӣ, мактаб, биноҳои маъмурӣ, электривунонии тамоми хати наздисарҳадиро дарбар гирифта, дар паси Панҷ барои мардуми Афғонистон ба мисли ҳавои ситорагии нав дастгоҳҳои равшаннамоӣ насб карда шуданд.

Бо ҳаҷми қувваи барқи даркорӣ азхудкунии маҳсулоти истеҳсоли наздисарҳадӣ – Қумсангир, Панҷ, массивҳои наздикӯҳии Фархору Чубек, ки асосан истеҳсоли пахта ба роҳ монда шуда буд, оғоз гардид. Ин раванд тамоми қаламрави Тоҷикистонро дарбар гирифта, то ба ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Миёна паҳн гардид.

Тавре аз таҳқиқот маълум шуд, аллакай дар солҳои 60-80-ум пешрафти қувваи барқ пояи асосӣ барои электривунонӣ ва вусъатёбии назарраси истеҳсолот дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи Тоҷикистон гардид.

Истифодаи қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ аз бисёр ҷиҳат ба васеъшавии майдонҳои қорам, пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда ва баланд бардоштани иқтисодии соҳа имконият фароҳам овард. Аммо дар баробари дастовардҳо дар солҳои 70-80-ум дар ин ҷо камбудии қалон ҷой доштанд. Ин, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардид, ки дар бисёре аз хоҷагиҳои ҷумҳурӣ, ҳатто дар солҳои панҷсолаи ҳаштум ва нӯҳум ҳанӯз дар бисёр маврид муҳаррикони гармдихии сода истифода мешафт, қувваи барқна дар ҳама равандҳои меҳнатӣ истифода мегардид.

Дастовардҳои муайян дар давраи баъдиҷангӣ дар пешрафти соҳаи ҷорвопарварии ҷумҳурӣ низ ба ҷашм мерасид, ки тадриҷан аз зинаи умумии пешрафти хоҷагии қишлоқ ақиб мемонд.

Дар солҳои 60-ум имкониятҳои бузург дар истифодаи неруи барқ дар соҳаи ҷорвопарварӣ ба вуҷуд омада, дар натиҷа қорҳои самаранок дар

механикунонӣ ва электривунонии соҳаи мазкур анҷом дода шуд. Дар ҷумҳурӣ дар байни ҷорвопарварон мусобиқаҳои васеи сотсиалистӣ ба роҳ монда шуд. Дар катори ноҳияҳои ҷумҳурӣ Ховалинг, Колхозобод, Қумсангир, Панҷ, Файзобод, Пролетарск ва Ҳисор комплексҳои механикунонидаи калони ҷорводорӣ барои 10000 - 15000 сар ҷорвои калони шохдор сохта ба истифода дода шуд, ки тамоми равандҳои меҳнатталаб механикунонида ва автомативунонида шуда буд [8].

Дар натиҷаи ин раванди мусбат 12 июни соли 1971 Тоҷикистон шуравӣ такроран масъалаи «Дар бораи пешрафти ҷорвопарварӣ»-ро мавриди баррасӣ қарор дода, колхоз ва совхозҳои мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар натиҷа ҷораҳои қабулгардида оид ба механикунонӣ ва махсусгардонии ҷорводорӣ имконият дод, ки ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти он зиёд гардад. Ҳар як ташкилоти ба ин соҳа марбут вазифадор карда шуд, ки минбаъд низ амалисозии ҷунин ҷорабиниҳоро дар соҳаи ҷорвопарварӣ таъмин намуда, дар наздикии шаҳрҳо, колхозҳо ва совхозҳо фермаҳои механикунонидашудаи истеҳсоли шир, ҳук ва хӯрокаи ҷорвои калони шохдор сохта ба истифода дода шавад.

1 июли соли 1971 дар нишасти якҷояи Президиуми Шурои вазирони ҷумҳурӣ, Иттифоқҳои касабаи Тоҷикистон ва Кумитаи марказии умумишуравии Ленинии Иттиҳоди ҷавонони ҷумҳурӣ (ВЛКСМ) натиҷаҳои мусобиқаи аввалини сотсиалистии байни ҷорвопарварони ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Ғолиби ин мусобиқа ноҳияи Қурғонтеппа эълон гашта, бо ливои Сурхи КМ ҲК Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурӣ сарфароз гашт. Ноҳия нишондоди баландро дар механикунонии раванди истеҳсолот дар фермаҳои ҷорвои калони шохдор ба даст овард, ки ин нишондод дар тақсимои хӯроки ҷорво ва тозакунии макон барои ҷорво то 44% ва бо об таъминкунии то 65% баробар мебошад. Колхоз ва совхозҳои ноҳия, инҷунин афзуншавии истеҳсоли меҳнат ва маҳсулоти ҷорводориро таъмин намуданд [7].

Дар соли 1973 аз чор совхозии гӯштию ширии ноҳияи Файзобод ду савхозаш пурра ба меҳнати механикунонидашуда гузашта буд. Муҳандиси асосии совхозии «Қалъаи Дашт-1» Н. Худойдодов гувоҳӣ медиҳад, ки механикунонии равандҳои истеҳсолот ба таври мусбат дар баландбардории истеҳсоли меҳнат ва фарҳанги истеҳсолот таъсири ҳудро гузошт. Агар як шахси говчӯш 14 чорво чӯшида, дар як сол 21 тонна шир ба даст орад, пас дар натиҷаи механикунонии ин раванд, ин нишондод мутаносибан ба 20 чорво ва 42,4 тонна шир баробар гашта, масрафҳо барои як сентнер шир то механикунонӣ ба 3 нафар ва баъд аз механикунонӣ ба 1,5 нафар баробар гашт.

Тағйироти мусбат инчунин дар комплекси бузургии механикунонидаи совхозии ба номи 100-солагии В.И.Ленини ноҳияи Исфара низ ба амал омаданд. Дар се соли мавҷудияти худ совхоз ба мақоми пешсаф дар соҳаи худ баромад. Ёғолиби мусобиқаи

Умумииттиҳодии сотсиалистии чорводорон гашта, бо ливои Сурхи Вазорати хоҷагии халқии ИҶШС сарфароз гардид. Мутобиқи нақшаи чӯшидан, ки аз ҳар як чорво дар давоми сол 2800 литр муқаррар гашта буд, чӯшандагони алоҳидаи ин совхоз ба таври назаррас ин нишондодро гузаштанд. Барои мисол, дорандаи ордени Ливои Сурхи Меҳнат Ф. Назарова аз чорво то 4210 литр, дорандаи ордени Инқилоби Октябр Р.Мараимова то 4200 литр шир ба даст меоварданд [35.]

Механикунонии чорводорӣ дар тамоми ҷумҳурӣ бо маром идома ёфта, бо ёрии он дар солҳои 1967-1977 ҳаҷми истеҳсоли гӯшт ба 4%, харидаи он ба 8% зиёд гашта, истеҳсол ва харидаи шир бошад, мутаносибан ба 3 ва 15% баланд гашт. Ҷамъовариҳои шир дар сектори ҷамъиятӣ дар соли 1977 дар муқоиса бо соли 1976 ба 8% зиёд шудааст.

Саршумори чорвои калони шохдор, аз ҷумла ҳук, гӯсфанд ва буз ба таври назаррас бештар гашт.

Механикунонӣ ва электривунонидани равандҳои меҳнатӣ васеъ шуд, ки дар маҳсулооти ширии чорводорӣ ва гӯсфандпарварӣ ба ҷашм мерасид. Ба

ғайр аз сохтмони комплексҳои хӯроки чорво дар тамоми қаламрави ҷумҳури раванди васеи механикунонӣ ва электрикунонии раванди меҳнат дар фермаҳои миёна ва начандон калон ба роҳ монда шуда буд. Ин аз бисёр ҷиҳат ба пешрафти истеҳсоли меҳнат, афзун гаштани маҳсулоти чорводорӣ, осоншавии меҳнати чорводорон ва пешрафти фарҳанги истеҳсолот мусоидат намуд. Аз ҷиҳати нишондодҳои алоҳидаи маҳсулоти чорво Тоҷикистон ба зинаи кишварҳои пешсафи хоҷагии ИҚШС баромад.

	1965	1970	1975	1980	1984
Механикунонии ҷӯшиши говҳо (дар % ба сари намуди зерин)	3	4	19	38	38
Механикунонии таъминоти об:					
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	3	8	16	34	41
дар комплексҳо ва фермаҳои хукпарварӣ	22	32	41	41	62
Механикунонии тақсимои хӯрока:					
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	3	3	11	28	38
дар комплексҳо ва фермаҳои хукпарварӣ	17	8	13	28	38
Механикунонии тозакунии макон:	2	9	15	38	34
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	85	89	90	92	94
дар комплексҳо ва фермаҳои хукпарварӣ	8	8	26	34	54
Механикунонии тарошидани гӯсфанд тариқи электроагрегат	85	99,9	99,8	99,71	

Тавре ки қайд намудем, яке аз роҳҳои интиқоли пай дар пайи истеҳсолоти хоҷагии халқ маҳз сохтмони комплексҳои чорводории давлатӣ, колхоз ва байниколхозӣ ба ҳисоб мерафт. Дар Тоҷикистон беш аз 150 адад чунин комплексҳо, аз ҷумла, 60-то ширӣ, 15-то байни колхозии хӯроки чорво, 9-то гӯсолапарварӣ сохта шуда буд. Тақрибан 30 комплекси ширӣ ба таври пурра механикунонида ва электрикунонида шуда буданд. Раванди таъминномаи васеи объектҳои мазкур бо техника ва дастгоҳҳои барқии нав идома меёфт. Масалан, агар дар давраи солҳои 1966-1970 ба ҷумҳури нақлиёт ва дастгоҳҳо дар ҳаҷми 2,5 млн рубл ворид

карда шуда бошад, пас дар давраи солҳои 1971-1975 он ба 3,2 млн. рубл, дар солҳои 1976-1980 ин нишондод то ба 6 млн рубл зиёд гардид. Дар баробари ин, шумораи техника барои механикунонии чорводорӣ ва истеҳсоли хӯроки чорво аллакай ба 450 номгӯй расид. Суръати умумии рафти механикунонӣ ва электривунонии равандҳои асосии истеҳсолоти чорводориву ҷумхури дар солҳои давраи таҳқиқотӣ дар ҷадвали дар зер овардашуда нишон дода шудааст.

Тавре ки аз нишондодҳои амалӣ бармеояд, чорводориву Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумхуриҳои Осиёи Миёна ҳаводиси манфӣ ва ғурупошии калонро паси сар карда натавонист, ки ба давраи пешини ҳаёти кишвар характернок буд.

Бо назардошти суҳанони дар боло зикршуда натиҷагиву тамоми корҳои амалигашта муносибати ҷиддӣ ва баробарвазнро талаб менамуд. Хусусан, дар Тоҷикистон қарори созмондихии комплексҳои калонмиқёси ширӣ аз ҷониби роҳбарони мақомотҳои дахлдори ҷумхури бе таҳлили лозима дар соҳаи чорводорӣ қабул карда мешуд. Дар натиҷа маблағгузориҳои бузурги давлатӣ ва захираҳои инсониву ба ин соҳа равонашуда дар аксар вақт манфӣ арзёбӣ мегаштанд. Дар ҷумхури зиёда аз 70 комплексҳо мувофиқи маълумотҳои охирин вуҷуд доштанд, ки на ҳамаи онҳо ба таври самаранок ғайолият менамуданд. Бисёре аз онҳо тамоман кор намекарданд, ё қисман ғайолият доштанд ва ё ки ҳатто ба зарар ғайолият мебуданд. Ба таври дигар ғуём, дар муносибат бо онҳо на онд ба ғалабаи бузург мебоист суҳбат кард, ки бархе аз роҳбарони собиқи Тоҷикистон завқ доштанд, балки ҳамчун як ҳаводиси ҷойдоштаи манфӣ бояд гуфт. Дар умум, дар солҳои бозсозиву сотсиалистӣ хоҷагии халқи Тоҷикистон қадами калони самаранокро барои оянда гузошт [86,с.35].

Дар асоси методҳои нави сотсиалистиву хоҷагидорӣ методҳои самаранокӣ пешрафти заминдорӣ ва чорводорӣ, интенсививунонии истеҳсолот коркард ва ворид карда шуданд, ки имконият фароҳам овард,

то ки равандҳои меҳнат механикунонида ва электрикунонида шаванд. Хочагидории сотсиалистӣ дар замин ба Афзунёбии заминҳои қорам оварда расонд. Ба гардиши хоҷагии қишлоқ беш аз 650 000 га заминҳои тули асрҳо бекорҳобида дароварда шуданд. Дар ин солҳо истеҳсолоти пахтаашёи хом то 1 млн тонна, саршумори чорвои чамъиятӣ то 5 млн сар ва ғ.зиёд шуд.

Ҳамин тавр, пешрафти электрикунонии хоҷагии қишлоқ дар марҳилаҳои мухталифаш на ҳама вақт самаранок буд. Дар давраи сохтмони сотсиалистӣ соҳаи энергетика бо суръатӣ баланд пешрафт намуд.

Ҳаҷми умумии каналҳои обҳои дарёии аз қаламрави ҷумҳурий ихроҷшаванда 65,1 км³-ро ташкил намуда, аз ин миқдори об дар ҳудуди кишвар 64,0 км³ чамъ меояд. Дар баробари ин, дар қаламрави Тоҷикистон 72%-и обҳои тамоми кӯл ва ҳавзаҳои калони Осиёи Марказӣ чамъ меояд. Ҳаҷми умумии обҳо, кӯлҳои ҷумҳурий 634,42 км²-ро дарбар мегирад [86,с.166]. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки захираҳои оби Тоҷикистон ба пуррагӣ талаботи дохиларо таъмин намуда, дигар кишварҳои Осиёи Марказиро бо об таъмин менамояд.

Дар хоҷагии коммуналии қишлоқҳои Тоҷикистон, дар солҳои охири Ҳокимияти Шуравӣ сарфи қувваи барқ хеле афзуд. Масалан, то соли 1980 сарфи қувваи барқ барои эҳтиёҷоти хоҷагӣ 1,4 баробар афзуда, ба ҳар оила 600 кВт/ соатро ташкил дод. Афзоиши солонаи сарфи қувваи барқ барои эҳтиёҷоти маишӣ ҳам аз ҳисоби фаро гирифтани истеъмолкунандагони нав, алаҳусус ноҳияҳои душворгузар ва ҳам дар натиҷаи боз ҳам васеътар электрикунонидани қишлоқҳои пештар электрикунонида шуда ба амал омад. Аз рӯй нишондиҳандаҳои миёнаи ниҳой ва суръати афзоиши истеъмоли қувваи барқ дар ҳаёти деҳот Тоҷикистон дар дараҷаи нишондиҳандаҳои миёнаи умумииттифоқӣ қарор дошт.

Электрикунонидани ҳаёти деҳоти ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, бо тараққӣ додани обёрии насосӣ алоқаманд буд, ки барои ин сохтани шабакаҳои нави барқии дорои иқтидори калон, ки танҳо дар мавсими обёрии тобиства истифода мешаванд ва ба шаҳрҳо наздиканд, талаб карда мешавад.

Давраи охирини сохтмони сотсалистӣ дар Тоҷикистон бо он характернок буд, ки қувваи барқ кори хонаро хеле осон кард, шумораи муассисаҳои хизматрасонии маишӣ низ афзуд. Ҳамаи ин дигаргунӣҳо на танҳо ба шаҳр, балки ба деҳот ҳам таъсир расонд.

Механикунонидан ва автоматикунонии бисёр равандҳои кори маишӣ ва хизматрасонии маишӣ боиси ба вуҷуд омадани машинаҳои нави ҳамчун асбоби рӯзгор истифодашаванда гардид. Тезонидани ин раванд боиси ба таври васеъ ҷалб намудани занон ба истеҳсолот ва фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ гардид.

Дар даҳ соли охири мавҷудияти Тоҷикистони Шуравӣ дар ҷумҳурӣ сарфи қувваи барқ бештар аз 2,2 баробар, дар тамоми кишвар бошад - 1,9 баробар афзуд, [87,с.35]. ки ин, пеш аз ҳама, аз вусъат ёфтани рушди хоҷагии коммуналӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.

Дар баробари ин, дар фаъолияти ташкилотҳои хоҷагӣ оид ба азнавсозии деҳоти ҷумҳурӣ камбудии ҷиддӣ ҷой доштанд. Пеш аз ҳама, кори ташкилотҳои бинокории деҳот ба тартиб оварда нашуда буд. Ҳолат дар мақомотҳои ҷумҳуриявӣ ва махсусан дар вазоратҳои хоҷагии қишлоқ, мелиоративӣ ва хоҷагии об беҳтар набуд. Ташкилотҳои лоиҳакашии онҳо шароитҳои мушаххаси маҳаллиро дуруст ба ҳисоб нагирифта буданд. Чунин падидаҳои номатлуб ҳатто дар минтақаҳои назди сарҳадӣ мушоҳида мешуданд [87,с.42].

Комилан фаҳмост, ки ин гуна ҳодисаҳои манфӣ ба суръату сифати сохтмони энергетикӣ ва маданияи маишии деҳоти Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонданд. Аммо барои беҳтар намудани вазъият чораҳо дида шуданд. Дар ин ҷо мисоли ноҳияҳои ҷануби шарқӣ, аз ҷумла Ҳамадонӣ,

Қумсангир, Шаҳритус, Қубодиён шаҳодат медиҳад. Ба кори мақсадноки ободонии қишлоқу шаҳракҳои ин ноҳияҳо сохторҳои ҷумҳурии борҳо баҳои баланд додаанд [87,с.166]. Масалан, дар давраи навбатии азназаргузаронии умумииттифоқӣ барои сохтмон ва ободонии шаҳраки аҳолинишин дар соли 1979 маркази колхозӣ ба номи Ленини ноҳияи Қумсангир яке аз беҳтарин посёлкаҳои қишлоқи ҷумҳурии доништа шуда, бо Дипломи дараҷаи I-и НАКХ – Намоишгоҳи асосии комёбиҳои хоҷагии халқи ИҶШС мукофотонида шуд. Дар ҳуди як соли 1979 боз 5 посёлка бо грамотаҳои дараҷаи II ва III-и НАКХ-и ИҶШС мукофотонида шуд. Дипломи дараҷаи II-ро минтақаҳои марказии совхозӣ «50-солагии Комсомоли Тоҷикистон»-и ноҳияи Фархор ва колхозӣ «Тоҷикистон»-и ноҳияи Хучанд гирифтанд. Дипломи дараҷаи III ба посёлкаҳои марказии совхозӣ ба номи Иличӣ ноҳияҳои Куйбишев, колхозҳои «Москва»-и ноҳияи Вахш ва ба номи Съезди XXV-и ҳизби ноҳияи Ашт супорида шуд.

Пас аз таҳқиқу омӯзиши масоили электрокунонии ҷумҳурии, хусусан ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони шуравӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард:

– Яке аз бартариҳои ҳокимияти халқ дар Тоҷикистон дар он буд, ки ҳукуматдорон барои ҳамаҷониба ошкор намудани қобилияти илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, майлу хоҳиши онҳо барои азхуд намудани комёбиҳои инқилоби илмӣ-техникӣ тамоми шароитро фароҳам меоварданд, ки дар натиҷа олимон, ихтироъкорон ва энергетик ҳо пайдо шуданд.

– Азхудкунии сарватҳои зеризаминии кишвар, аз ҷумла захираҳои обӣ-энергетикӣ оғоз гардид. Марҳилаи тараққиёти саноат оғоз ёфта, корхонаҳои энергетикӣ пайдо шуданд, ки бартариҳои худро нисбат ба дигар қувваҳое, ки истехсолотро ҳаракат медоданд, нишон доданд. Комёбиҳои энергетика ҳамчун қувваи асосии истехсолкунанда дар равандҳои меҳнатии соҳаҳои саноат, васеъ ба кор бурда шуданд. Вазифаи барномавӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил додани Тоҷикистон гашт.

– Вобаста ба дигаргуниҳои демократии давраи ҳокимияти халқ, инкишофи неруи эҷодии меҳнатӣ, риояи тамоми қоидаҳои рафтори одами меҳнаткаш ва мавқеи ҳуқуқии ӯро дар ҷамъият мустаҳкам намуда, Тоҷикистон иқтідори иқтисодии худро босуръат тараққӣ дода, бӣ меғардонд. Ҷумҳурӣ аз рӯйи нишондодҳои иқтисодӣ пас аз тақсимои аввалини тоҷикон дар ҳудуди худ аз тоҷикони муқими Афғонистони ҳамсоя 50 баробар пеш гузашта, дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатии шаклу ҳаҷмиҳои гуногун ғайриҷағданд, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон фиристода мешуд.

Ҳамин тавр, аз аввали солҳои барпо гардидани Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон масъалаи электрикунонии ҷумҳурӣ, бахусус минтақаҳои ҷанубу шарқӣ, ба яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат мубаддал гардид. Ин раванд на танҳо хусусияти техникӣ, балки аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ низ пайдо кард, зеро маҳз тавассути барқ таъмин намудани ноҳияҳои дурдаст яке аз василаҳои муҳими ҷалби аҳолии деҳот ба раванди созандагии сотсиалистӣ ба ҳисоб мерафт.

Бо ин мақсад, аллакай дар солҳои аввали ҳукмронии Шуравӣ, дизелҳои нахустин ба минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон, махсусан ба хатти марзии Тоҷикистону Афғонистон, интиқол дода шуданд. Аҳолии маҳалҳои наздик ба сарҳад, ки то он вақт дастрасӣ ба ягон манбаи неруи барқ надоштанд, имкони истифодаи ин дизелҳоро пайдо карданд. Ин иқдом, дар шароити мавҷуд набудани инфрасохтори мукаммали энергетикӣ, қадами аввалин дар роҳи электрикунонии деҳот ба шумор мерафт.

Дар заминаи истифодаи ҷунин дастгоҳҳои дизелӣ, ки тавассути сӯзишворӣ неруи барқ истеҳсол мекарданд, хоҷагиҳои қишлоқии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ тадриҷан ба корҳои васеи электрикунонӣ оғоз намуданд. Ин раванд бо гузашти вақт бо бунёди неругоҳҳои хурду миёна ва баъдан бузурги барқии обӣ суръати бештар гирифт. Маҳз ин пешрафтҳо ба он оварда расониданд, ки кулли соҳаҳои хоҷагии халқи

ҷумхури — аз кишоварзӣ ва саноат то фарҳангу маориф — ба шабакаи ягонаи таъминоти барқ пайваст шаванд.

Дар натиҷаи сохтмони неругоҳҳо ва васеъ шудани шабакаҳои интиқоли барқ, тамоми корхонаҳо, фабрикаҳо, фермаву сеҳҳо механизатсия ва электрикунонида шуданд. Ин ҳама боиси боло рафтани маҳсулнокии меҳнат ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли гардид.

Илова бар ин, дигаргуниҳои кулӣ дар симои иҷтимоиву иқтисодии шаҳрак ва деҳоти ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба амал омаданд, ки дар маҷмӯъ як таҷрибаи муваффақи татбиқи сиёсати ислоҳоти иҷтимоист. Ин тағйиротҳо аз тарафи роҳбарияти олии ҷумхури ва сохторҳои марказии Иттиҳоди Шуравӣ баҳои баланд гирифтанд.

Дар минтақаҳои мазкур корхонаҳои нави саноатӣ таъсис дода шуда, истеҳсолоти маҳаллӣ ба роҳ монда шуд. Дар колхозу совхозҳо бо ҷалби техникаи муосир ва ташкили парки пуриқтидори мошинҳои хоҷагии қишлоқ фаъолияти истеҳсолӣ босамар гардид. Дар баробари ин, сохтори иҷтимоӣ низ тақвият ёфта, шабакаи муассисаҳои маорифу тандурустӣ васеъ шуд: клубҳо, қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо, нуқтаҳои фелдшериву акушерӣ, кӯдакистонҳо ва дигар марказҳои хизматрасонӣ ба мардуми деҳот таъсис ёфта, ба шабакаи ягонаи барқ пайваст гардиданд.

Ҳамин тавр, электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар давраи Ҳокимияти Шуравӣ на танҳо як ҷузъи муҳими рушди иқтисодӣ, балки як василаи муҳими таҳкими заминаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба шумор мерафт.

1.4. Шаклу дараҷаҳои тайёр кардани мутахассисони соҳаи энергетика

Дар ҳалли вазифаҳои ташкилдихӣ ва пешрафти комплекси сузишворӣ энергетикӣ, электрикунонии хоҷагии халқи ҷумхури, ки нақши асосӣ ба донандагони кори худ, мутахассисону энергетикони баландихтисос

равона шуда буд. Исботи ин гуфтаҳо, он мебошад, ки дар солҳои аввали 90-ум аз Тоҷикистон бинобар сабаби шадидгардии вазъи сиёсӣ, беш аз 500 мутахассисони баландихтисоси комплекси сузишворӣ-энергетикӣ кишварро тарк карданд, ки раванди истеҳсолотро боз дошт. Кӯшиш мекунем, то ки ба таври амиқ ва ба пуррагӣ ин масъалаҳоро мавриди таҳлил қарор диҳем. Дар баробари ин, диққати махсусро ба омодаسازی ва тақмили азнавомодасозии кормандон ва мутахассисони ихтисоси оӣ дар соҳаҳо бо роҳи баландкунии зинаи тахассуси онҳо: тақмилдиҳии ташаббусҳои эҷодкорона ва муқобилияти меҳнатӣ байни энергетикҳо ва эксплуатационикҳо, ба ҳисоб меравад. Махсусан ин омилҳо дар рафти таҳқиқоти он ки чаро баноҳост шавқу завқу меҳнатӣ ва ташаббуси эҷодии коргарон ва мутахассисон ба вучуд меояд, хуб дарк карда мешаванд.

Масъалаҳо оид ба кадрҳо ва мутахассисони соҳа, пеш аз ҳама ва махсусан амиқ дар он маврид ба миён меоянд, ки корҳои мақсаднок дар вусъатдиҳии ягон шакл, ягон намуди истеҳсолот оғоз гардад; дар ҳолати мо сухан оид ба пешрафти энергетикӣ ва оид ба мардум ва коргарони ин соҳа меравад.

Ҳанӯз В.И. Ленин навишта буд, ки «аз ҳарвақта дида, ба мо, ба муқобили собиқ муҳандисон, агрономҳо, техникҳо, мутахассисони аз ҷиҳати илмӣ маълумотнок торафт бештар лозим аст», инчунин «бе маслиҳат, бе роҳнамоии одамони бомаърифат, зиёиён, мутахассисон кор кардан мумкин нест. Ленин инчунин шахсан ба масъалаҳои таъинкунии кадрҳои роҳбарикунандаи энергетикон роҳбарӣ менамуд, ки бояд раванди дар амалия татбиқкунии барномаҳои электривунонии кишвар роҳбарӣ менамуданд.

Тасодуф нест, ки ба корҳои электривунонии кишвар якбора баъд аз Инқилоби Октябр муҳандисон-электрикони баландихтисос аз Россияи подшоҳӣ мутахассисон И.Г. Смидович, В.З. Есин, И.Г. Александров, М.А. Шателен, Г.О. Графтио, Б.И. Угримов, А.И. Угримов, Г.М. Кржижановский, К.А. Круг ва дигарон ҷалб гардиданд. Котиби асосии

В.И. Ленин оид ба фаҳмондадиҳӣ ва татбиқсозии мушкилиҳои электрикунонии кишварҳои ҷавони Иттиҳод, инчунин оид ба ҷойгузориҳои чорабиниҳои амалӣ электрикунонӣ дар миқёси тамоми кишвар олим, электрики машҳур, академик Г.М. Кржижановский роҳбарӣ менамуд. Ӯ институти илмӣ тадқиқоти энергетикӣ олиҷанобро созмон дод. Дар атрофи ӯ олимони намоён, мутахассисон-энергетикон, ки омӯзиши раванди истифода ва захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ кишварҳои Иттиҳодро оғоз намудаанд, ҷамъ оварда шуданд.

Маҳз чунон олимони намоён, мутахассисон, энергетикони касбӣ, раванди таҳқиқ ва муайянсозии иқтисодии захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ Иттиҳоди ҶШС, аз ҷумла Осиёи Миёнаро роҳбарӣ менамуданд.

Маҳз дар натиҷаи меҳнати софдилонаи мутахассисони ихтисосманди пуртаҷриба, дар соли 1920, дар кишвар «барномаи дуҷумла сохтмони сотсиализм» нақшаи Комиссияи давлатии Россия оид ба электрикунонӣ омода карда шуд.

Дар ҳақиқат ҳамагон сол, ҷиҳати иҷроии нақшаи Комиссияи давлатии Россия оид ба электрикунонӣ, ки бевосита ба электрикунонии Осиёи Миёна марбут буд. Ба Тошкант ҳайъати калони олимони ва мутахассисони соҳаи энергетика боздид намуд. Ба раванди омӯзишӣ захираҳои энергетикӣ Марказӣ ва Ҷанубии Тоҷикистон, танҳо баъд аз пайдо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар ин ҷо, оғоз намудан имкон дошт. Аммо, аз соли 1925 шуруъ намуда, гурӯҳи мутахассисон-энергетикон бо роҳбарии профессор Каменский раванди таҳқиқи захираҳои электроэнергетикӣ қаламрави Тоҷикистони Автономии Иттиҳоди Ҷумҳурии Сотсиалистӣ оғоз намуд. Як зумра маконҳои мусоид барои амалисозии сохтмонҳои объектҳои энергетикӣ, аз ҷумла нуқтаи таҳкурсии сохтмони НБО Норак ва Роғун муайян карда шуданд. Албатта, ин нуқтаҳои гидроэнергетикӣ дар Тоҷикистон мебоист тариқи дигар таҳқиқотҳо, нисбатан амиқтар тасдиқ намуд.

Албатта, ҳар чӣ ки мо менависем, ин факти маъмул мебошад, ки ҷойи худро дар таърихи Ҳокимияти Шуравӣ, аз ҷумла, дар соҳаи сохтмони энергетикӣ дар Тоҷикистони кӯҳсор, доро мебошад. Аммо, кам нафарон медонанд, ки аввалин неругоҳи сайёри сӯзишворӣ ба Душанбе аз шаҳри Тирмиз оварда шудааст, ки он аз ҷониби мутахассис-энергетик аз Тошкент В.Қисмет насб ва ҷаъолияти он мавриди назорат қарор дода шуда буд, ки ӯ ба ҳайси аввалин электрик ва ветерани энергетика дар тамоми ҳудуди Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб мерафт. Ин ҳодиса 2 декабри соли 1924 дар соли ташкилёбии Ҷумҳурии Автономии Тоҷикистон сар зад.

Дар солҳои минбаъда, алаҳусус баъд аз ташкилёбии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва вусъатёбии суръати пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда, сохтмонҳои зиёди объектҳои электроэнергетикӣ, дар ҷумҳури талабот ба шумораи беандозаи мутахассисони ин соҳа ба вуҷуд омад. Аввалин ҳайати калони онҳо барои ҷумҳурии автономӣ мутахассисони русзабонро барои ба Тоҷикистон равона намудан омода сохтанд. Кори асосӣ оид ба оmodасозии кадрҳои энергетикон ва коргарон бевосита дар истеҳсолот бурда мешуд [32]. Ин объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ, объектҳои нақлиётӣ, сохтмонӣ, алоқа, хоҷагии коммуналӣ, ба ҳисоб мерафтанд, ки дар онҳо мутахассисон дар соҳаи энергетика омода мешуданд.

Дар объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ зикршуда, имкониятҳои оmodасозии кормандони нави дилхоҳ ихтисос мавҷуд буд. Омӯзиши мутахассисони оянда бо истеҳсолот ва итлоати бечунуҷарои амалисозии барномаи истеҳсолот, вобастагии ногузастанӣ дошт. Омӯзишӣ фардӣ бо роҳи ҳамроҳ намудани коргар бо инструктор, омӯзиши истеҳсолот аз зумраи коргарон, бригадирон ва устоҳои ихтисосманд сурат мегирифт. Инструктор ба коргар усулҳои амалӣ ва маҳорати зарурии корӣ, истифодаи таҷҳизот ва дастгоҳҳо, инчунин донишҳои назариявӣ метод.

Методи дигари маъмул дар оmodасозии кадрҳо дар истеҳсолот ин омӯзиши бригадавӣ ба ҳисоб мерафт, ки ба ҳар як объекти хоҷагии халқ

лозим буд. Фарқи асосии он аз омӯзиши фардӣ дар он буд, ки ба ҳар як инструктор як гурӯҳ хонанда вобаста карда мешуд. Албатта, ин ба инструктор имконияти бо ҳар як хонанда дар алоҳидагӣ ва ба таври дақиқ касби ўро омӯзондан наметавонист.

Аммо ин имконият меод, то ки дар зери роҳбарии як инструктор дар як муҳлат чандин коргарони ихтисосманд омода карда шаванд.

Дар умум ҳам методи омӯзишӣ фардӣ ва бригадирӣ дар сатҳи васеъ дар зерсохторҳои истеҳсолоти Тоҷикистон истифода гашта, нақши бузургро дар оmodасозии кадрҳои мухталифи ихтисосманд барои объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ қумхурӣ бозӣ намуд. Барои мисол, танҳо дар соли 1935, дар НБО Варзоб бо қунин усул 49 коргар ба омӯзиш қалб гашт, инқунин дар полиграфкомбинат 63, дар дигар корхонаҳои низоми Комиссариати халқии саноатӣ маҳаллии ҚШС Тоҷикистон, 188 коргар мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар Қурғонтеппа ва Қўлоб бо ин тарз то 100 нафар омода карда шуд.

Дар ҳуди ҳамин Қўлоб усто-энергетик Ломакин барои тайёр кардани электромонтёрҳо мактаби том ташкил карда буд. Вай тамоми минтақаи Қўлоб, аз қумла ноҳияҳои қанубу шарқиро бо энергетикҳо таъмин кард [25].

Шумораи асосии коргарон барои истеҳсолот дар ҳуди биноҳои навбунёди қумхурӣ мавриди омӯзиш қарор мегирифтанд.

Дар корхонаҳои сохташаванда асосан коргарон аз маҳалҳои наздик бо роҳи бастани шартномаи меҳнатӣ бо колхозҳо ва колхозчиён қамъ оварда мешуданд.

Дар раванди сохтмон колхозчиёни собиқ, дар аввал ба корҳои мухталиф кор карда, пай дар пай ба худ ихтисос гирифта, баъдан соҳиби тахассус мегаштанд. Дар соли 1931, дар сохтмони НБО Варзоб ба ҳайси заминков колхозчиён Боқиев Бобо, Аюдлхайр Нор, Раджаб Розик ва Саид Сулаймон омаданд, ки баъд аз гузашти қанд сол онҳо аллақай то ба

ёрдамчии машинистон ва электрикони мутахаасис боло рафтанд [71,с.176].

Аз ин рӯ, барои адолати таърихӣ мо фавран кайд мекунем, ки дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар қори тайёр кардани энергетикҳо аз ҷумлаи намояндагони миллатҳои маҳаллӣ – тоҷику ўзбек ва ғайра ба беадолатӣ роҳ дода намешуд.

Дар соли 1933, ба сохтмони НБО Варзоб тақрибан 500 нафар коргар, аз зумраи колхозчиёни ҷамоати Харангон ва сохтмончиёни роҳи Сталинобод – Ўротеппа ҷалб карда шуданд. Аз онҳо зиёда аз 400 нафарашон ба ҳайси сангкшон, бетонрезон, пармакунон ва электрикон ҷаъолият менамуданд, ки қариб ҳамаи онҳо намояндагони халқу миллати маҳаллӣ буданд [71,с.172].

Бисёре аз коргарону сохтмончиён, баъд аз итмоми сохтмони объектҳо, то ба абад тақдири худро бо корхонаи мазкур, бо роҳи табдил ёфтани ба коргарони кадрӣ ин корхона мебастанд. Ҳамин тавр, тақрибан 900 коргарон, ки дар сохтмони комбинати абрешими Ленинобод иштирок доштанд, баъд аз ифтитоҳи ғаштани объект, ба ҳайси аввалин коргарони он қабул карда шуданд. Аз 70 коргари дар соли 1934 дар қорҳои қофтукӯвии геологӣ дар Тақоб ширкат дошта, 30 энергетикон ба иштирокчиёни ҷаъоли сохтмони комбинати Тақоб табдил ёфтанд. Дартар онҳо ба коргарони пешсаф, мутахассисони асил, роҳбарони истеҳсолот ва ташаббускорони қори худ табдил ёфтанд. Ҷунин мисолҳо дар бораи шуурнокии баланде, ки ба синфи коргари навбаромади кишвари мо ҳос аст, шаҳодат медиҳанд.

Ҳамин тавр, худӣ объектҳои навбунёд – қорхонаҳои саноатӣ ҷумҳурӣ ба ҳайси мактабҳои омодаасозии коргарон гунонгун қасб, аз ҷумла дар низоми энергетика баромад менамуданд.

Омодаасозии коргарони кадрӣ инҷунин дар қурсҳои кӯтоҳмуддат дар қорхонаҳо, минтақаҳои сохтмонӣ ва ғ., гузаронида мешуд, ки дар тули дуоим панҷсола шумораи ҷашмраси коргарони ихтисосмандро омода

сохтанд. Ҳамин тавр, дар соли 1936, танҳо дар курсҳои низоми хоҷагии коммуналӣ 267 коргарони ихтисосҳои гуногуни сохтмонӣ – сангтарошон, энергетикон, бетонрезон штукатурчикон, устоҳои сохтмон ва дигарон, омода карда шуда, 597 нафари дигар ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд [71,с.160]. Курсҳои коргарони сохтмонӣ дар Ленинобод, Ёротеппа, Кангурт, Кӯлоб, Хоруғ ва Ғарм ба роҳ монда шуда буданд, ки дар гурӯҳҳои махсус, 229 нафар мавриди омӯзиш қарор гирифта буданд.

Ташкили чунин шабакаи васеи таълимӣ дар оmodасозии кадрҳо ба вусъатёбии шумораи синфи коргарон дар Тоҷикистон имконият фароҳам овард. Дар давраи солҳои 1933. – 1937 шумораи коргарон танҳо дар сохтори саноатии давлатии тобеи ҷумҳурӣ то ба 2,2 маротиба зиёд гашта, шумораи умумии тамоми коргарони саноатии ҶШС Тоҷикистон ба 2,1 маротиба афзун ёфт.

То охири панҷсолаи дуюм дар сохтори саноатии ҶШС Тоҷикистон беш аз 22,1 ҳазор коргарон, нисбат ба 10,5 ҳазор дар аввали панҷсола, ба ғаёлият ҷалб карда шуда буданд [92,с.127]. Неруи калони коргарони ихтисосманд, инчунин дар дигар сохторҳои хоҷагии халқи Тоҷикистон, аз ҷумла дар энергетика омода карда шуда буд.

Ҳамин тавр, дар душвортарин солҳои бозсозии сотсиалистӣ – дар солҳои панҷсолаи якум – сеюм Ҳукумати ҷумҳурӣ пайваста кӯшиш менамуд, ки масъалаи норасоии мутахассисони соҳаи энергетикаро ҳаллу ғасл намояд.

Ҳамин тавр, васлкунии установкаҳои барқии дизелӣ дар асоси сузишворӣ кор мекарда, дар ноҳияҳо ва марказҳои вилоятҳо аз ҷониби мутахассисони аз ноҳияҳои марказии кишвар фиристодашуда истеҳсол карда шуданд. Мутахассисон-энергетикони маҳаллӣ дар курсҳои кӯтоҳмуддат дар Сталинобод, Ленинобод, Самарқанд, Тошкент, инчунин дар марказҳои вилоятӣ ба таҳсил фаро гирифта мешуданд.

Ба онҳо мутахассисони аз Москва, Тошкент ва дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравӣ омада, дарс мегуфтанд. Бо ҳамин роҳ, дар солҳои

панҷсолаи якум ва дуюм дар ҷумҳурӣ беш аз 100 электрикони установкаҳои дизелӣ, инчунин электромонтерон омода карда шуданд. Маҳз ҳамин мутахассисон – электрикон ба минтақаҳои деҳот, нуқтаҳои аҳолинишин, инчунин хоҷагиҳои нав равон карда шуданд [10].

Бо гузашти замон мутахассисони дар курсҳои кӯтоҳмуддати бешумори тайёрнамоии электромонтёрон электрификаторон, дар марказҳои вилоят ва пойтахт, худашон ба омӯзгорони аввалин табдил ёфта, ба оmodасозии мутахассисони бешумори энергетикӣ оғоз намуданд. Кори бузург дар оmodасозии энергетикон, ин аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ ҷиҳати оmodасозии мутахассисон – энергетикон ба донишгоҳҳои олии Тошкент, Алма-Ато, Москва, Киев, Свердловск, Ленинград ва дигар шаҳрҳои марказии Иттиҳод, равона намудани хонандагон ба ҳисоб меравад. Дар аввали панҷсолаи баъдичангӣ дар донишгоҳҳои тамоми қаламрави кишвар беш аз 200 нафар энергетикони оянда аз Тоҷикистон ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.

Ба миёнаи солҳои 50-ум аллакай дар ҳуди ҷумҳурӣ ду техникум (дар Хучанд ва Қурғонтеппа) ба фаъолият шуруъ намуданд. Энерготехникуми Қурғонтеппа асосан мутахассисони энергетикиро барои ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ омода месохт. Баъдтар (соли 1955) дар пойтахти ҷумҳурӣ институти Политехникӣ кушода шуд, ки дар он факултети энергетикӣ низ мавҷуд буд, ки ба оmodасозии мутахассисон-электрикони тахассуси оӣ, ки аҳолии маҳаллӣ – тоҷикон, ўзбекон ва дигар миллатҳоро дарбар мегирифт. Дар натиҷа, аввалин роҳбарони факултетҳои энергетикӣ, кафедраҳо, роҳбарони Институт ва техникумҳо, ин аз зумраи хатмкунандагони факултетҳои энергетикии Федератсияи Россия ва дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳод буданд. Институти энергетикии Москва назорати доимиро аз болои факултети энергетикии Институти политехникии тоҷик гирифта, пайваста бо омӯзгорон, хонандагон, адабиёти таълимӣ методӣ таъмин менамуд. Дар солҳои 50-60-ум дар ҳуди ҷумҳурӣ – дар ПТУ, МТС, курсҳои кӯтоҳмуддати техникӣ беш аз 700 мутахассисони касби

васеъ, аз ҷумла энергетикон, электромонтёрон, челонгарон, муҳандисони хатҳои шабакаи барқ ва зеристгоҳҳо омода карда шуданд [39]. Дар маркази вилоятҳо – Кӯлоб, Қурғонтеппа, Сталинобод ба таври доимӣ курсҳои оморасозии мутахассисон-энергетикон фаъолият мебарданд. Шумораи бисёри коргарони шабакаи барқӣ ба таври ғоибона дар институтҳои Москва, Ленинград, Киев ва Тошкент ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.

Аз соли 1967 оғоз намуда дар пойтахти ҷумҳурӣ, маркази вилоятҳо курсҳои доимоамалкунандаи компетентии оморасозии мутахассисон-энергетикон бо дархости раёсати марказии энергетикӣ ва электрикунони ҷумҳурӣ кушода шуда, барои хондани лексияҳо мутахассисони баландихтисос аз шаҳрҳои марказии кишвар даъват карда мешуданд. Аз ҷониби онҳо дар муддати кӯтоҳ беш аз 200 мутахассисон омода гашт, ки 47 нафар аз онҳо, барои хизматрасонӣ ба ноҳияҳои вилояти Хатлон (Қурғонтеппа) равон карда шуданд [16]. Дар шароитҳои таърихии онвақта, аз як тараф, шабакаи барқии деҳот, аз ҷумла вилояти Хатлон асосан аз ҷониби мутахассисони русзабон хизмат расонида мешуд, аз тарафи дигар, маҳз онҳо мутахассисони энергетикони миллати маҳаллӣ ва ғ., омода мекарданд [17].

Барои мисол, 3 марти соли 1950 мудирӣ шӯбаи селхозии КМ ҲК Тоҷикистон, Абдуллоев дар мактуби худ ба номи котиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон, Б. Ғафуров навишта буд, ки комитети вилоятӣ хизбии Сталинобод идораи вилоятӣ, оид ба ифтитоҳи объектҳои электроэнергетикӣ ва дар он тайёр намудани мутахассисон дар ин соҳа, ташкил намудааст. Ин кор аллакай чандин сол дар хати Вазорати хоҷагии деҳот ва трести «Таджиксельэлектро» гузаронида мешавад. Танҳо дар соли 1949, дар мактабҳои механизатсия, дар курсҳои электромонтёрон, 46 электромонтёрон бо методи гурӯҳӣ омода карда шуда, бо методи фардӣ бошад, шумораи онҳо 32 электромонтёронро ташкил медод. Дар соли ҷорӣ дар курсҳои мазкур беш аз 60 нафар мавриди таҳсил қарор гирифта

шуда, бо роҳи омӯзиши гурӯҳи ва фардӣ 18 электромонтерон ба омӯзиш
чалб шуданд. Дар мактабҳои механикунонидашудаи вилояти Сталинобод
ба таври иловагӣ боз 30 нафар электромонтёрон омода карда мешуд [167].
Инчунин, чунин маълумотҳо ба номи роҳбари хизбӣ, зуд-зуд меомад. Дар
умум, дар давоми панҷсолаи аввали баъдиҷангӣ – солҳои 1946 -1950 - дар
ҷумҳурӣ беш аз 300 мутахассисон энергетикони касби васеъ омода карда
шуданд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба душвориҳои хоҷагӣ
нигоҳ накарда, дар солҳои ҷангӣ ва баъдиҷангӣ дар ҷумҳурӣ корҳои
бузург оид ба оmodасозии мутахассисон-энергетикон пайваста бурда
мешуданд, ки онҳоро объектҳои саноатӣ, корхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ,
маориф ва илми ҷумҳурӣ интизор буданд.

Ҳамин тавр, бо афзунёбии сатҳи сохтмони объектҳои энергетикӣ,
васеъшавии электрикунонии хоҷагии халқ ва соҳаҳои иҷтимоӣ дар
ҷумҳурӣ мутобиқи нақшаи васеъ энергетикони баландихтисоси касбу
хунароҳои гуногун омода карда мешуданд. Мутахассисон энергетикони
деҳоти соҳаи гуногун дар солҳои 1966-1970 нисбатан бештар омода карда
шуданд – 4030 нафар, аз ҷумла дар соли 1966 – 560, дар соли 1967– 670,
дар соли 1968 – 770, дар соли 1969 – 840 ва дар соли 1970 1190 нафар
омода карда шууданд [15].

Бояд гуфт, ки дар солҳои 60-70-ум ба вайронкуниҳо, камбудию
норасоиҳо роҳ дода шуда буд. Дар ҷумҳурӣ омилҳои муносибати
бепарвоёна ба тақдирӣ ояндаи кадрҳои энергетикӣ зоҳир карда шуда,
маълумотҳо оид ба оmodасозии мутахассисон на ҳама вақт ба ҳақиқати
корҳои истеҳсолӣ наздик буда, шумораи бештари аз онҳо, ки муассисаҳои
миёнаи таълимӣ, техникумҳо ва донишгоҳҳо хатм мекарданд, дар
бозори меҳнатӣ рақобатнопазир буданд.

Барои мисол, 29 январи соли 1965, дар нишасти шабакаи барқии
ноҳияи Ленинобод ба таври шадид ғайриқонунии маъмурият дар ҷамъоварии
коллектив контингенти электрикон – электрификаторонро мавриди
танқид қарор дода, оид ба назорати сусти болои ғайриқонунии онҳо, инчунин

коҳишёбии мавқеи энергетикон дар ҷомеа гуфта мешуд. Фаъолияти монтерон, назоратчиён, челонгарон, навабаторони неругоҳҳо ба назорат гузошта шуда буд, аҳоли, аз ҷумла дар маҳалҳои деҳот, давоми моҳҳо мутахассисон-электрикони интизорӣ мекашиданд. Бинобар беаҳаммиятии маъмурият ба тақдирӣ энергетикон шумораи зиёде аз онҳо ба дигар соҳаҳо гузаштанд, ки дар баробари ин дар бисёре аз хоҷагиҳо, колхозҳо ва совхозҳо норасоии энергетикон, электрикони, монтерон ва ғ., ба ҷашм мерасид.

Дар натиҷаи ҳолати ба вуҷуд омада, 12 декабри соли 1972, Шӯрои Вазирони ҷумҳурии Қарори махсусро «Дар бораи пешрафти хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон», ки дар он ба таври шадид, фаъолияти махсусан Сарраёсати энергетика ва электрикунонии назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ва трести «Таджиксельэлектрострой» мавриди танқид қарор дода шуда, оид ба сиёсати кадрӣ, инчунин камбудии ҷиддӣ дар ҳамкорӣ бо мутахассисон-энергетикон ва ғ., гуфта мешуд [34].

Барои ислоҳи вазъи мавҷуда муассисаҳои нави махсусгардонидани омӯзишгоҳҳои нотехникӣ-касбии соҳаи васеъ барои беш аз 600 нафар мутахассисон ташкил карда шуд. Дар қарор, махсусан, диққат ба ҳолати иҷтимоӣ ва маҷмӯи истеҳсолии энергетикон, аз ҷумла дар маҳалҳои деҳот, равона карда шуда буд [62,с.192]. Дар қарор ба таври амиқ қайд гардида буд, ки роҳбари дилхоҳ корхона, ташкилот, колхоз ва совхоз ҳангоми қабули мутахассисон энергетикон ба қор, пеш аз ҳама, вазифадоранд, ки бояд масъалаи макони зистӣ онҳоро ҳаллу фасл намоянд. Дар қарор инчунин иброз дошта шуда буд, ки дар ҳамаи шакли хониш, дар давоми солҳои 1973-1975 дар ҷумҳурии бояд 825 мутахассисон-энергетикон ва электрикаторон омода карда шавад, ки аз ин шумора беш аз 285 нафар, танҳо барои вилоятҳои Кӯлоб ва Қургонтеппа омода карда мешавад. Дар қарор, дар шакли махсус қайд гардида буд, ки роҳбарони колхоз ва совхозҳо бояд диққати асосиро ба хубтарнамӯи шароитҳои манзилӣ-маишӣ дар деҳотро барои электриконӣ

аз техникуми Сталинобод ба кишлоки дури Сари Майдони Муъминобод омада, равона намуда, онҳоро дар меҳмонхонаи колхоз ҷобачо намуда, ба онҳо асп вобаста шуда, колхоз бояд ба зеристгоҳ дастгоҳҳои лозимаро харидорӣ намояд, ки баъдан ӯ худ доираи электрификаторони ҷавонро ташкил менамояд [64,с.191]. Баъд аз тафтиши Ҷамоияти Ҳукумат дар соҳаи энергетикаи деҳот, ҳолати кормандони он, бо кумаки қарори дар боло зикршуда яку якбора ба тарафи мусбат тағйир ёфтан гирифт. Нақши муайянкунандаро дар ин ҷо муносибатҳои ҷиддӣ ба мушкилиҳои Сарраёсати энергетикӣ-электрикунонӣ ва трести «Таджик сел электрострой» бозӣ намуд.

Дар баробари ин, роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо, колхоз ва совхозҳо инчунин муносибати худро ба тақдирӣ мутахассисон-энергетикон ва шабакаҳои ноҳияҳо иваз намуданд, чораҳо ҷиҳати нигоҳдорӣ ва дастгирии мутахассисон дар деҳот, дар ҷойи қорҳои онҳо қабул карда шуд.

Дар филиалҳои вилояти Раёсати энергетикӣ ва электрикунонии трести «Таджиксельэлектрострой», курсҳои доимоамалкунандаи кӯтоҳмуддат оид ба аз нав омодаسازی мутахассисон-электрикон, техникҳо. челонгарон ва дигар ихтисосҳо ба роҳ монда шуд. Омӯзгорон дар ин курсҳо аз зумраи мутахассисони баландихтисоси дастгоҳи раёсати ҷумҳурӣ, омӯзгорони донишгоҳҳо ва техникумҳо буданд. Мақом ва сатҳи қори муассисаҳои миёнаи махсус ва олии омодаسازی мутахассисон-энергетикони баландихтисос, афзун гашт. Танҳо баъд аз ҳамаи ин тағйиротҳо дар Ҷамоияти сохторҳои маъмурӣ ва ҳокимияти маъмурии маҳаллӣ ҳолати иҷтимоӣ ва мақоми истеҳсолии мутахассисон-энергетикони ҷумҳурӣ ба таври назаррас баланд бардошта шуд.

Мардуми тоҷик бо сухани нек, он ташкилотчиёни истеҳсолотро ба ёд меорад, ки маҳз бо дастон ва маҳорати баланди ташкилотчигии онҳо энергетикаи бузург, комплекси сӯзишворӣ-энергетикии Тоҷикистон сохта шуд. Инҳо, аз зумраи энергетикон, мутахассисони баландихтисос буданд,

ки ҳиссиёти ватандустӣ ва интернатсионалӣ доштанд, ки кӯшиши кумак намуданро ба ҳамоне, мекарданд, ки меҳост ба таври куллан сатҳи ҳаётро дар маҳал, шаҳр ва қишлоқи худ беҳтар намояд. Бисёре аз ин мардум, барои зиндагӣ дар Тоҷикистон ба таври доимӣ монда, оилаҳои худро аз дигар шахру ноҳияҳо ба ин ҷо меоварданд ва ё дар ин ҷо оила барпо мекарданд. Бо меҳнати худ он муҳаббати ҳақиқӣ ва ҳурмати мардуми тоҷикро ба даст оварданд.

Ин мутахассисони барҷастаро мебояд ҳама вақт дар ёд дошт, ҳамоно шахсоне, ки саҳми беназирро дар электрикунонии хоҷагии халқ бозид, саҳми назаррасро дар пешрафти фарҳанги ҷумҳурий гузоштаанд. Барои мисол, ҳангоми оғоз гаштани корҳои каскадаи Неругоҳи барқии оби Варзоб (солҳои 1931-1951) бо роҳмати Вазорати энергетика ва электрикунонии ИҶШС инженер-энергетикон П. Соснин, И. Пашков, А. Чугунов, Ю. Кузма, А. Иноземсев, А. Фоменка, С. Жоглев, М. Лепешкин, Ф. Трофимов, ва дигарон онро роҳбарӣ намуданд. Маҳз онҳо мутахассисон-энергетикони асил буданд, ки дар муҳлати кӯтоҳ, объекти энергетикӣ ба пешрафти сохтори пойтахти ҷумҳурий заруриро сохта, мавриди истифода қарор доданд. Каскади иборат аз се Неругоҳи барқӣ дар канали сунъии дарёи Варзоб канда шуда, сохта шуд. Ин канал бо дарозии 17 километр бо роҳи ҳашар сохта шуд, ки дар сохтмони он коргарон ва мардуми деҳоти минтақаи Ҳисор, Вахш, Фарм ва Кӯлоб иштироки фаъолона доштанд. Ташкилкунандагони ин сохтмони бузург, инчунин гурӯҳи калони энергетиконро аз зумраи аҳолии маҳал, ки дар байнашон Қурбонов С., Раҷабов Р., Зоиров Н., Каримов Ч. ва дигарон буданд, омода сохтанд. Ҳамаи ин нафарон баъдан сазовори шуҳрати неки халқи худ гаштанд. Барои мисол, Карамов В.Ч. сохтмони роҳи оҳани Тирмиз-Ёвон, инчунин шоҳроҳи мошингарди Сталинобод – Хоруғро ба уҳда гирифт. Ё сохтмончии шоистаи Тоҷикистон ба шумор рафта, ба таври абадӣ тақдири худро бо Тоҷикистон баст. Номе он ба яке аз кӯчаҳои шаҳри Душанбе гузошта шудааст.

Роҳбари аввали НБО Норак энергетикаи шоистаи ИҚШС Трофимов В.И. баъд аз хатми сохтмони номбаршуда, дар муддати солиёни зиёд, низоми энергетикаи Душанбе Вахшро роҳбарӣ менамуд. Лепешкин М., Зоҳиров Н., Ключкова Р., Каменский М., Ключев В. дар тули солҳои зиёд дар каскадҳои Варзоб ба ҳайси инженерони навбатдор фаъолият бурданд. Дар ин ҷо шӯроати меҳнатӣ инчунин аз ҷониби Никитин Н., Гриднев И., Жоголов Г., Чекунов А., Раҷабов Р., Назаренко А., Абдулхайров Н. нишон дода шудааст. Сафаралӣ Қурбонов аввалин шуда, аз байни сохтмончиён-энергетикони тоҷик ба гирифтани унвони Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ мушарраф гашт.

Дар солҳои баъдичангӣ дар байни мутахассисони шабакаҳои барқии ноҳияҳои Кӯлоб, Асатский В., Ломакин И., Шмагин Г., Голштейн И., Горбунова Р., Овчинникова В., Амиров К., Шеткин В., Зиновёва С., Кримкий В., Валерий ва Геннадий Геколовҳо ва бисёре аз дигарон, фаъолияти софдилони мебурданд. Ин энергетикони касбӣ дар навбати худ, инчунин мутахассисон-электрикони маҳаллиро то ба сатҳи мутахассисони баландихтисос тарбият намуданд, ки дар байнашон Раҷабов А., Хоҷаев Р., Зоиров Я., Мирмадиев И., Мираков И., Абдурраҳмонов Т., Азимов Х. ва дигар коргарони маҳаллӣ низ буданд. Шабакаи барқии Кӯлоб солҳои зиёд аз ҷониби яке аз энергетикони ҷаҳоншарофат Иван Петрович Ломакин роҳбарӣ карда мешуд.

Маҳз ӯ дар Кӯлоб курсҳои доимамалкунандаи 3 моҳа ва 6 моҳаро роҳандозӣ намуд, ки ба онҳо кадрҳо аз Панҷ, Фархор, ноҳияи Москва (ҳозира Ҳамадонӣ), Қумсангир қабул карда мешуданд, ки аз онҳо энергетикони баландихтисос ва инженерон омода карда мешуданд. Дар тамоми минтақаи Кӯлоб ӯро ҳамчун донандаи касби худ, энергетик, роҳбари хуб ва мушовири неки ҷавонон, инчунин инсони нексиришт ва ҳамроҳи содиқ мешинохтанд ва ҳурмат менамуданд.

Шогирдони шабакаи барқии ноҳиявии Кӯлоб, мутахассисони асосӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки хати шабакаи барқро дар тамоми минтақаҳои

наздисарҳадии минтақаи Кӯлоб ва Қургонтеппа гузаронида, омӯзгори онҳо Ломакин ҳар моҳ бо мутахассисони худ рафти кори электрификаторони деҳот ва ғайраро мавриди тафтиш қарор медод.

Неругоҳи барқии обии Марказӣ дар дарёи Вахш низ аз ҷониби ашхоси таҷрибаи калони истеҳсоли дошта ва ба ин макон баъд аз сохтмони НБО Қайроқум омада, ифтитоҳ шуда, мавриди истифода қарор дода шуд. Дар байни онҳо М. Карнос, А. Бурих, А. Азизов, Г. Арзикулов, Д. Никитин ва дигарон қарор доштанд.

Раванди сохтмони гирехҳои гидротехникии Норак ба таври муваффақиятнок аз ҷониби сохтмончиён-энергетикони машҳур ва пуртаҷрибаи зерин, роҳбарӣ карда мешуд, А.К. Мелников – инженери асосии НБО Норак, Г.И. Шрамко, В.Ф. Усолкин, З.М. Новатская, Н.В. Савченкова, Геннадий ва Галина Лиюшинҳо, А.С. Дудлин, В.И. Малих, Ф. Мороз, В. Остапов, Н. Коровин, В. Бахтин ба ҳисоб мераванд.

Бо кумаки дониш ва таҷрибаи мутахассисони номбаршуда гурӯҳҳои бешумори мутахассисони машҳури маҳаллӣ омода ва тарбият карда шуд, ки А. Ёров, М. Шамсуллоев, Р. Асоев, Х. Ёров, М. Фозилов, М. Қурбонов, С. Абдуллоев, М. Халиқов, М. Маҳмадиев, Д. Нурмаҳмадов, С. Раҳимов, Ф. Ашӯралиев, М. Абдуллоев, Н. Неъматов, К. Ҳамсариёв, Т. Қурбонов, У. Сайфуллоев, Т. Шарипов, Ф. Абдуллоев, Р. Ҳақимов, Ш. Қурбонов ва дигарон аз зумраи онҳо мебошанд.

Дар натиҷаи талошҳо ва кумакҳои беғарази мутахассисони русзабони дар боло зикршуда, аҳолии одии деҳоти Тоҷикистон ба сохтмончиён, инжинерон, роҳбарони сохторҳои гуногун мубаддал гаштанд. Барои мисол, М. Қурбонов баъдтар ҷонишини котиби ҷамъияти ҳифзи муҷассамаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ интихоб карда мешавад. Ӯ ҳама вақт бо сипоси беандоза, омӯзгорон ва роҳбаладони худро ёд мекунад.

Роҳбарон ва мутахассисони русзабон дар ҳамбастагӣ бо шогирдони маҳаллии худ, дар давраи сохтмони НБО Норак ба курсҳои гуногуни омодаسازی мутахассисон-сохтмончиён, электрикон, техникон,

сантехникон, дуредгарон, туннелковонро аз зумраи халқиятҳои маҳаллӣ, чалб мекарданд. Ин курсҳоро дар солҳои сохтмони НБО, беш аз 700 нафар хатм карда, соҳиби касбҳои гуногун гаштанд [19].

Бисёре аз онҳо баъдан хониши худро давом дода, худро дар сохтмони НБО Бойғозӣ ва НБО Сангтӯда кормандона нишон дода, кормандони хоҷагӣ гашта, дар Ҳукумати кишвар соҳиби вазифаҳои баланд гаштанд. Дикқати асоси дар ин ҷо ба фаъолияти раиси НБО Норақ, Абдулло Ёров равона карда шуд. Дар солҳои зиддиятҳои шаҳрвандӣ дар аввали солҳои 90-ум худро ҳамчун шаҳрванди асил, ватандӯстӣ кишвари худ нишон дод. Раиси лабораторияи электротехникии НБО Норақ Давлатбек Саломов ба ёд меорад: «Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, иншооти НБО Норақ панҷ маротиба аз даст ба даст гузашта буд. Хатари бузургӣ тарконидани иншооти НБО мавҷуд буд. Дар чунин ҳолати хатарнок, Абдулло Ёров дар ҳучраи худ маскан гирифта, бинои НБО-ро бо хатар ба ҳаёти худ, ҳимоят менамуд. Ба тарафи муқобил, ҷӣ будани НБО Норақро исбот намуд. Он дастоварди умумихалқӣ ба ҳисоб рафта, ягон намуд қувва ҳуқуқи аз байн бурдани онро надорад. Боиси хушнудист, ки ўро фаҳмиданд ва НБО берасиш боқӣ монда, пайваста қувваи барқ коркард менамуд. А. Ёров дурудароз ҳучраи худро тарк намекард, ҳато бе хурока мемонд. Дар бинои НБО, А. Ёров ҳаёти бисёре аз гурезагонро нигоҳ дошт.

Ҳамин тавр, дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар баробари сохтмони объектҳои бисёри энергетикӣ, инчунин гурӯҳҳои калони мутахассисон-энергетикҳои баландихтисос омода карда мешуданд. Барои мисол, дар соли 1986, неругоҳҳои барқӣ ва шабакаҳои барқии ноҳияҳои ҷумҳурӣ аз ҷониби беш аз 400 мутахассисон-энергетикони маълумоти олӣ дошта, ки аз зумраи мардуми таҳҷоии кишвар буданд, хизмат расонида мешуд.

Дар соҳаҳои хоҷагии халқ ва коммуналӣ-маишии ҷумҳурӣ бошад, беш аз 2000 мутахассисон-энергетикон бо маълумоти миёна ва олӣ, қору фаъолият мебуданд [13].

Кадрҳои мутахассисон-энергетикони ба шабакаҳои деҳоти ноҳияҳо, зеристгоҳҳо, муассисаҳои коммуналӣ-маишӣ, фарҳангии деҳот хизмат мерасонида, асосан дар муассисаҳои касбии техникии деҳот (афзунёбии омодаسازیи электрикон ва электромонтёрони деҳот дар солҳои баъдиҷангӣ дар чадвали 8 нишон дода шудааст) омода карда мешуданд.

Солҳо	1965	1970	1980	1981	1982	1983	1984
Электромонтёрон ва электромеханикон	246	722	650	535	610	645	825

Бо мавҷудияти шумораи зерини мутахассисони баландихтисос, дар давраи Ҳокимияти Шуравӣ, махсусан дар давраи баъдиҷангӣ, бинобар сабаби сохтмонҳои ғайбӣ объектҳои бузурги электроэнергетикӣ дар ҷумҳурӣ, имкониятҳои ҳақиқии пайваستшавии истеъмолкунандагони қувваи барқ ба низоми давлатии энергетикӣ, пайваста ба вучуд овард [139].

Дар солҳои истиқлолият, Тоҷикистон дар низоми энергетикӣ худ, ба ҳамаи норасоӣ ва камбудии раванди бозсозӣ, коҳишнамоии ҳаҷми истеҳсолоти қувваи барқ ва истифодаи он дар хоҷагии халқ ва соҳаи коммуналӣ-маишӣ, мутахассисон ва роҳбарон ғайбӣ худро идома доданд, ки касбияти онҳо қаблан исбот гардида буд. Ин Баҳром Сирочев, собиқ ҷонишин ва ҷонишинони нави ӯ А.Н. Силантев, У.Т. Хочаева, С. Бобоев, С. Саидов, М. Убайдуллоев, Р. Раҳимов, Р. Гулова, Ч. Бобоев., роҳбари ширкати холдингии «Барқи тоҷик» Ш. Самиев, директорони НБО ва МБГ бузург, инчунин роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо Х. Аҳмедов, Р. Ҳалимов, Х. Абдулҳаев, Х. Бобомуллоев, М. Қурбанов, Б. Каримов, М. Маҳмадиев, Н. Ғозиев, У. Ниязов, Н. Валиев, А. Назаров, Н. Низомов, А. Ғаффоров, М. Дорогоченко, Р. Зоғаков, Н. Холназаров, М. Тошматов, Т. Аҳтамов, Ч. Расулов, К. Сангинов, Х. Аҳмедова ва бисёре аз дигарон, ба ҳисоб мерафтанд.

Гурӯҳи калони электрификаторони деҳотӣ, дар солҳои баъдиҷангӣ омодашуда, инчунин хизматрасониро ба шабакаҳои барқии деҳоти

ноҳияҳо, колхоз ва совхозҳо идома дод. Дар баробари ин, мебояд қайд намоем, ки бисёре аз онҳо дар давраи бухрони энергетикӣ аз кор рафта, касбӣ худро иваз намуданд.

Дар байни роҳбарон ва муҳандисон-техникони фаъолияти энергетикӣ ҷумҳурӣ, мебояд Р. Гулов, Ч. Бобоев, роҳбари ширкати холдингии «Барқи тоҷик» - Ш. Самиев, директорони НБО ва МБГ бузург, инчунин роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо - Х. Аҳмедов, Р. Ҳалимов, Х. Абдулхаев, Х. Бобомулоев, М. Қурбонов, М. Каримов, М. Маҳмадиев, Н. Ғозиев, У. Ниязов, Н. Валиев, А. Назаров, Н. Низомов, А. Ғаффоров, М. Дорогоченко, Р. Зоғаков, Н. Холназаров, М. Тошматов, Т. Аҳтамов, Ч. Расулов, К. Сангинов, Х. Аҳмедов ва дигаронро ёдрас гашт.

Бо ёрии роҳбарии оперативии мутахассисони ҷумҳурияи тоҷик дар соҳаи истеҳсолот, маҳз бо фаъолияти муҳандисии беназири онҳо пайваста, бе таваққуф, неругоҳи асосии барқии обии Тоҷикистон – НБО Норак фаъолият менамуд.

Бо ин қувваҳо дар аввали солҳои 90-ум, барнома ва консепсияҳои зидди бухронии энергетикӣ ҷумҳурӣ дар дурнамои 10-15 сола, то ба соли 2020 коркард карда шуданд.

Дар солҳои соҳибхитӣ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дар соҳаи сӯзишворӣ-энергетикӣ муҳоҷирати мутахассисон дида мешуд.

Ба низоми энергетикӣ нафарони бетахассус ворид шуданд. Дар натиҷа хизмати энергетикӣ дар ҷумҳурӣ бо таваққуф фаъолият менамуд: қатъи гаштани расонидани қувваи барқ ба истеъмолкунандагон, бухронҳои энергетикӣ, таркиши шабакаҳои барқӣ ва зеристгоҳҳо.

Норасоии тахассуснокӣ дар кормандон ба вайроншавии: қоидаҳои техникаи беҳатарӣ дар аксари шабакаҳои ноҳияҳо, дар зеристгоҳҳо, оварда расонд, ки сабабгори сар задани таркишҳо, сӯхтор, ғавти одамон ва харҷҳои моддии калон гардид.

Дар натиҷаи ҳолати ба вуҷуд омада, бо пайваста хуби гаштани ҳаёти аҳоли дар ҷумҳурӣ, чораҳои зарурӣ оид ба аз нав оморасозии кадрҳо ва

мутахассисон, аллалхус дар соҳаи энергетика қабул карда шуд. Ҳамин тавр, дар назди ширкати «Барқи тоҷик», шабакаҳои барқии вилоятӣ ва ноҳияҳо курсҳои омодаسازی кадрҳо кушода шуд. Дар ҷумҳурӣ шӯбаҳо, факултетҳо оиди омодаسازی энергетикҳо дар муассисаҳои таълимии техникии олӣ кушода шуда, донишгоҳҳои нав ташкил карда шуданд. Ҳамин тавр, дар соли таҳсили 2006-2007, шумораи донишҷӯёни факултети Донишгоҳи техникии Тоҷикистон то ба 338 нафар оварда расонида шуда, дар донишгоҳи наваъсиси Қурғонтеппа 52 нафар донишҷӯён қабул карда шуданд. Дар соли 2006, баъд аз хатми Донишгоҳи техникӣ, 50 мутахассиси баладихтисос дар ширкати «Барқи тоҷик», инчунин шабакаҳои барқии ноҳиявӣ дар Душанбе, Хучанд ва Қурғонтеппа ба кор қабул карда шуданд.

Кори калони таълимӣ-методӣ оид ба аз нав омодаسازی кадрҳо дар комбинати таълимии ҳуди ширкати «Барқи тоҷик» гузаронида мешуд, ки дар соли 2006, 170 мутахассисони низоми энергетикӣ ба омӯзиш фаро гирифта шуда, дар марказҳои вилоятӣ курсҳо оид ба омодаسازی энергетикон кушода шуд.

Дар соли 2007, барои мисол, дар тамоми низомҳо ва шабакаҳои ноҳиявии ширкати «Барқи тоҷик» муваффақона 11 597 нафар мутахассисон кору фаъолият менамуданд. Аз ин шумора 2631 нафарашон дорои маълумоти олӣ, 319 нафар бо маълумоти олии хатмнакарда, 2067 бо маълумоти миёнаи махсус фаъолият менамуданд. Ҳамагӣ, дар соли 2007, ба ширкат барои фаъолият 1089 нафар ба кор қабул шуда, 1004 нафар аз кор хориҷ карда шуданд. Рақамҳои дар боло зикршуда, шаҳодат аз он медиҳанд, ки хориҷгардии мутахассисон аз низоми энергетикӣ ҷумҳурӣ мавҷуд аст, ки сабаби он, ин паст будани таъминоти иҷтимоӣ: музди маоши кам ва ҳолати номусоиди моддӣ ба ҳисоб меравад.

Барои ба таври куллан тағйир додани вазъ дар соҳаи энергетикаи кишвар бояд шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳо, факултет ва техникумҳои энергетикӣ афзун дода мешуд. Ҳамин тавр, дар соли

хониши 2009-2010, дар муассисаҳои дар зери тобеияти Вазорати энергетика ва саноатӣ буда, 4275 нафар довталабон, аз ҷумла 82 нафар бо квотаи президентӣ ба таҳсил фаро гирифта шуданд.

Дар соли мазкури хониш, муассисаҳои таҳсилоти назди Вазорати энергетика ва саноатро 1499 донишҷӯ хатм кард, ки аз ин шумора 827 нафар мутахассисони ширкати «Барқи тоҷик» буд. Кори назаррас, дар таъминномаи объектҳои қувваи барқии шаҳру деҳот бо мутахассисони баландихтисос, бурда мешуд [43].

Ҳамин тавр, чӣ ба мисли солҳои бозсозии сотсиалистӣ ва чӣ ба мисли давраи соҳибхитории давлатӣ дар ҷумҳурии шумораи зиёди мутахассисон энергетикон омода карда шуд, ки маҳз бо қувваи онҳо садҳо объектҳои хурду калони барқӣ ифтидох карда шуда, рафти фаъолиятшон таҳти назорат гирифта шуд. Маҳз ҳамин мутахассисон роҳбаладони корҳои электрикунонии деҳотро дар ҷумҳурий, аз ҷумла минтақаҳои наздисарҳадии ҷанубу шарқии Тоҷикистонро ба уҳда доштанд. Дар ноҳияҳои Қумсангир, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ деҳқонони одӣ пайвасти интизори мутахассисон – энергетикон буда, нисбати онҳо суханони некумегуфтанд [131,с.6].

Ин – Раҷабов Зокир, Абдуллоев Раҳимулло дар ноҳияи Шаҳритус;

– Алиёров Малик, Неъмонов Назарбек дар Ҷайхун;

– Давлатов Қурбон, Мирзоев Бобоназар дар ноҳияи Ҳамадонӣ;

– Раҳмонов Абдуҳолик, Раҳимов Абдусаттор дар Фархор;

– Фаҳимов Ҳабибулло, Сафаров Диловар, Сафаров Амриддин – дар ноҳияи Ш. Шохин;

Пардаев Нурулло дар ноҳияи Н. Хусрав.

Ҳозир ҳамагӣ дар ноҳияҳои вилояти Хатлон 64 энергетикони маълумотдоранда фаъолият мебаранд, ки ба нуқтаҳои аҳолинишини деҳоти наздисарҳадӣ, объектҳои туристӣ ва соҳаи фарҳангӣ-маишии меҳнаткашони деҳоти наздисарҳадӣ, хизмат мекунанд [130].

Ин нафарон бо меҳнати худ сазовори ҳурмат ва эҳтиром дар байни аҳолии деҳот, гаштанд. Тақрибан 30 нафар аз шумораи зикршуда, дорои унвони «Энергетики фахрӣ» ва дигар ордену медалҳои давлатӣ мебошад.

Хулоса:

1.Ба туфайли дар байни аҳолии маҳаллӣ – тоҷикон паҳн намудани донишҳои илмӣ-техникӣ шаклу самтҳои раванди маърифатӣ ба донишҳои илмию техникӣ, омӯхтан ва истифода бурдани сарватҳои табиӣ кишвари худ тағйир ёфт;

2.Муносибати нав ба омӯзиши муҳити зист, ба хулосаҳои нави илмӣ дар бораи қувваҳои истеҳсолкунанда ва дар бораи имкониятҳои тараққиёти босуръати заминаи табиёдошта, овард;

3.Танҳо пайдо шудани олимони дорои донишҳои чуқури илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла энергетика, раванди маърифатро дар соҳаи дониш дар бораи табиат, донишҳои табиӣ-техникӣ ба куллӣ тағйир дод. Дар ибтидои асри XX, дар тоҷикон афкори муҳандисӣ ва илмӣ хеш, зиёиёни илмӣ-техникӣ – олимон, муҳандисони саноати энергетикӣ, пайдо шуд;

4.Соҳтмони иншоотҳои нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро ба куллӣ тағйир дода, боиси бо суръати баланд тараққи кардани қувваҳои истеҳсолкунанда, ба вучуд омадани соҳаҳои нави саноат, афзудани ҳаҷм ва беҳтар шудани истеҳсоли сарватҳои моддӣ гардид;

5.Дар Тоҷикистон зиёиёни нави муҳандисӣ-техникӣ ба камол расиданд, ки инкишофдиҳандаи илм ва техникаи энергетикӣ мебошанд. Объектҳои энергетикӣ хурд, миёна ва калон ба вучуд омаданд, ки тараққиёти истеҳсолот, технология ва ҳаҷми истеҳсолоти моддӣ, дар ин асос характер ва самтҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ сифатан тағйир ёфта, инчунин ҳаёти мадании аҳолии кишвар низ тағйир ёфт. Кадрҳои энергетикӣ симои иқтисодии кишварро дигаргун карданд,

вале сад афсус, ки қариб 1000 нафар мутахассисони баркамоли соҳа дар ибтидои мустақилият ҷумҳуриро тарк намуданд.

6.Дурнамои тараққиёти илми энергетика, ба вуҷуд овардани кадрҳои энергетикӣи баландихтисос ва хизмати онҳо ба манфиати халқи худ бепоён аст, ки ин аз афзоиши мунтазами шумораи донишқадаҳои олии энергетикӣ, техникумҳо ва курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддат, шаҳодат медиҳад, зеро ҳади дурнамои тараққиёти саноати энергетика дар кишвар бепоён аст.

БОБИ 2. СОХТМОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

2.1. Сохтмони объектҳои энергетикӣ ва электривунонии мамлакат дар давраи истиқлолият

Мо дар бахшҳои қаблӣ то ҳаде ба таври умум қайд карда будем, ки Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 90-ум, аз як тараф, истиқлолият ва соҳибхӯтиёрии ҳақиқӣ ба даст оварда, барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии худ дурнамои бузургро боз кард, аз тарафи дигар, ба бӯҳрони мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ дӯхор шуд, ки рафъи он аз роҳбарияти кишвар иродаи бузург, сабру тоқат ва қарорҳои душворро талаб мекард. Дар комплекси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ, ҳамчунин дар тамоми механизми хоҷагии он бӯҳрони амиқ ҳис карда мешуд. Ҷумҳурӣ роҳи дигаргунӣҳои нави иқтисодиро пеша намуд. Аммо ин роҳ барои мардуми ҷумҳурӣ хеле душвор ва зиддиятнок буд. Маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ дар солҳои 1991-1996 қариб 60% кам шуд. Дар ибтидои солҳои 90-ум дар саноат танҳо 53% маҳсулоти истеҳсолшуда моликияти ҷамъиятӣ ва 30% даромади миллӣ ба давлат тааллуқ дошт. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноат дар соли 1996 нисбат ба соли 1992, 40,6% кам шуд.

Соли 1991 дар ҷумҳурӣ 2308 қорхонаи саноатӣ мавҷуд буд, ки 425 қорхонаи қалон иттиҳодияҳои истеҳсолӣ ва комбинатҳо буданд, ки дар баланси мустақил қарор доштанд. Объектҳои зерин аз рӯйи соҳа, чунин буданд: 207 қорхонаи саноати вазнин, 119 сабук, 89 қоркарднамоӣ, хӯроқворӣ, 10 – саноати ғаллатозакунӣ [103,с.203]. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар он давра 22% кам шуда, қисмати ғоиданокии иқтисодиёт ба 18% коҳиш ёфт ва дар ҷумҳурӣ истеҳсоли баъзе навъҳои маҳсулот 40-50% ақиб монд. Истеҳсоли ангишт 23,8%, нефт 5,5 маротиба, семент 21,6 маротиба, тарҳрезии оҳану бетонӣ 52,6 маротиба, коҳиш ёфт.

Дар соли 1996, истеҳсоли маҳсулоти пахтагин ба 13,4%, маҳсулоти абрешимӣ ба 5,1%, пойафзол ба 6,5%, гӯшт ба 1,5% ва истеҳсоли шир ба 3,3% нисбат ба соли 1990-ум кам гашт [88,с.202].

жанги шахрвандии солҳои 1992-1997, ба рушди саноати ҷумҳурӣ таъсири манфӣ расонд. Аз соли 1993, инчониб ҳиссаи он дар сохтори маҳсулоти умумии миллӣ тадричан коҳиш ёфт. Дар соли 1995 ин нишондод 42,1%-и дараҷаи соли 1991-умро ташкил дод. Суръати миёнаи солонаи камшавии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ дар солҳои 1991-2000-ум -9,15%-ро ташкил дод [113,с.34-39]. Ҳамаи ин ҳам натиҷаи кам шудани истеҳсоли маҳсулот дар бисёр объектҳои саноатӣ ва ҳам натиҷаи қатъиян қатъ гардидани истеҳсолот аз тарафи баъзе объектҳои дигар, ба ҳисоб мерафт. Масалан, аз 2308 воҳиди корхонаҳои саноатие, ки соли 1991 мавҷуд буданд, то соли 1999 танҳо 1329 адад боқӣ мондааст. Яъне дар ин муддат 979 корхона аз фаъолият бозмонд [103,с.33].

Бо бисёр сабабҳо шумораи миёнаи солонаи синфи коргар ва дигар кормандони хизматрасонӣ низ кам гашт. Масалан, ҳануз дар соли 1991 дар ҳамаи соҳаҳои саноат 215,4 ҳазор нафар фаъолият менамуд, ки ин нишондод дар солҳои 2001-2002 ба 86,7 ҳазор нафар расид. Табиист, ки аз соли 1996 ин ҷониб тамоми корхонаҳои саноатӣ зараровар буданд. Танҳо аз аввали соли 2000-ум дар ҷумҳурӣ истеҳсоли маҳсулоти саноат пай дар пай зиёд шудан гирифт.

Аммо, сарфи назар аз суръати ба назар намоёни тараққиёти иқтисодиёт, дар соли 2003, дар мамлакат ангишт ба дараҷаи соли 1913, матоъҳои пахтагин – ба дараҷаи соли 1960, гӯшт ва маҳсулоти гуштӣ – ба дараҷаи соли 1958 истеҳсол карда шуд. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ назар ба дараҷаи соли 1940: равған – 59%, маҳсулоти бофандагӣ – 34,9%, пойафзол – 5% аз дараҷаи соли 1950, нуриҳои маъданӣ – 7,7%, хиштҳои сохтмонӣ – 67,2% аз дараҷаи соли 1958, ҷамъовариҳои сохтмонҳои оҳану бетонӣ 14,9%, шир ва маҳсулоти ширӣ – 27,7%, равғани растанӣ – 57,5%-

ро ташкил дод, ки ин аз пурра барҳам хурдани иқтидорӣ саноатии ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад [71,с.170].

Дар соли 2000-ум дар Тоҷикистон истихроҷи ангишт нисбат ба соли 1990, 56,8% ва гази табиӣ 36% кам шуда, ҳаҷми умумии (истихроҷи) захираҳои энергетикӣ нисбат ба сатҳи соли 1990 то 71,6% коҳиш ёфт. Ҳамин тариқ, истеъмоли энергия дар давраи баррасишаванда хеле кам шуда, дар соли 2000-ум нисбат ба сатҳи соли 1990 ҳамагӣ 49,3%-ро ташкил дод. Камшавии истеъмоли қувваи барқ дар солҳои 1990-2000-ум дар бахши саноат 2,6 маротиба ва хоҷагии халқ 1,6 маротиба ба назар мерасид [72,с.62-63].

Дар ин шароити душвори солҳои 1995-2000 Ҳукумати Тоҷикистони соҳибхитӣ барномаи васеи ислоҳоти иқтисодиро дар асоси ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ ва бунёди иқтисоди бозорӣ таҳия намуд. Пули нави ҷумҳурӣ ба муомилот бароварда шуда, дар низоми молиявӣ қарзӣ, андоз ва гумруки ҷумҳурӣ тағйироти сохторӣ ба амал омад. Дар соли 2000-ум сектори хусусии ҷумҳурӣ аллакай 48,4%-и тамоми маҳсулоти ҷамъиятиро ташкил медод.

Равандҳои бозсозӣ калон ба соҳаи комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷумҳурӣ низ рост омад. Аз ҷумла, як сохтори нав – ширкати холдингии «Барқи тоҷик» пайдо шуд, ки тамоми ҳаҷми неруи барқ дар ҷумҳурӣ ва фурӯши онро назорат мекард. Ба кори тамоми низоми сӯзишворӣ-энергетикӣ ва саноати ҷумҳурӣ, акнун сохтори нав Вазорати энергетика ва саноат роҳбарӣ мекард [71,с.174].

Дар амал қувваи барқ метавонад нақши бузурги дигаргунсозандаи маданияро бозад. Хотиррасон кардан кифояаст, ки як киловатт қувваи барқ хонаро дар давоми 12 соат мунаввар карда метавонад.

Аз ин ҷост, нақши бузурги маданӣ-дигаргунсозандаи қувваи барқ.

Барои халқи тоҷик раванди ба лампаҳои барқӣ иваз кардани «шамчироғ» аз он сар мешавад, ки дар солҳои 1925 – 1926 ба Бухорои Шарқӣ 250 Неругоҳи хурди барқӣ меоваранд, ки дар натиҷа биноҳои

маъмурӣ ва маданӣ равшанӣ гирифтанд [73,с.320]. Аз вақти ба кор андохта шудани неругоҳҳои барқии алоҳидаи миёна ва калон равшанӣ ба таври оммавӣ дар хонаҳои истиқоматии одамон истифода бурда мешавад.

Аллакай дар боло, дар бахшҳои қаблӣ қайд карда будем, ки аз солҳои 20-уми асри XX ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар қайди махсуси мақомоти Шуравӣ қарор доштанд ва дар байни дигар минтақаҳо аввалин шуда электривунонида, мумфаршпӯш, азнавсозии фарҳангӣ карда шуданд, ки дар ҳамаи ин энергетика, ки дар кишвар босуръат тараққӣ мекунад, нақши махсус дорад.

Аз сабаби мубрамияти мавқеи сарҳадии худ, НБО-ҳои Перепадная, Марказӣ, Сарбанд, Норақ, Бойғозӣ ба каскади Вахш пайваस्त карда шуданд. Аммо ба далели бар асари муноқишаи байни тоҷикон беш аз 2 миллиард кВт/соат коҳиш ёфтани тавлиди нерӯи барқ, Ҳукумати кишвар барномаи нави энергетикиро таҳия кардааст, ки аз ду бахш - энергетикаи хурд ва энергетикаи бузург иборат аст.

Соҳаи калони энергетикӣ барои бо қувваи барқ таъмин намудани субъектҳои хоҷагии халқи кишвар нигаронида шуда буд. Барномаи бузурги энергетикӣ сохтмони неругоҳҳои барқии обии Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Роғун ва барқарорсозии иншоотҳои бузурги энергетикиро пешбинӣ мекард.

Энергетикаи хурд – неругоҳҳои барқии обии хурд дар дарёҳои хурд ва шохобҳои онҳо, бештар самти маданӣ-истеҳсолӣ доштанд. Қариб 200 ҳамин гуна иншооти энергетикӣ дар доманакӯҳҳо ва қаторкӯҳҳо барои электривунонидани ноҳияҳои кӯҳсор, кишлоқҳо ва деҳот сохта шуд. Аз ҳаҷми зикргардидаи иншооти энергетикӣ сохташаванда 44 адад ба ноҳияҳои наздисарҳадии вилояти Хатлон тааллуқ дошт [71,с.160].

Тобистони соли 2008, аз ҷониби Вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ барномаи нави пурҳаҷми умумиҷумҳуриявӣ сохтмони НБО-ҳои хурд ва миёна ба нашр расид, ки дар доираи он, танҳо то соли 2010, 13 иншоот мутобиқи нақша ба истифода дода шуда, аз соли 2011 то 2015 – 23 ва то

соли 2025 боз 25 чунин НБО мавриди истифода қарор дода шавад [51,с.19]. Дар умум, ба таври зерин дар тули 20 соли нопурра, 61 неругоҳҳои барқии начандон калон, бо иқтидори умумии 77 653 кВт, бояд мавриди истифода қарор дода мешуд. Арзиши лоиҳаҳо дар ҷойи аввал амалисозии ин барнома дар солҳои 2007-2010, 11,2 млн. Долларро ташкил медод. Маблағгузори ин лоиҳа аз ҳисоби қарзҳо аз бонки Исломии рушд, бонки Осиёгии рушд ва сармояи худӣ корхонаи «Барқи тоҷик» ба роҳ монда мешуд.

Ҳамин тавр, барномаи мазкур аввалин ҳуҷҷати аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон дар давраи солҳои соҳибистиклолӣ набуд. То ба ҳозир, дар мутобиқат ба барномаи мазкур заминаи ҳуқуқӣ низ созмон дода шудааст, ки дар кишвар якчанд нормативии актӣ, ки имтиёзҳои андозӣ ва дигар бартариятҳоро ба сармоягузори хусусӣ пешниҳод менамояд, ки аз ҳисоби он, барои мисол аллакай дар соли 2005, 3 НБО-и хурдмиқёс мавриди истифода қарор дода шуда, дар соли 2006, боз 7 НБО-и аз ҷиҳати иқтидор начандон калон сохта шуда, мавриди истифода қарор дода шуд.

Аммо, дар ин маврид суҳан дар бораи сохтмони НБО-ҳои «комилан хурд» меравад, ки таъиноташон барои таъминоти нуқтаҳои аҳолинишини муайян, чун қоида, дар минтақаҳои душворгузар буд. Барои мисол, дар тули солҳои охир дар вилояти мухтори Куҳистони Бадахшон, 12 адад НБО-и хурд ва миёна сохта шуд, ки иқтидорашон аз 30 то 100 кВт-ро ташкил мекунанд. Ба ҳайси сармоягузори сохтмон, Фонди Оғохон баромад намуд, ки мақсади ҳамаи он равшаниандозии хонаҳои деҳоти аҳолинишин буд. Ба ғайр аз он, дар доираи созишнома байни Вазорати энергетикаи Тоҷикистон ва дӯ ширкати Бангладешӣ, сохтмони боз 8 неругоҳҳои барқии монанд, дар дигар ноҳияҳои кӯҳии ҷумҳурӣ ба нақша гирифта шуда буд.

Ҳамин тавр, Ҳукумати ҷумҳурӣ ба худ ҳисоботи дақиқ дод, ки бе сохтмони пайдарпаи неругоҳҳои барқии худӣ дар ҳар як кишлоқ, мушкилоти таъминоти бемайлони қувваи барқи деҳоти Тоҷикистонро ҳал

намудан мумкин нест. Дар умум ин масъала хеле мубрам, на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои бисёре аз кишварҳои дигар, новобаста аз сатҳи инкишофи иқтисоди онҳо, боқӣ мемонад. Дар Дания, барои мисол, таъминоти барқии бисёре аз фермаҳо ва ҳатто деҳоти начандон калон, маҳз аз ҳисоби объектҳои энергетикӣ хурд, инчунин, энергетикаи «ғайримуқаррарӣ» (барои мисол, обхезӣ, пеш аз ҳама, неругоҳҳои шамолии барқӣ) таъмин мегардад. Дар Швейтсария аксари мардум беш дар беш бо дар сақфҳои хонаҳо насб намудани батареяҳои офтобӣ, «барои худ энергетик» шудаанд. Шумораи зиёди рӯзҳои офтобӣ дар сол, инчунин, ҳислати сарфанамоии ҳамаи чиз ва аллалхусус захираҳои энергетикӣ фаровон ба аҳолии маҳаллӣ, имкон медиҳанд, ки на танҳо талаботи ҳозираро қонеъ созанд, балки захира низ намоянд.

Метавон инчунин қайд намуд, ки дар мо раванди электрикунонии тамоми ҷумҳурӣ на аз сохтмоноти панҷсолаи аввал, балки бо ифтитоҳи неругоҳҳои барқии аз ҷиҳати иқтидор начандон калон, оғоз гардид. Минбаъд, баъд аз хотима ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ, барномаи сохтмони неругоҳҳои барқии обии колхозӣ қоркард карда шуд, ки баъд дар давраи Хрущёв анҷом ёфт.

Мутаассифона, баъд аз пайдо шудани ин барнома сохтмони неругоҳҳои барқии деҳот, дар кишвари мо, ба таври ногаҳон дастуру вазифаҳои тамоман муҳолифро соҳиб гашт.

Дар ибтидои солҳои 60-уми асри гузашта, барномаи бузурги рушди соҳаи энергетика дар Тоҷикистон, тавассути бунёди як қатор неругоҳҳои бузурги обӣ, ки иқтидори умумии аз 22,4 ҳазор кВт ва аз ин ҳам зиёдтар, қабул карда шуд. Аммо ба истиснои НБО Норақ, ин нақшаҳо ба пуррагӣ амалӣ карда нашуд. Дар солҳои 90-ум сохтмони НБО-ҳои ҳаҷман калон аллакай оғоз шуда, ба монанди Роғун, Сангтӯда ва Шӯроб, боздошта шуд.

То имрӯз баъзе аз ин лоиҳаҳои дарозмуддати сохтмонӣ «барқарор» шудаанд. Ҷӣ тавре ки маълум аст, ширкати «АЭС Россия» ба анҷом расонидан сохтмони НБО Сангтӯда-1 ва ширкати Эронӣ, Сангтӯда 2-ро ба

зимма гирифтанд [115]. Сохтмони дигар объектҳои дорой аҳаммияти хоҷагии халқ аз марҳилаи лоиҳакашӣ берун набаромад. Ин, пеш аз ҳама, ба НБО-и Шӯроб бо иқтидори лоиҳавии 850 МВт ва ҳамчунин Неругоҳи Роғун, ки дар боло зикр гардид, дахл дорад, ки то ҳол дар кишварҳои ҳамсоя ҳаяҷони носолиро ба бор овардааст. Дар мавриди охириин бошад, ба маънои муайян, муҳим нест, ки дар Роғун «лампочка»-и Дерипаска фурузон мешавад ё не, ки дар шикасти созишҳо гунаҳкор аст ва сохтмони Неругоҳи барқии обиро кӣ ба анҷом мерасонад? Воқеият аст, ки Ҳукумати кишвар тасмим гирифтааст, ки ин сохтмони азими энергетикиро, ки аҳаммияти бузурги байналмилалӣ низ дорад, ба анҷом расонад. Аллақай ҳозир, махсус барои дар оянда интиқоли «Киловатти Роғун», лоиҳаҳои сохтмони хати шабакаи баландшиддати интиқоли барқ ба Покистон тариқи қаламрави Афғонистон, коркард карда шудааст. Ва қомилан метавон тахмин кард, ки ивази сармоягузор таъсире ба интиқоли барқ ба хориҷа дар оянда аз НБО-и Роғун, баъди итмоми сохтмони он, намерасонад.

Илова бар ин, дар оянда имкони интиқоли неруи барқӣ арзон аз Тоҷикистон ба Эрон, Афғонистон, Чин ва ҳамчунин Россия, Қазоқистон ва Ўзбекистон низ баррасӣ мешавад. Дар маҷмӯъ, тибқи ҳисобҳои пешакӣ, бо ҷалби 2 миллиард доллари амрикоӣ, имконият фароҳам оварда мешавад, ки дар 5-7 соли оянда ҳаҷми умумии содироти неруи барқ дар як сол ҳадди ақалл ба 10 миллиард кВт/соат расонида шавад.

Соҳаи энергетикаи хурди Тоҷикистон низ иқтидори зиёди содиротӣ дорад. Мувофиқи ҳисоботи Вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ, иқтидори умумии энергетикаи дарёҳои хурд ҳангоми дар онҳо сохтани неругоҳҳои барқии обӣ 3 млн. МВт, бо тавлиди солонаи тақрибан 100 млрд. кВт/соат мебошад. Дар баробари ин, эҳтиёҷоти умумии иқтисодиёти кишвар ҳоло тақрибан 23-25 миллиард кВт/соат ва дар оянда ба 40-45 миллиард кВт/соат мерасад. Яъне дар Тоҷикистон бар хилофи кишварҳои дигар неругоҳҳои хурду пуриқтидор на танҳо талаботи маҳаллии ҳуди аҳолии

деҳаро қонё карда метавонанд, балки воридшавии кишварро ба бозори байналмилалӣ энергетикӣ низ ҷурра карда метавонанд. Масалан, аз неругоҳҳои хурди ВМКБ ба шимолӣ Афғонистон то 1,5 миллион кВт/соат неруи барқ дода мешавад [44].

Ба аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки хоҳишмандони сармоягузорӣ дар сохтмони неругоҳҳои хурди барқии обӣ Тоҷикистон аллакай беш аз ҳад зиёданд. Масалан, ҳанӯз дар соли 2005, ширкати фаронсавӣ Алистон ба сохтани яке аз онҳо ҷуру карда, дар моҳи ноябри соли 2006 зимни мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов бо муовини раиси ҳамоҳафтаи Раёсати ширкати «Газпром» А. Рязанов масъалаи аз ҷониби ширкати фарсӣ «Рос, Укр, Энерго» бунёди се неругоҳи хурд дар дарёи Зарафшон, ки иқтидори умумӣ он 630 мВт мебошад, муҳокима карда шуд. Арзиши умумӣ ҳамаи ин се лоиҳа 440 миллион долларро ташкил медиҳад [46,с.172].

Ҳукумати Тоҷикистон дар ивази маблағгузорӣ барои сохтмони се неругоҳи барқӣ ба ҶДММ «Зарубежнефтегаз»-и «Газпром» ҳаққи анҷоми корҳои инкитшофӣ дар қонҳои Сарикамиш, Шоҳамбарӣ, Ренган ва Саргазонро медиҳад. Ба ҷуз ин, ҷузъиёти дигари лоиҳа маълум нест. Гузашта аз ин, тибқи баъзе гузоришҳо, тасмими ниҳой дар ин бора ҳанӯз ғирифта нашудааст. Дар ҳамин ҳол, ҷаноби Рязанов ғуфтааст, ки бо ғуруши неруи барқ аз НБО-и оянда ширкати «Интер РАО ЕЭС», як ширкати фарсӣ Ҳолдинги энергетикӣ Россия машғул хоҳад шуд.

Илова бар ин, ширкатҳои эронӣ ва қазоқӣ ба бунёди неругоҳҳои хурди барқӣ дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Комилан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик дар ин бозор бозигарони нав пайдо шаванд, ки албатта, онҳо низ ба содироти ҳадди аксари неруи барқ аз неругоҳҳои сохташон манфиатдор хоҳанд буд.

Аз ин лиҳоз, бархе аз қоршиносон аллакай пешгӯӣ мекунанд, ки сохтмони неругоҳҳои хурди барқии обӣ, боиси душвориҳои зиёд, пеш аз ҳама, барои сармоягузориҳои хориҷӣ, бар зарари ниёзҳои рушди иқтисоди

кишвар мегардад. Чунин изҳоротро комилан беасос номидан душвор аст. Аз ин рӯ, ҳадди аққал метавон гуфт, ки на танҳо тавлидот, балки иншооти шабакавӣ ва дар ниҳоят, шабакаҳои тақсимои дохилӣ, ки иштирок дар навсозии онҳо барои сармоягузориҳои эҳтимоли таваҷҷуҳи хосса надорад, маблағгузориҳои калони асосиро талаб мекунад. Аммо маълум нест, ки ҳангоми иштироки онҳо дар иҷрои лоиҳаҳои алоҳидаи сохтмони объектҳои хурди барқӣ, ба зиммашон кадом вазифаҳо гузошта мешавад. Ва баъдан, бо иқтидори калони захираҳои гидроэнергетикӣ дар кишвар, ки дар мамлакат, аз ҷумла дар неругоҳҳои барқии хурд ҳосил мешуда, кВт ба ҳама кифоя буд. Ва қувваи барқ, чӣ тавре ки маълум аст, захира карда намешавад.

Ҳамин тавр, ҳуди истеҳсолкунандагон бояд дар ташкили таъминоти он – ҳам ба истеъмолкунандагони беруна ва ҳам дохилӣ иштирок кунанд.

Ҳамин тавр, бо тамоми камбудии муваққатии вазорату идораҳо дар омӯзиши захираҳои энергетикӣ дарёҳои хурд ва лоиҳаҳои неругоҳҳои барқии обии хурду миёна, инчунин дар шароити маҳдуд будани имкониятҳои ҷумҳурӣ барои сохтмони неругоҳҳои барқии обии хурд, ҳуди далели афзудани таваҷҷуҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ ба рушди устувори истеҳсоли энергияи хурд омили хеле умедбахш аст, ки барои ободонии минбаъдаи деҳоти тоҷик ва пурра кардани захираҳои молиявии ҳазинаи иқтисодии давлат бебаҳо мебошад.

Дар умум, то имрӯз, низоми энергетикӣ ҷумҳурӣ механизми мураккаби комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар худ якҷанд неругоҳҳои гармидиҳӣ ва неругоҳҳои сершумори барқии обӣ дорад, аз ҷумла: ШГМ Душанбе, бо иқтидори барқии 198 ҳаз. кВт, ШГМ Ёвон, бо иқтидори 120 ҳаз. кВт, ШГМ Хучанд, ба ҳисоб меравад. Аз сабаби нокифоя будани таъминоти сӯзишворӣ ШГМ-и Душанбе бо иқтидори пурра кор накарда, ШГМ Ёвон фаъолият намекунад. Аммо аз фаъолият бозмондани онҳо ба ҳаҷми умумии истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ таъсир нарасонд. Масалан, тибқи омор, соли 2002 тамоми

неругоҳҳои кишвар, ғӯё 15244 миллион кВт/соат неруи барқ тавлид кардаанд. Аз ин миқдор нерӯгоҳҳои барқии обӣ зиёда аз 15164 миллион кВт/соат ва ШГМ-и Душанбе 0,08 миллиард кВт/соат истеҳсол кардаанд, ки мутаносибан 99,5% ва 0,5% ҳаҷми умумии истеҳсолотро ташкил медиҳад [103,с.49-50].

Илова бар ин, имрӯз ҷумҳурӣ то 90%-и нефту гази истифодакардаашро аз давлатҳои ҳамсоя ворид мекунад. Аммо, дар ин бобат низ муваффақияту дигаргуниҳои муайяне мавҷуданд. Ҳукумати ҷумҳурӣ тамоми чораҳои лозимаро ҷиҳати таъминоти талаботи ҳеш тариқи сарватҳои нефту гази захираҳои зеризаминии худ қонеъ гардонад, ки дар бобҳои гузашта чандин маротиба қайд намудем. Дар натиҷа, дар соли 2008 ҳаҷми истихроҷи нефти дохилӣ ба 26150 тонна ва газ ба 16 миллиону 227 ҳазор м³ расонида шуд.

Қорҳои пармакунӣ пайваста дар 40 манбаи муайяни нефту газ бо таҷҳизоти наватарини баландсифат ва мутахассисони як қатор кишварҳо, пеш аз ҳама, Россия анҷом дода мешаванд, ки ин қонҳои Суфатоғи шарқӣ, Маҳраи ғарбӣ, Исфара, Навобод, Айнӣ, Кашкашум, Явғизкак, Теболай, Дарай Исо, Ҳоча-Мумин, Сарикамиш, Саргазон, Рангон ва дигарон мебошанд. Илова бар ин, дар 20 нуқтаи дигар қорҳои ҷустуҷӯӣ идома доранд, ки қорхонаҳои хориҷӣ бо сармоя ва мутахассисони худ қор мекунанд – «ГАЗПРОМ»-и Россия, «Куляб петролеум лимитед» ва ғ.; қорҳои нефтӣ дар ду қон – Қонибодом ва Балҷувон бурда шуда, ҳаҷми ҳосилнокии ҳар кадоме дар як сол ба 10 ҳазор тонна расида, табиист, ки ин миқдор аз қонеъ қардонидани талаботи ҷумҳурӣ дур аст. Ягона роҳи раҳой, қалби васеи сармоя ва мутахассисони хориҷӣ ба ҳисоб меравад, чун захираҳои нефту газ дар ҷумҳурӣ барои 70-100 соли оянда қофӣ хоҳанд буд.

Ҳамин тавр, дар доираи хоҷагии халқӣ ИҚШС қисми даромади баланси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ аз ҳисоби истеҳсоли дохилии захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ то 48-49% таъмин қарда мешуд.

Қисмати боқимонда, яъне зиёда аз 50% аз ҳисоби воридот аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ таъмин карда мешуд. Ғайр аз ин, ҳамасола ба ҷумҳурӣ то 7,2 млрд. м³ газ, 800-900 ҳаз. тонна ангишт, то 2-2,5 млн. тонна маҳсулоти нефтӣ-газӣ, то 6,3-7 млрд. кВт/с қувваи барқ ва ғ., ворид мешафт [103,с.47-48].

Аммо дар солҳои соҳибхотирӣ давлатӣ дар низоми баланси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ тағйироти калон, аз ҷумла дар давраи солҳои 1990-2002 ин низоми якбора бадтар гардид. Барои мисол, дар солҳои зикршуда воридоти ҳаҷми қувваи барқ 32,5%, гази табиӣ 72%, маҳсулоти нефтӣ 88,5%, ангишт бештар аз 99,5% кам гашт. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми воридоти захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ 70,7% кам шуда, 2 миллиону 435 ҳазор тонна сӯзишвории шартиро ташкил дод. Дар натиҷа, дар ҷумҳурӣ истеъмоли захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ 50,6%, аз ҷумла қувваи барқ ба 12,4%, газ ба 72%, маҳсулоти нефти ба 88,5%, нефт ба 80%, ангишт ба 99,6% ва ғайра, кам гашт.

Дар бораи саноати ангишти ҷумҳурӣ суҳбати ҷиддӣ, қайд намудан лозим аст, ки бинобар бад будани шароити моддӣ-техникӣ, он ҳанӯз дар вазъияти хеле душвор қарор дорад, гарчанде ки захираҳои ин намуд маҳсулоти хом дар ҷумҳурӣ зиёд мешафт. Чунин ба назар мерасад, ки вазъияти ногувор дар саноати ангишт аз замони шӯравӣ ба таври музмин идома дорад. Ҳанӯз аз он давра, дар буҷети давлатӣ барои саноати ангишт маблағ кам ҷудо карда мешуд. Ва дар солҳои соҳибхотирӣ ин тартиби маблағгузорӣ идома дорад. Аммо буҳрони энергетикии ибтидои солҳои 90-ум Ҳукуматро маҷбур кард, ки ба ин масъала аз як паҳлуи дигар назар кунад. Моҳи октябри соли 1997 қарор «Дар бораи тадбирҳои рушди саноати ангишти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1998-2010» қабул гардид. Дар қарор то соли 2001 ба 1140 ҳаз. тонна расондани истеҳсоли ангишт пешбинӣ шуда буд. Ба иҷрои ин вазифа дар ҷумҳурӣ 17 кони ангишт ва 24 назорати ангишт машғул буд.

Аллакай дар боло зикр карда шуда буд, ки захираҳои пешбинишудаи ангишт дар ҷумҳурӣ ба 3,6 млрд. тонна баробар мебошанд. Тадриҷан дар тамоми ноҳияҳои кӯҳсори ҷумҳурӣ конҳои ангишт мавҷуданд, вале аксарияти онҳо бинобар сабаби шароитҳои номусоиди кӯҳӣ-геологӣ азхудкунии саноатӣ нагирифтаанд. Дар баробари ин, исбот карда шуд, ки ҳаҷми захираҳои ангишт назар ба захираи газу нафти ҷумҳурӣ чандин маротиба бештар мебошад. Аммо дар Тоҷикистон барои тараққӣ додани саноати ангишт ҳанӯз ба қадри лозима базаи техникӣ мавҷуд набуда, маҳз ҳамин сабабгори ночиз будани истеҳсолоти ангишт ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар вазъияти душвори молиявӣ, норасоии мутахассисони баландхаттисос, технологияи муосири сермаҳсул ва техника дар ҷумҳурӣ барои иҷрои вазифаҳои азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ, муборизаи судманд бурда мешавад. Дар асоси суръати имрӯзаи корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ дар объектҳои гуногуни саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ, метавон гуфт, ки ин барнома иҷрошаванда мебошад.

Дар нимаи солҳои 90-ум бо тадриҷан ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ ва мустаҳкам шудани мавқеъҳои давлатии ҳукумати нав барои барқарор сохтани саноати электроэнергетикӣ ва фаъолияти корхонаҳое, ки хоҷагии халқро бо қувваи барқ таъмин мекунанд, тадбирҳои зарурӣ дида шуданд. Дар охири солҳои 90-ум аллакай нақшаҳои аввалин лоиҳаи калони давлатии барқарорсозӣ ва ба кор андохтани корхонаҳои энергетикӣ, ки хоҷагии халқро бо қувваи барқ таъмин менамоянд, ба вуҷуд омаданд. Ин лоиҳаи азим, ки тараққиёти миқёсан калони хоҷагии барқии ҷумҳуриро пешбинӣ мекунад, ба се марҳила тақсим мешавад.

Марҳилаи аввал барномаҳои рафъи бухрон, барқарорсозӣ ва эҳёи фаъолияти соҳаи электроэнергетикаи ҷумҳуриро дар бар мегирад. Давомнокии давра – 3-5 сол буда, аз ҳама муҳимтараш аз ҷиҳати молиявӣ эҳёи гардонидани корхонаҳои энергетикиро пешбинӣ мекунад. Натиҷаи асосии он бояд ба дараҷаи муътадили фаъолият ва даромадноки

баровардани ҳамаи корхонаҳои электрикии кишвар мебошад, ки ғоидаи солонашон на кам аз 100 млн. долларро ташкил намояд.

Марҳилаи дуюмро марҳилаи иҷрои барномаи муътадилгардонӣ ва тараққиёти минбаъдаи корхонаҳои саноати электроэнергетикаи ҷумҳурий меноманд [83,с.96]. Дар ин давра бояд корҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии ғайолияти корхонаҳои саноатӣ давом дода шаванд. Пеш аз ҳама, мебояд корҳои асосӣ ҷиҳати анҷомдиҳии сохтмони объектҳои ҳанӯз дар солҳои 90-ум оғозёфта, амалӣ карда шаванд. Ин, пеш аз ҳама, сохтмони Неругоҳи барқии Сангтӯда аст, ки арзиши умумии он 482 миллион долларро ташкил медиҳад. Марҳилаи дуюм ҳамчунин сохтмони калонтарин ва самараноктарин НБО, Роғун, бо арзиши умумии 590,7 млн. доллар, аз ҷумла сохтмони Сарбанд ва обанбори иқтидораш 2 км^3 бо гузоштани ду агрегати аввалини 600 МВт/с дар минтақаро дар бар мегирад

Давомнокии ин марҳилаи барнома 5-6 солро дар бар мегирад. Натиҷаи аслии амалии ин марҳила бояд ба мавқеъҳои ҷаҳонӣ баромадани бахши энергетикаи Тоҷикистон бошад. Ба ибораи дигар, Тоҷикистон дар охири ин марҳила бояд аз захираҳои барқии тавлидшудааш ба Афғонистон, Эрон ва Покистон ғурушад. Ҳамин тариқ, оғози ба кишварҳои хориҷа ғуруштани қувваи барқ, аллакай иқтидори иқтисодии ҷумҳуриро хеле зиёд мекунад [127].

Барномаи марҳилаи дуюми Тоҷикистон бо назардошти вазъи кунунии иқтисодӣ, бидуни ширкати давлатҳои хориҷӣ ва сармоягузори кишварҳои наздик, аз қабилӣ Россия, Чин, Эрон, Покистон ва Қазоқистон имконнопазир аст. Масалан, чунон ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ қайд намуданд: «Тавсеаи равобити дучонибаи Тоҷикистону Россия ба манфиати мардуми ду кишвар аст. Ин муносибатҳо решаҳои чуқури таърихӣ доранд, ки ба инкишоф ёфтани алоқаҳои дӯстонаи байни кишварҳои мо мусоидат мекунанд. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон, ки дорои манобеи ғании табиӣ аст, метавонад дар доираҳои

тиҷоратии Россия таваҷҷуҳи зиёд дошта бошад. Хусусан ҳамкорӣ дар самти истифодаи самараноки иқтидори обӣ-энергетикӣ ба ҳар ду ҷониб судманд аст».

Ин суҳанони Президент ҳатто дар шароити вазнини нимаи аввали солҳои 90-ум, вақте ки ҳукумати ҶР мавқеи ҳукумати кунунии ҷумҳуриро дастгирӣ карда, барои зудтар барҳам додани ҷанги мусаллаҳона дар кишвар ёрии ҳақиқӣ расонд, тасдиқ ва татбиқи амалии худро доштанд. Россия давлати ҷавонро бо бунёди беш аз даҳ иншооти саноатӣ дастгирӣ намуд, аз ҷумла, Неругоҳи барқии оби Сангтӯда-1-ро маблағгузорӣ ва бунёд кард. Давлати Ислонии Эрон бо шартҳои имтиёзнок Неругоҳи барқии оби Сангтӯда-2-ро бунёд карда, ваъда дод, ки онро то 20-умин солгарди таъсиси Тоҷикистони соҳибистиклол мавриди баҳрабардорӣ қарор медиҳад [122]. Покистон ва Афғонистон дар сохтмони хатти баландшиддати Сангтӯда-Қундуз-Пешовар ширкатдоранд. Ҷониби Чин, қасд бар он дорад, ки барои Тоҷикистон се Неругоҳи миёна бунёд кунад. Бонки Ҷаҳонии Рушд, Бонки Осиёии Рушд, Фонди Оғохон ва ғайра низ Тоҷикистонро дар татбиқи барномаи марҳилаҳои дуюм ва сеюми эҳёи энергетикӣ дастгирӣ ва кумак мекунанд. Ҳамин тариқ, умед кардан мумкин аст, ки барномаи тараққиёти комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷумҳурӣ, сари вақт иҷро мешавад.

Марҳилаи сеюми барномаи истифодаи амалии иқтидори гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ тараққиёти дарозмуддати устувори низоми энергетикиро таъмин менамояд. Дар ин марҳила сохтмони НБО-и Роғун бо иқтидори 3600 миллион кВт/соат ва обанбор бо ҳаҷми 13,3 км³ пурра ба анҷом мерасад.

Дар бобати тақдири иншоот дар бобҳои гузашта, то андозаи зарурӣ суҳан ронда шуда буд. Аммо ин фақат асосноккунии ҳаматарафаи зарурати сохтани ин объекти муҳимтарини энергетикӣ хоҷагии халқ буд. Мардуми тоҷик имрӯз ифтихор дорад, ки сарфи назар аз ҳамлаҳои сершумор ва беасос аз ҷониби давлатҳои ҳамсоя лоиҳаи сохтмони НБО

Роғун бо муваффақиятҳои гуногун наҷот ёфт. Сармоягузори аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ, масалан, ширкати «РАО ЕЭС»-и Федератсияи Россия, қатъ карда шуд [119].

Аммо мо бояд ба Ҳукумати Тоҷикистон, мардуми он ва шахсан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон эҳтиром гузорем, ки бо вучуди мушкилоти бебаҳо дар иқтисод, фазои шадидаи сиёсии кишвар ва фишори иттилоотӣ ба он, аз амалӣ намудани ин лоиҳаи муҳим даст накашида, ҳудуд қарор намуд, то ки НБО-и Роғунро ба охир расонад [118,с.40-41].

Ҳамин тариқ, аз соли 2005 инҷониб қорҳои сохтмонӣ дар сохтмони НБО-и Роғун бо муваффақият идома дошта бошанд ҳам, аз соли 2009, дар сохтмони иншоот тағйироти сифатӣ ба вуқӯ мепаивандад. Сохтмони Неругоҳи барқии обии Роғун оммавӣ эълон шуд ва мардуми тоҷик барои бунёди ин иншоот беш аз 1 миллиард сомонӣ қамъ овард [58,с.130]. Дар Роғун ширкати бузурги саҳҳомон ғайриҳукуматӣ мекунад ва ширкатҳои инфиродии сармоягузори – Бонки Қаҳонии Рушд, Бонки Иқтисодии Рушд, фонди Оғохон хидматҳои худро пешниҳод мекунанд. Ҳукумати кишвар сохтмони ин иншоотро ҳамчун ҳаво, ки барои Тоҷикистон зарур аст, пайваста назорат мекунад. Самти дигари рушди энергетикаи Тоҷикистон дар ин марҳала бояд бунёди иншооти нави гидроэнергетикӣ бошад. Ин, пеш аз ҳама, ба таври комплексӣ истифода бурдани дарёи Зарафшон бо ба водии Ёротеппа гузаронидани як қисми маҷрои он мебошад. Лоиҳаи маъмур сохтмони сарбанди баландиаш 153 метр дар дарёи Зарафшон бо бунёди як неругоҳи барқии обӣ бо қудрати 50 МВт, нақб бо 24 км дарозӣ ва як каскади неругоҳҳои хурди барқии обӣ дар каналҳои магистрالي ирригатсионӣ бо қудрати умумии 380 МВт, дар назар дорад. Маблағи умумии ин лоиҳа 550 миллион долларро ташкил дода, самаранокии лоиҳа дар он аст, ки он метавонад дар зарфи 3,5-4 сол хароҷоти худро аслан ҷуброн кунад. Неругоҳҳои барқии ин лоиҳа дар қор азхудкунии то 90 ҳаз. га массивҳои Ёротеппа, Ғунчи,

Панҷакент ва Мастҷоҳ, ки дар тули асрҳо ҳолӣ буданд, нақши ҳалқунанда мебозанд. Дар ин шоҳроҳ, хати интиқоли барқи 500 бо номи шартии «чануб-шимол» пайдо мешавад. Ба сохтмони ин лоиҳа ширкатҳои энергетикӣи Ёзбекистон, аллақай шуруъ карда истодаанд. Ин тарҳи низомии энергетикӣи Тоҷикистон имқони интиқоли мустақими неруи барқро аз каскади неруғоҳҳои Вахш ба вилояти Суғд фароҳам мекунад.

Дар дурнамои барномаи сӯзишворӣ-энергетикӣи кишвар боз ду лоиҳаи муҳим пешбинӣ шудааст. Аввалин, ин Неруғоҳи Шӯроб бо иқтидори умумии 800-900 МВт, бо тавлиди солонаи 3 млрд. кВт/соат [83,с.40-41]. нерӯи барқ мебошад, ки дар байни Неруғоҳҳои Роғун ва Норак нақши иншооти мобайнии энергетикиро хоҳад дошт. Корҳои ибтидоии ин иншооти энергетикӣ дар нимаи дувуми солҳои 80-ум оғоз шуда, ба далели тағйири вазъи сиёсии солҳои 90-ум, ин корҳо мутавакқиф шуданд.

Дар каскади гидроэнергетикӣи дарёи Панҷ даҳум ва аз ҳама пуриқтидортарин НБО, Даштиҷум ба ҳисоб меравад. Иқтидори он 4000 МВт буда, истеҳсоли солонааш 15,6 миллиард кВт/соат мебошад. Ин НБО низ ба тарҳи ягонаи истифодаи комплекси дарёи Панҷ, дохил карда шудааст. Ин НБО аҳаммияти бузурги байналхалқӣ дорад. Аксари неруи барқи тавлидмекардаи ин неруғоҳ ба кишварҳои ҳамсоя – Афғонистон, Покистон, Ёзбекистон ва Эрон фурӯхта мешавад. Ҳанӯз танҳо корҳои аввали тадқиқотӣ анҷом ёфта, ҳуҷҷатҳои лоиҳавии объект омода шуда истодаанд. Ба ҳавзаи дарёи Вахш додани як қисми маҷрои оби Панҷ аз НБО-и Роғун сар карда, дар як сол то 20000 миллион кВт/соат истеҳсоли қувваи барқро зиёд мекунад. Муҳлати умумии анҷоми ҳар се лоиҳа 15-20 солро ташкил мекунад.

Ҳамин тариқ, нишондодҳои барномавии ин барномаи беназири эҳёи гидроэнергетикӣи Тоҷикистони соҳибистиқлол шаҳодат медиҳанд, ки гидроэнергетика барои Тоҷикистон дурнамои бузурги ояндадор дорад. Фақат бо роҳи азхуд кардани захираҳои гидроэнергетикӣи хеш, ҷумҳурий

метавонад иқтисодиёти кишварро бомуваффақият тараққӣ дода, сатҳи иҷтимоии меҳнаткашон, маданият ва илмро ба сатҳи давлатҳои тараққикардаи давлатҳои демократии ҷаҳон баланд бардорад.

Дар ин давра сӯзишвории маъданӣ манбаи муҳимми қувваи барқ боқӣ мемонад, ки ҳиссаи он дар талаботи умумӣ ба қувваи барқ 84%-ро ташкил медиҳад. Масалан, талаботи ҷумҳурӣ ба нефт аз 35%-и соли 2003 то 32% дар соли 2006 кам мешавад, вале талабот ба ангишт, баръакс 73% афзуда, сарфи қувваи барқ ду маротиба зиёд шуда, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии комплекси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ 22%-ро ташкил мекунад.

Барномаи мазкур бо суҳанронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар назди энергетикҳо, 17 июни соли 2008, ба таври назаррас мукамал мегардад [47,с.36].

Дар нутқи Президент манзараи пурраи вазъияти комплекси сӯзишворӣ-энергетикии кишвар то дирӯз, имрӯз ва ояндаи наздик ошкор мегардад.

«Дар айни замон, дар ин самт, – қайд кард Президент, – аз ҷониби Ҳукумат барномаи изтирории барқарорсозии соҳаи энергетикаи кишвар амалӣ карда мешавад, ки ба он чорабиниҳо оид ба омодагӣ ба мавсими тирамоҳу зимистони солҳои 2008-2009, аз ҷумла таъмири шабакаҳои барқӣ, газ ва Неругоҳҳои барқии гармидиҳӣ, инчунин харидани сӯзишворӣ дохил мегардад» [87,с.430].

Бояд таъakkур дод, ки дар давраи бӯҳрони энергетикӣ вазъи таъмини аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор бо газ низ ғайриқаноатбахш буд.

Истеҳсоли он дар конҳои мавҷудаи кишвар нисбат ба ҳамин давраи соли 2007, 12% кам шуда, нархи гази воридотӣ, тавре ки аллакай зикр гардид, қариб се баробар афзоиш ёфтааст. Дар давоми соли 2008, кор оид ба истихроҷи ангишт дар ҳуди ҷумҳурӣ, ки ба таври қобили мулоҳиза ҷойи газро гирифт ва дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ифтитоҳи

нуқтаҳои фурӯши он нисбатан хуб ба роҳ монда шуд. Аммо ин тадбирҳо ба ҳеҷ ваҷҳ мушкилиро бартараф карда натавонистанд.

Ба ҳама маълум аст, ки неругоҳҳои барқии оби дарёҳои Варзоб, Вахшу Сирдарё, ҳамчунин марказҳои барқу гармидиҳии Душанбе, Чкаловск ва Ёвон, ки корхонаҳои асосии тавлиди неруи барқ дар Тоҷикистон ба шумор мераванд, ханӯз дар замони шуравӣ сохта шуда буданд.

Ғайр аз ин, иқтисодии обанборҳои неругоҳҳои барқии обӣ, махсусан НБО-и Норақ, аз сабабҳои обҳезӣ хеле кам шуд, ки ин боиси доиман кам шудани истеҳсоли қувваи барқ мегардад. Дар соли 2008, ҳаҷми обанбори Норақ 500 миллион ва Қайроққум беш аз 1 миллиард метри мукаббро ташкил дод.

Мушкили дигаре, ки ба таъмини аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор бо барқ таъсири манфӣ мерасонад, талафоти аз ҳад зиёди неруи барқмебошад, ки сол то сол меафзояд ва танҳо дар соли 2007 он 17%-и ҳаҷми умумии қувваи барқро дар ҷумҳурӣ ташкил додааст.

Зимнан, тайи 16 соли охир то соли 2008, аз ҳисоби давлат барои барқарор ва рушди соҳа беш аз панҷ миллиард сомонӣ масраф шудааст. Ҳамчунин, Ҳукумати кишвар дар якҷоягӣ бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ 9 лоиҳаи сармоягузорию ба маблағи умумии 1 миллиарду 800 миллион сомонӣ амалӣ кардааст [89,с.41].

Барои муқоиса гуфтан лозим аст, ки аз рӯйи стандарти муқарраршуда талафоти техникий қувваи барқ ба ҳисоби миёна, бояд 10-12%-ро ташкил намояд. Тибқи маълумоти охиринаи мавҷуда, аз 17 миллиарду 340 миллион кВт/соат неруи барқе, ки ба бозори дохилӣ дода мешавад, 7 миллиарду 200 миллион кВт/соат тавассути хати баландшиддати интиқоли барқ-500 «НБО-ТАЛКО» интиқол дода мешавад, ки талафот ҳамагӣ ним фоизро ташкил медиҳад.

Тибқи ҳисобҳои дастгоҳи президент, талафот дар дигар хатҳои интиқоли барқ қариб ба 29% баробар шуда, 2 миллиарду 900 миллион

кВт/соатро ташкил медиҳад. Ин дар навбати худ, ба миқдори қувваи барқ, ки кишвар дар давраи тирамоҳу зимистон ба таври иловагӣ эҳтиёҷ дорад, баробар аст. Талафоти гази табиӣ низ аз ҳад зиёд аст. Соли 2007 он ба 41 миллион ва дар чаҳор моҳи соли 2008, ба 11 миллион метри мукабб расид. Ин талафот асосан дар хатҳои қубур ва нуқтаҳои газтақсимкунӣ ба амал меояд. Бояд гуфт, ки Вазорати энергетика ва саноат, корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикгаз» то ҳол барои таъмир ва азнавсозии қубурҳои газ ва шабакаҳои тақсими газ чораҳои зарурӣ наандешидаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2007, хароҷоти умумии ширкати «Барқи тоҷик» 354 миллион сомониро ташкил дода, мебоист барои фурӯши неруи барқ ва гармӣ 315 миллион сомонӣ ворид мешуд. Ҷамъовариҳои воқеии пардохтҳо барои неруи барқ ва гармии истеъмолшуда ҳамагӣ 306 миллион сомониро ташкил дода, дар натиҷа корхона соли 2007-ро бо 39 миллион сомонӣ зарари молиявӣ анҷом дод. Илова бар ин, аз натиҷаи санҷишҳо низ бармеояд, ки бар хилофи тартиби мавҷуда, дар ширкати «Барқи тоҷик» далелҳои пӯшонидани пардохтҳои неруи барқи истеъмолшуда дар асоси баҳисобгирии мутақобила ба мушоҳида мерасад.

То 1 майи соли 2008, қарзи кредиторӣ ширкат ба 355 миллион сомонӣ, қарзи дебиторӣ ба 313 миллион сомонӣ ва қарзи умумии маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо назардошти қарзҳои соли 2005-ум, дар аввали соли 2008, 57 миллион сомониро ташкил дод. Илова бар ин, тибқи ҳисоботи тавозунӣ, ширкати «Барқи тоҷик» то 1 апрели соли 2008, аз буҷет, 71 миллион сомонӣ аз андоз қарздор буда, қарзи музди меҳнат, 13 миллион сомониро ташкил додааст.

Ҷамчунин бояд гуфт, ки то соли 2008, дар маҷмӯъ, дар кишвар ҳамаи истеъмолкунандагони неруи барқ, бо ҳисобкунакҳои барқ таъмин карда мешаванд. Аммо, насби ҳисобкунакҳои газ дар ин давра дар маҷмӯъ, дар ҳамаҷумла 86%, дар вилояти Суғд 89% ва дар вилояти Хатлон ҳамагӣ 34% иҷро шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки мутахассисони соҳа ба гузоштани ҳисобкунакҳо умуман манфиатдор нестанд.

Вазъияти чамъоварии ҳаққи истифодаи қувваи барқ ва гази табиӣ тамоман ба талабот ҷавобгӯ нест. Масалан, таҳлили кори Раёсати фурӯши барқ нишон медиҳад, ки қарзи дебитории истеъмолкунандагони қувваи барқ ва гармӣ то 1 июни соли 2008, ба 203 миллион сомонӣ расид, ки ин назар ба ҳамин давраи соли гузашта, 20 миллион сомонӣ зиёд мебошад [89,с.56].

Аз ҷониби мо, дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва пурзӯр шудани рақобат дар комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ бо назардошти имкониятҳои кишварамон, истифодаи оқилона ва сарфакоронаи қувваи барқ, газ ва гармӣ аҳаммияти махсус дорад.

Яъне, вақти он расидааст, ки аҳолии ҷумҳурӣ дар ин бора андеша карда, ба сарфи бемаънӣ ва талафоти неруи барқ, гази табиӣ, гармию об бо ҳар роҳу восита хотима гузорад. Зеро худӣ ҳаёт аз мо талаб мекунад, ки захираву имкониятҳои энергетикиро оқилона истифода барем.

Маълум аст, ки коҳиши талафоти сӯзишворӣ ва неруи барқ аз омилҳои гуногун, аз ҷумла механизмҳои мавҷудаи иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои муосири сарфаи неруи барқ бармеояд. Аммо, дар кишвари мо, тамоюли воридот ва истифодаи таҷҳизоти замановии сарфакунондаи барқ ҳанӯз вусъат наёфта, ба кори сарфаи қувваи барқ мутахассисони пуртаҷриба ҷалб карда намешавад.

Зимнан, истифодаи таҷҳизоти сарфакунондаи барқ аҳаммияти калон дорад. Ҳамин тавр, дар вақтҳои охир ҳатто кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тавоноии Европа ва Осиё барои ҳалли масъалаи сарфаи қувваи барқ, маблағҳои зиёдеро равона мекунанд.

Таҳлили вазъияти комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ кишварҳо нишон медиҳад, ки ҳоло барои дар давраи тирамоҳу зимистон таъмини кори мунтазам ва самараноки иншооти энергетикӣ ин конҳо, қорҳои муайян ҷараён доранд. Ба ин нигоҳ накарда, қайд кардан лозим аст, ки бисёре аз имкониятҳо ва захираҳо ба қор андохта нашудаанд. Зоҳиран,

барои бо газу нефти худ таъмин намудани ҷумҳурӣ, боз ҷидду ҷаҳд кардан лозим аст.

Дар баробари объектҳои калони сӯзишворӣ-энергетикии дар боло зикршуда, дар барномаи умумии энергетикии кишвар вазифа гузошта шудааст, ки миқдори зиёди неруғохҳои хурди барқӣ сохта шавад. Аз 170 неруғохҳои барқии хурду миёнаи шуравӣ, ки дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба нақша гирифта шуда буд, сохтани 44 неруғоҳи барқии обии хурду миёна асосан дар дарёҳои хурди кӯхӣ, каналҳои даврӣ, дарёҳои Панҷ, Сурхоб ва Кофарниҳон пешбинӣ гардида буд.

Ҳадафи аслии бунёди ин иншоотҳо асосан ба пурра барқӣ кардани хати сарҳадии вилояти Хатлон ва маҳаллаҳои аҳолинишини он нигаронида шудааст, то ки минтақаҳои наздисарҳадии вилоят шабона мисли рӯз шаффоф бошанд, то ки аҳолии ин массивҳо аз қувваи барқ ба мақсадҳои маданӣ-маишӣ ва истеҳсоли васеъ истифода бурда, минтақаи зикршуда барои аҳолии кишвари ҳамсоя – Афғонистон ҳамеша намунаи ибрат монад.

Аммо манбаи асосии таъмини неруи барқи ин минтақаҳо ҳанӯз ҳам иқтидори иншооти бузурги энергетикӣ – Роғун, Сангтӯда – 1, 2 ва ғайра мебошад.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи сеюм бояд иқтидорҳои сӯзишворӣ-энергетикии кишвар бунёд карда шаванд ва аз ин рӯ, истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон, вазифаи стратегии барномаи энергетикӣ ба ҳисоб меравад.

Истиқлолияти энергетикӣ дар асл орзуи дуасраи тоҷикон буда, Худованд барои рушди ин қуваи бузурги эҷодофар дар макони таърихӣ тоҷикон ҳамаи имконияту захираҳои лозимаро фароҳам овардааст. Баъд аз дар амал фаҳмидани ин имкониятҳо халқи тоҷик дар доираи давлатдорӣ худ аз ин имкониятҳо зина ба зина истифода кардааст. Дар нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XXI Тоҷикистон ба маркази асосии тавлиди қувваи барқ табдил ёфта истодааст. Вале имконияти

энергетикӣ Дар Паёми солони Сарвари давлат дар радиои дигар ҳадафҳои стратегии мамлакат ба масъалаи истиқлолияти энергетикӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шуд. Пешвои миллат ҷиҳати амалисозии ҳадафҳои дар ин самт пешбинигардида, бахусус бунёди неруғоҳҳои барқии обии «Роғун», «Себзор», лоиҳаҳои неруғоҳҳои барқи обии «Шӯрӯб», «Санобод» ва «Чарсем», истиҳсол ва афзоиш додани содироти неруи барқ ба ниҳодҳои дахлдор супориш доданд, ки иҷрои бомарому мақсадноки онҳо истиқлолияти энергетикиро таъмин хоҳад кард.

Сарвари давлат иброз доштанд, ки Ҳукумати мамлакат бо мақсади расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ бо истифода аз ҳамаи имконияту сарчашмаҳои мавҷуда, хусусан, манбаъҳои рушди «энергияи сабз» мунтазам ҷораҷӯӣ намуда истодааст. Айни замон қорҳои таҷдиду азнавсозӣ дар неруғоҳҳои барқи обии «Норак» ва «Қайроққум» ба маблағи умумии 6 миллиарду 900 миллион сомонӣ ва сохтмони неруғоҳи «Себзор» ба маблағи 700 миллион сомонӣ идома доранд.

Бояд гуфт, ки дар доираи сиёсати азнавсозӣ ва бунёдкоронаи Роҳбарияти олии кишвар ду агрегати неруғоҳи «Норак» ва се агрегати неруғоҳи «Қайроққум» пурра наवсозӣ карда шуданд.

Дар робита ба ин Сарвари давлат изҳор намуданд, ки соли 2025 бо таҷдиду навсозии боз се агрегати дигар дар неруғоҳи «Қайроққум» иқтидори он 24 мегаватт зиёд гардида, ба 174 мегаватт мерасад. Дар ин радиф як агрегати дигар дар неруғоҳи «Норак» таҷдид шуда, иқтидори он 40 мегаватт зиёд мегардад ва сохтмони неруғоҳи «Себзор» бо тавоноии 11 мегаватт ба анҷом расонида мешавад. Ҳамин тавр, иқтидорҳои мавҷудани энергетикии мамлакат дар соли 2025 танҳо аз ин ҳисоб 180 мегаватт зиёд мешавад. Ҳамчунин, соли 2025 дар вилояти Суғд сохтмони неруғоҳи барқи офтобӣ бо иқтидори 200 мегаватт оғоз мегардад. Сарвари давлат аз сохтмони пуравчи неруғоҳи барқи обии «Роғун» ёдовар шуда, зикр намуданд, ки дар ду соли охир ҷиҳати тезонидани қорҳои сохтмонӣ аз

ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 9 миллиард сомонӣ харҷ гардидааст. Маълум гардид, ки то имрӯз беш аз 50 фоизи корҳои сохтмони неругоҳи «Роғун» ба анҷом расонида шудаанд.

Бояд гуфт, ки Ҳукумати мамлакат таҳти роҳбарии Пешвои миллат бо истифода аз ҳамаи сарчашмаҳо ҷиҳати сари вақт маблағгузорӣ намудани сохтмони ин иншооти стратегӣ мунтазам чораҷӯӣ карда истодааст. Ҷиҳати расидан ба ин ҳадаф, ҳамчунин бо як қатор созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони рушд ҳамкорӣҳои судманд бо мақсади ҷалби маблағҳои имтиёзнок дар ҳаҷми 33 миллиард сомонӣ (ё 3 миллиард доллар), аз ҷумла 12,5 миллиард сомонӣ грант (ё 1 миллиарду 150 миллион доллар) идома доранд.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки то имрӯз созишномаҳои маблағгузорию иншооти неругоҳ бо 6 созмон дар ҳаҷми умумии 10 миллиард сомонӣ, аз ҷумла 3,8 миллиард сомонӣ грант ба имзо расонида шуда, соли 2025 маблағгузорӣ аз ҷониби онҳо оғоз мегардад. Аз ҷумла 17-уми декабри соли ҷорӣ Шӯрои директорони Бонки Умумиҷаҳонӣ дар хусуси дар марҳалаи аввал ҷудо намудани 3,8 миллиард сомонӣ грант барои сохтмони неругоҳи «Роғун» қарор қабул кард. Дар ин радиф, аз ҷониби Бонки Осиёи сармоягузорию инфрасохторӣ дар ҳаҷми 2,9 миллиард сомонӣ, Бонки исломию рушд 1,6 миллиард сомонӣ, Фонди Саудии рушд 1,1 миллиард сомонӣ, Хазиначи ОПЕК оид ба рушди байналмилалӣ 272 миллион сомонӣ ва Фонди Кувайтии рушди иқтисодии арабӣ 180 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо гардидаанд.

Аз моҳи майи соли 2027-ум аз ҳисоби истеҳсоли неруи барқ дар неругоҳи «Роғун» ва силсилаи неругоҳҳои дарёи Вахш норасоии неруи барқ дар кишвар пурра бартараф ва Тоҷикистон ба истиқлолияти комили энергетикӣ ноил мегардад.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъулини ин самт – Сарвазири мамлакат, муовини Сарвазир – сарпарасти соҳа, вазири

энергетика ва захираҳои об, дигар вазорату идораҳои дахлдор, роҳбарони Ҷамъияти саҳҳомии «Неругоҳи барқи обии «Роғун», ширкатҳои соҳа ва марказҳои татбиқи лоиҳахоро вазифадор намуданд, ки доир ба татбиқи саривактии лоиҳаҳои сармоягузори давлатии соҳа, аз ҷумла лоиҳаҳо дар самти паст кардани талафоти барқ тадбирҳои муассир андешанд. Ҳамчунин, дастур доданд, ки дар соли 2025-ум лоиҳаи «Барномаи рушди соҳаи энергетикаи барқӣ» ва санадҳои меъёрии ҳукукии зарурии соҳа, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» дар таҳрири нав таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Қобили зикр аст, ки рушди устувори ин самти афзалиятнокро бе дарназардошти истифодаи комёбиҳои илму техника тасаввур намудан ғайримкон аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки мутахассисони соҳа дар самти татбиқи лоиҳаҳои илмӣ боз ҳам фаъолноктар бошанд.

Тоҷикистон бо шароити табиӣ ва хусусияти ҷуғрофияш имкони боз ҳам рушди неруи сабزو дорад. Тавлиди босуръати неруи барқ дар кишвар имкон медиҳад, ки иқтисодии мамлакат боз ҳам афзояд. Имрӯз ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистонро зарур аст, ки неруи барқро сарфакорона истифода намуда, ба ин восита дар таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва рушди босуботи кишвар саҳмгузор бошанд.

Ҳамчунин, сиёсати созандаи Пешвои миллатро дастгирӣ намуда, дар амалӣ гардидани он тамоми қишрҳои ҷомеа бояд муттаҳиду устувор бошанд, чун ки дар меҳвари ин сиёсат қабл аз ҳама татбиқи ҳадафҳои стратегии миллат қарор дорад. Барои ба ин ҳадаф расидан ва ба кишвари содиркунандаи неруи барқ табдил додани кишвар баробари сохтмони неругоҳҳои бузург мо бояд ба манбаъҳои алтернативии энергия, техникаву таҷҳизоти каммасрафи барқӣ, сохтмони неругоҳҳои барқи обии хурду миёна ва истифодаи самараноки қувваи барқ аҳаммияти бештар диҳем [111,с.14-16].

Вазорати энергетика ва саноат, ширкати «Барқи тоҷик» бояд дар якҷоягӣ бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, барои

то соли 2010, сохта ба истифода додани ҳашт неругоҳи хурди барқии обӣ дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон воқеъбуда, ки дар барномаи дарозмуддати сохтмони каскади неругоҳҳои хурд барои солҳои 2007-2020 пешбинӣ шудааст, тадбирҳои мушаххас андешанд.

Танҳо дар асоси сари вақт ва бо сифати баланд иҷро намудани вазифаҳои дар боло зикршуда ҷумҳурӣ мушкилиҳои имрӯзаи қори комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ бартараф карда, аҳоли ва хоҷагии кишварро бояд бо қувваи барқ, газ ва гармӣ дар сатҳи зурафӣ таъмин намояд.

Бо истифода аз тамоми захираву имкониятҳо ва пеш аз ҳама, дарки таъмини истиқлолияти энергетикӣ, ки ҳуди аҳоли вазифадор аст, то чораҳои ҷиҳати дар солҳои наздик расидан ба ин ҳадафи стратегӣ бо ҳар роҳу восита таъмин намояд ва онро фақат дар сурати суръати баланди ҷаъолияти истеҳсолии ҳамаи сохторҳои комплекси сузишворию энергетикӣ кишвар ба даст овардан мумкин аст.

Хулосаҳо оид ба бахш:

– Аз лиҳози таърихӣ давраи истиқлолият барои Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати миқёси қорҳои амалие, ки дар кишвар дар роҳи истиқлолият анҷом дода шудааст, баҳо надорад ва дар ин ҷо дар тараққиёти энергетика беш аз пеш натиҷаҳои шоёни таҳсин дида мешаванд, ки татбиқ намудани қомёбҳои он дар хоҷагии халқи кишвар самаранок мебошанд.

– Дар қадамҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетика талафоти назаррас дида буд. Ҳаҷми зиёди шабақаҳои барқӣ, неругоҳҳои ёрирасон вайрон карда шуд. Истеҳсоли қувваи барқ ба 2 млрд. кВт/с. поён рафта, дар сарфи қувваи барқ нуқсонҳои маҷбурӣ ба амал омада, зиёда аз 500 нафар энергетикҳо аз ҷумҳурӣ рафтанд.

Ин ҳолат яке аз сабабҳои бухронҳоро дар соҳаи энергетика ба вуҷуд овард. Ҳукумати мамлакат маҷбур шуд, ки дар кишвар режими махсуси истифодабарии қувваи барқро барои истеҳсолот ва аҳоли қорӣ намояд ва

вазифаи аввалини барномаи энергетикӣ ҳам аз барқарор намудани кори муассисаҳои энергетика ва баргарданидани мутахассисони соҳа иборат буд.

– Ҳукумати нави кишвар барномаи комплекси барқароркунӣ, бозсозӣ ва тараққиёти босуръати саноати сӯзишворӣ-энергетикиро сари вақт тартиб ва тасдиқ намуд [61,с.67]. Дар як муддати кӯтоҳ, 4 неругоҳи барқии аловии пуриқтидор, беш аз 10 неругоҳи барқии обӣ, аз ҷумла неругоҳи барқии обии сарнавиштсозӣ кишвар – Роғун, зиёда аз 150 иншооти хурди барқӣ сохта, касри барқ амалан бартараф карда шуда, низоми истеъмоли барқ муқаррар карда шуд.

– Ба туфайли ба таври васеъ истифода бурдани қувваи барқ дар тамоми давраҳои истеҳсолии иқтисодиёт, кишвар дар роҳи саноатӣ-кишоварзии тараққиёт инкишоф ёфта, иқтидори иқтисодии кишвар хеле афзуда, Тоҷикистон ба даҳгонаи кишварҳои пешрафткунанда ворид шуд.

– Электрикунонӣ дар равандҳои маданияу дигаргунсозии шахру деҳот нақши ҳалкунанда бозида, деҳот-қишлоқҳои ҷумҳурӣ 99% электрикунонида шуда, низоми маориф, илм ва фарҳанг бо суръати баланд тараққӣ мекунад.

Ҳамин тавр, бо шарофати мустақилият Тоҷикистон ба он муаяссар гардид, ки минбаъд соҳибхитӣ бошад, тақдири халқи худ, масъалаҳои тараққиёти иқтисодӣ, илмию фарҳангии худро бевосита худаш ҳал намояд, чун давлати мустақил дар ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шавад, давлати тараққиқардаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд созад. Нишонаи пурэътимоди ин масъалаҳо – барномаҳои муҳим дар авҷи сохтмони неругоҳҳои зиёди хурду – калон бараъло мушоҳида мешавад. Сохтмони қариб 200 неругоҳҳои хурду калон, иншооти бузурги аср – Роғун, ҳамаи камбудии ҷумҳуриро дар соҳаи барқ бартараф менамояд, истиқлолияти энергетикӣ кишварро таъмин менамояд, Тоҷикистонро пурра ба бозори энергетикӣ Осиёи Марказӣ дохил менамояд, аз рӯйи дипломатияи энергетикӣ Тоҷикистон дар минтақа ба обрӯ ва эҳтироми баланд соҳиб мешавад.

2.2.Истифодабарии қувваи барқ дар саноати мамлакат ва хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ

Дар шароити рушди тадриҷии иқтисодиёти Тоҷикистон, бахусус соҳаи кишоварзӣ, истифодаи неруи барқ ба унвони омили ҳалкунанда дар баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии истеҳсолот аҳаммияти хоса пайдо кардааст. Бо дарназардошти он ки наздик ба 70 фоизи аҳолии кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва асосан бо меҳнати дастии вазнин машғуланд, дарёфти роҳҳои механиконидаи ва автоматиконидаи равандҳои истеҳсоли бо истифода аз неруи барқ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат маҳсуб мешавад.

Дар даврони шӯравӣ, хусусан аз солҳои 1930–1940 оғоз карда, истифодаи неруи барқ дар соҳаи кишоварзӣ тадриҷан маъмул гардид. Ҳанӯз дар он солҳо ҳосиятҳои муфиди неруи барқ ба таври амалӣ дар хоҷагиҳои деҳотӣ таҷриба шуда буданд: масалан, ҳамагӣ 1 кВт/соат неруи барқ имкони кӯфтани то 16 кг ғалларо ё барои шустани 5 кг либос фароҳам меовард. Ин нишондиҳандаҳо бо он ки содда менамоянд, аҳаммияти баланди истеҳсоли доштанд, чун ки меҳнати дастиро ба таври қобили мулоҳиза сабук менамуданд ва вақти зиёдеро сарфа мекарданд.

Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ҳукумат бо дарки амиқи зарурати рушди баҳши кишоварзӣ ва боло бурдани самаранокии истеҳсолоти он, ба васеъ намудани шабакаҳои таъминоти барқ ва истифодаи васеи неруи барқ дар минтақаҳои деҳотӣ, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, аҳаммияти стратегӣ дод. Барномаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар, аз ҷумла барномаи таъмини амнияти озуқаворӣ, барномаи саноатикунории кишвар, барномаи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва энергетикӣ, ҳама дар худ ҳадафҳои мушаххас ва заминавии тавсеаи истифодаи қувваи барқ дар тамоми бахшҳои хоҷагии халқ, бахусус кишоварзиро дарбар мегиранд.

Яке аз самтҳои муҳими ин барномаҳо табилии Тоҷикистон ба як кишвари саноатӣ-кишоварзӣ мебошад, ки дар он баробари рушду тавсеаи корхонаҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ низ бо истифодаи технологияҳои муосир ва энергияи барқ ба сатҳи нав мебарояд. Таъмини шабакаҳои энергетикӣ дар деҳот, сохтмон ва таҷдиди зеристгоҳҳо, пайвасти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба шабакаи умумии барқ ва истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ барои обёрӣ, кишт ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ намунаҳои амалии ин сиёсат мебошанд.

Рушди босуръати энергетика дар солҳои охир, аз ҷумла ба қор андохтани неругоҳҳои нав ва таҷдиди неругоҳҳои мавҷуда, имкониятҳои навро барои истифодабарии самараноки қувваи барқ фароҳам овардааст. Ин раванд барои суръат бахшидан ба саноатикунони кишвар ва таъмин намудани устувории рушди бахшҳои ҳаётан муҳими хоҷагии халқ заминаи мусоид гузошта истодааст.

Дар шароити равандҳои меҳнати мураккаби соҳаи кишоварзии Тоҷикистон неруи барқ ҳамчун қувваи ҳалкунандаи ҳосилноққунии истеҳсолоти қори деҳқон ба ҳисоб меравад, зеро 70%-и аҳолии кишвар дар шароити душвори деҳот зиндагӣ карда, ба меҳнати вазнини дастӣ машғул мебошанд. Энергетикҳо аллакай исбот намудаанд, ки ҳамагӣ 1 кВт/соат қувваи барқ барои қўфтани 16 кг ғалла ва ё шустани 5 кг либос кифоя аст. Ин хосиятҳои муфиди неруи барқ дар соҳаи кишоварзӣ ҳанӯз дар солҳои 30–40-уми асри XX истифода мешуданд, ки мо дар бобҳои қаблӣ дар ин хусус маълумот дода будем. Дар давраи ҳозира бошад, барои боз ҳам васеътар ва мунтазамтар истифода бурдани қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ имкониятҳои объективӣ мавҷуданд.

Ҳамин тавр, аз аввали солҳои барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон масоили электрикунории ҷумҳурӣ, хусусан ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, аз ҳадафҳои муҳимми сиёсати давлатӣ гардид. Бо ин мақсад аввалин дизелҳо ба сарҳади Тоҷикистону Афғонистон фиристода шуданд,

ки минбаъд аҳолии маҳалҳои наздисарҳадӣ аз онҳо истифода менамуданд. Инчунин, дар заминаи дизелҳои ба воситаи сӯзишворӣ барқдиханда, хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои ҷанубу шарқи ҷумҳурӣ ба корҳои электривунонӣ оғоз карданд. Баъди сохтани неругоҳҳои хурду бузурги барқии обӣ, тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба барқ таъмин ва тамоми заводу фабрикаҳо, фермаву сехҳо механикунонида шуданд. Инчунин, дигаргунӣ, ки дар шаҳраку деҳоти ноҳияҳои ҷанубу шарқи Тоҷикистон ба миён омаданд, маҳз ба шарофати электривунонӣ ва тавсеаи шабакаҳои энергетикӣ муяссар гардиданд.

Аз ин рӯ, дар баробари барқарор шудани сулҳу субот дар рӯзгори мардуми Тоҷикистон, Ҳукумати нави кишвари соҳибистиклол ҷиҳати вусъат додани рушди иқтисоди кишвар тавассути истифодаи васеи неруи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ тадбирҳои воқеӣ андешид. Тамоми тадбирҳои бозсозии иқтисодии кишвар, ки онро ба роҳи барпо намудани иқтисоди бозоргонӣ равона мекунанд, дар барномаи маҷмуии рушди энергетика, аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар, аз ҷумла дар барномаи озуқаворӣ ҳамаҷониба инъикос ёфтаанд. Баъдтар дар баҳши кишоварзии барномаи мазкур вазифаи нави барномавӣ-табдили мамлакат ба кишвари саноатӣ-кишоварзӣ ба миён омад.

Бояд гуфт, ки солҳои охир рушди бомароми рушди энергетика ба раванди саноативунонии босуръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.

Умуман, дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яъне таъмиру таҷдиди низоми энергетикии кишвар, 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст.

Низоме, дар 75 соли замони гузашта муҳлати истифодаи аксари таҷҳизоти он қариб, ки ба анҷом расида буд, таҷдиду навсозӣ карда шуд. Агар мо ин корро намекардем, шояд имрӯз умуман бе барқ мемондем,

Дар давраи соҳибистиклолӣ танҳо барои азнавсозии неругоҳҳои барқи обии амалкунанда беш аз 11,3 миллиард сомонӣ равона гардида, неругоҳи барқи обии «Сарбанд» пурра таҷдид ва иқтидори он 30 мегават зиёд карда шуд. Инчунин, таҷдиди неругоҳҳои «Норак» ва «Қайроқум» бомаром идома дошта, баъди ба анҷом расидани қорҳо иқтидори онҳо, дар маҷмӯъ, 423 мегават афзоиш меёбад.

Нуқтаи муҳим ин аст, ки неругоҳҳои зикршуда баъди азнавсозӣ ба мардуми Тоҷикистон боз даҳсолаҳои дигар хизмат хоҳанд кард.

Ҳукумати мамлакат, ба дарназардошти фаровонии захираҳои гидроэнергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли «энергияи сабз» ва содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан дар ҳадафи стратегияи худ-расидан ба истиқлоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Соли 2023 иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли нури барқ 22 миллиард киловатт-соатро таъкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт-соат ё 28 фоиз зёд мебошанд.

Бо мақсади гузаштан бо ҳадафҳои гузошташуда, зарур аст, ки дар солҳои оянда аз ҷониби Ҳукумати мамлакат, Вазорати энергетика ва захираҳои об ва дигар сохтору мақомоти марбута тадбирҳои зерин амалӣ карда шаванд:

Якум: бунёди неругоҳҳои барқи обии «Роғун», «Себзор» ва таҷдиди неругоҳҳои амаликунандаро бомаром идома дода, қорҳо дар самти дарёфти маблағгузории иқтидорҳои нави таълиди «энергияи сабз» ва ба 10 ҳазор мегават расонидани иқтидорҳои энергетикӣ кишвар вусъат дода шавад.

Дуюм: барои беҳтар кардани таъминоти аҳолии кишвар бо барқ ва саноати металлургия суръати қорҳои асоноққунии техникӣ ва лоиҳакашии неругоҳҳои барқи обии «Шӯрӯб» бо иқтидори 1000 мегават дар дарёи Вахш, «Санобод» ба иқтидори то 500 мегават дар се марҳила дар дарёи Панҷ – қисмати ноҳияи Рӯшон ва «Чарсем» дар дарёи Ғунди ноҳияи Шӯғнон ба иқтидори 14 мегават, бо дарназардошти бунёди хатти

интиқоли барқ ва дигар инфрасохтори зарурии интиқол ва тақсимоли барқ тезонида шавад.

Сеюм: дар робита ба амалисозии лоиҳаҳои сохтмони хатти интиқоли барқи CASA–1000 ва азнавпайвастандҳои ба низоми энергетикӣ Осиёи Марказӣ барои дар 7 соли оянда то 10 миллиард киловатт – соат афзоиш додани содироти неруи барқ тадбирҳои таъхирнопазир андешида шаванд.

Чорум: чиҳати кам кардани талафоти неруи барқ ва ноил гардидан ба нишондиҳандаи на зиёда аз 9 фоизи талафот татбиқи саривақтӣ ва босифати лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар ин самт таъмин гардида, ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ ва истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои ҳалли ин масъала дар шаҳру ноҳияҳои кишвар вусъат бахшида шавад.

Панҷум: бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» чиҳати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт расонидани иқтидорҳои алтернативии истеҳсоли «энергияи сабз», яъне бо истифодаи захираҳои офтобӣ тадбирҳои амалӣ андешида шаванд.

Шашум: корҳо дар самти гузариш ба таҷҳизоти каммасрафи барқӣ дар иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ ва истеҳсоливу коммуникатсионии мамлакат ва риояи маданияти баланди истифодаи неруи барқ аз ҷониби аҳоли тақвият бахшида шаванд.

Мо тасмим гирифтаем, ки соли 2025 агрегати сеюми неругоҳи барқи оби «Роғун»-ро ба истифода диҳем.

Бо ин мақсад дар соли 2023 аз ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, ҳоло дар ин иншооти муҳимми аср 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон ва 3,5 ҳазор техникаи сохтмонӣ фаъолият доранд.

Бо амалисозии тадбирҳои зикршуда соли 2032 истеҳсоли барқ дар кишвар пурра аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 фоиз бо

«энергияи сабз» таъмин гардида (ҳоло 98 фоиз), дар ин замина аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад.

Яъне Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад.

Ҳоло кишвари мо аз рӯи фоизи истеҳсоли барқ аз манбаъҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад.

Дар даврони соҳибистиклоли кишвари азизамон таҳавулотҳои гуногун гузаронида шуда, тамоми соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ аз тарафи Ҳукумати тозабунёди Тоҷикистон бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давра ба давра ба тартибу низом дароварда шуда, тавонист Тоҷикистонро аз бумбасти коммуникатсионӣ ва бӯҳронҳои иқтисодиву иҷтимоӣ барорад [57].

Ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияту шароит барои ба даст овардани Истиклолияти энергетикиро фароҳам овард. Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра тавонист дар баробари соноатикунонии минтақаҳои озодӣ худ, соҳаи энергетикиро раванқ дода, барои тавлиди иншоотҳои бузурги энергетикӣ, ба монанди Неругоҳи обии барқии «Роғун» замина гузорад. Ин неругоҳ неруи созандаву бунёдкор ва равшаниандози ҳар як хонадони кишвари азизамон гардид. Ин неругоҳ пур аз ифтихору иқтидори энергетикаи замони Истиклолият буда, таъмингари аҳоли бо барқи босифат ва манбаи ёрирасон ба иқтисодиёти кишвар аст.

Яке аз омилҳои воқеии табдили хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба хоҷагии саноатӣ-кишоварзӣ ба таври васеъ ҷорӣ намудани неруи барқ дар равандҳои меҳнатӣ маҳсуб меёбад. Бояд зикр кард, ки бо шарофати тадбирҳои андешидаи ҳукумат барои рушди соҳаи энергетика ва дар

равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқ ҷорӣ намудани он имкониятҳои васеъ фароҳам оварда шудаанд.

Дар раванди ташаккули муносибатҳои бозорӣ равшан шуд, ки ягона соҳаи таъминкунандаи иқтисодиёти Тоҷикистон комплекси сӯзишворию энергетикӣ буда метавонад. Нишонаи аввалини он афзоиши аҳаммияти он барои давлатҳои мустақили минтақаи Осиёи Марказӣ, ҳамчунин Афғонистон, Покистон ва Ҳиндустон мебошад. Ҳамзамон зарурат бо содироти энергияи барқӣ ва танзими захираҳои об низ ба миён омад [163].

Эҳтиёҷ аз тарафи дигар, камбуди воситаҳои молиявӣ имкон наметод, ки ҳатто корҳои муқаррарии профилактикӣ оид ба пешгирии фарсудашавии агрегатҳои НБО-ҳо гузаронида шаванд. Бо сабаби камбуди буҷет тармиму таҷдиди комил ва ҷорӣ таҷҳизоти асосӣ ва ёрирасони истгоҳҳои барқӣ ва зеристгоҳҳо дар шакли пурра солҳои дароз гузаронида нашуданд. Дар солҳои 1992-2010 агрегатҳо амалан бе тармими комил кор мекарданд, ки ба нишондиҳандаҳои истифодаи онҳо таъсири манфӣ расонд. Агрегатҳои НБО-ҳои Варзоб 1, 2, 3, Қайроқум, Асосӣ, Шаршара, Марказӣ ва Норак (дар дарёи Вахш) захираҳои худро кайҳо ба охир расонида буданд ва бо тармиму азнавсозӣ ва техникаву технология муосир зарурат доштанд.

Неруи барқ дар ноҳияҳои кӯҳии ҷанубу шарқӣ асоси инкишофи иқтисодиёт, пешрафти ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ ва ҷорӣ намудани прогресси техникӣ дар истеҳсолот мебошад.

Мавқеи географии Тоҷикистон ба он овардааст, ки дар қаламрави он бузургтарин захираҳои обӣ-энергетикӣ минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир шудаанд.

Захираҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон қариб ба 530 млрд. кВт/соат дар як сол баҳо дода мешаванд, ки ин 5% захираҳои ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Вале имрӯз дар мамлакат танҳо 3,1% ин захираҳо истифода мешаванду халос.

Дар даврони соҳибистиқлоли истеҳсоли солонаи қувваи барқ дар Тоҷикистон ба 14248 млн. кВт/соат мерасад. Аз ин ҳисоб ба Неругоҳи барқии обӣ 14025 млн. кВт/соат ва ба Неругоҳҳои барқии аловӣ 222 млн. кВт/соат истеҳсоли қувваи барқ рост меояд. Калонтарин неругоҳҳои барқии обӣ ин Норак (3 млн. кВт), Сарбанд (210 ҳаз. кВт), Қайроқум (126 ҳаз. кВт), Бойғозӣ (600 ҳаз. кВт), Сангтӯда-1 (670 ҳаз. кВт) ва неругоҳҳои аловии Душанбе (223 ҳаз. кВт), Ёвон (180 ҳаз. кВт) ба ҳисоб мераванд.

Неругоҳи барқии оби Норак асоси Комплекси минтақавию территориявии Тоҷикистони Ҷанубӣ буда, хусусияти сохтмони неругоҳҳои оби Тоҷикистон аз он иборат аст, ки онҳо ба тарзи силсила, яъне дар як дарё якҷандто неругоҳҳои барқӣ сохта шудаанд. Чунин тарзи ҷойгир намудани неругоҳҳои барқӣ боиси самаранок истифода бурдани қувваи оби дарёҳо мегардад. Ҳоло дар ҳавзаи дарёи Варзоб силсилаи неругоҳҳои барқии Варзоби Боло, Варзоби Поён, Варзоби Миёна; дар дарёи Вахш неругоҳҳои Сарбанд, Марказӣ, Норак, Бойғозӣ, Сангтӯда-1 сохта шудаанд.

Қувваи барқе, ки неругоҳҳои барқии оби ҷумҳурӣ истеҳсол меkunанд, дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ истифода мешавад. Арзиши 1 кВт-соат қувваи барқи қаторстансияҳои Вахш аз дигар манбаи неруҳои барқӣ хеле арзон мебошад.

Сохтмони Неругоҳи барқии Даштиҷум бо иқтидори 4 млн. кВт соат имконият медиҳад, ки Ҷумҳурии Афғонистон низ дар оянда бо қувваи барқ таъмин карда шавад.

Хусусияти муҳими сохтмони неругоҳҳои барқии обӣ аз он иборат аст, ки обанборҳои онҳо ба ғайр аз истеҳсоли қувваи барқ, инчунин барои идоракунии маҷрои дарёҳо, пешгирии обҳезӣ, обёрикунии заминҳои қорам ва бо об таъмин намудани шаҳру деҳаҳо шароиту имконият фароҳам меоранд.

Неруи асосии энергетикаи ноҳияҳои ҷанубу шарқи Тоҷикистон қувваи барқии обӣ истеҳсол меkunанд, ки кишвари азизи мо Тоҷикистон

дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ мебошад. Ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ - 527 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳад. Дар шароити имрӯзаи соҳибистиклолии кишвар саҳми энергетикаи тамоми колхозу савхозҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ пурра метавонад, ҳосили ҷамовардаи худро дар корхонаҳои саноати ноҳияи худ, бо қувваи барқ, ки ғайолият мекунад, саривақт истифода кунад ва ба бозори дохили кишвар ва берун аз он ворид намоянд. Барои ҳосилнокии заминҳои киштро аз неругоҳҳои барқии обӣ бо иқтидори 4,4 миллион киловатт, 60 ҳазор километр хати барқ садҳо зеристгоҳҳои барқӣ ва нуқтаҳои трансформаторӣ зарур мебошад. Аз ин миқдор танҳо 6 ғайи захираҳои мавриди истифода мебошад.

Дар сохтори соҳаҳои комплекси сӯзишвории энергетикӣ ҳам тағйироти калон ба амал омад. Миқдори соҳаҳои он дар таркиби корхонаҳои саноатӣ аз 4,4% соли 1991 то ба 26,6% соли 1997 расид. Соли 1997 шумораи онҳо то 11,5% коҳиш ёфт ва дар соли 2000 фақат 7,4%-ро ташкил дод.

Ҳолатҳои тағйирёбии дар идоракунии сохтори комплекси энергетикӣ то соли 2010 давом кард. Яъне, шумораи корхонаҳои комплекс дар соли 2001 6,7%, дар соли 2002 6,0%, дар соли 2003 7% ва бо тағйирот дар соли 2010 ба 14,9% расид [128,с.19-20].

Табиист, ки тағйироти баамаломата дар сохтори хоҷагӣ ва идоракунии иқтисодиёт дар маҷмӯъ ва алаҳхусус дар комплекси энергетикӣ, ба ташкили кор ва фарҳанги истифодаи энергияи барқӣ таъсир расонд. Сарфи назар аз истифодаи доимии энергияи барқӣ норасоии он дар ҷумҳурии ҳамасола зиёдтар эҳсос карда мешуд. Афтиши истихроҷи ноқиди ҳеле муҳимми энергия – ангиштсанг идома дошт. Истихроҷи ангиштсанг дар соли 2000 то 20 000 тонна коҳиш ёфт ва асосан бо тарзи маъмулии қушода дар қонҷое, ки имкони истихроҷ вучуд дошт, амалӣ карда мешуд.

Барқарор намудани фаъолияти хоҷагии энергетика, аз нав сохтани он, сохтмони объектҳои нави энергетикӣ, истеҳсоли миқдори кофӣи қувваи барқро бо мақсади ба ҳаҷми зарурӣ равона кардани он ба тезондани суръати тараққиёти хоҷагии қишлоқ, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон электрикунонии равандҳои меҳнатро дар хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои наздисарҳадӣи вилояти Хатлон ба таври этимодбахш исбот мекунад, оварда мерасонад. Ҳарчанд ки аҳолии марзӣ таҳти назорати неруҳои муҳолиф зиндагӣ мекард, ба хусусияти муваққатии ин ҳодисаҳо итминон доштанд. Мавқеъҳои воқеии минтақаи наздисарҳадӣ дар назди қишвари ҳамсоя этиқоди онҳоро боз ҳам мустаҳкамтар кард.

Худи Президенти қишвар Эмомалӣ Раҳмон, рӯзи 27 июни соли 2022 зимни суханронӣ дар назди сарҳадбонон изҳор дошт, ки дар солҳои истиқлолият беш аз 70 нуқтаи назоратии хуб мучахҳазшуда ва мустаҳкам сохта шудааст, ки мавқеи устувори ноҳияҳои наздисарҳадиро дар баробари ҷолишҳои давлати ҳамсоя ва боварино ба идомаи равандҳои созандагии ҳаёти мардум боз ҳам мустаҳкам менамояд.

Таърихи электрикунонии хоҷагии қишлоқи қишвар ба се марҳилаи таърихӣ тақсим мешавад. Давраи сеюми он ба таърихи муосири қишвар алоқаманд аст [80,с.122].

Оғози давраи сеюми электрикунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба бухрони хеле тезутундшудаи сиёсӣ рост омад, ки дар кӯтоҳтарин муддат ба зиддияти қувваҳои сиёсӣ оварда расонида, ба равандҳои бузурги харобиовар дар хоҷагии халқ ва илму маданият оварда расонид. Дар ин давра ягон сухан дар бораи электрикунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ намерафт. Як қисми ниҳодҳои энергетикӣ дар Тоҷикистони Марказӣ ва ҷанубӣ саҳт хароб гардида, истеҳсоли қувваи барқ дар қишвар то 2 млрд. кВт/соат кам шуда, мутахассисони соҳа тарки энергетика намуданд. Албатта, бухрони сиёсӣ дар ҷумҳурӣ ба низоми энергетикӣ он таъсир расонид. Бо истиқрори сулҳу ваҳдат дар Тоҷикистон дар назди роҳбарони

давлат вазифа гузошта шуд, ки кори неругоҳҳо, зеристгоҳҳо ва минтақаҳои шабакаҳои барқии харобшударо барқарор кунанд. Зарур буд, ки истеҳсоли қувваи барқ ба ҳаҷми лозима, барои бо энергия таъмин намудани равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ ва нуқтаҳои аҳолинишин барқарор гардад, мебоист фаъолияти хоҷагии сузишворӣ-энергетикӣ чумхурӣ низ барқарор карда шуда, барои рафъи камбудии қувваи барқ барномаи ҳақиқӣ инкишофи минбаъдаи онро тартиб дода, бо мақсади барҳам додани норасоии қувваи барқ барои равандҳои меҳнатталаби саноат, маданият ва маишати аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба миқдори зарурии қувваи барқ таъмин карда шавад.

Дар бобати минбаъд омӯхтани захираҳои энергетикӣ на танҳо дарёҳои калон, балки дарёҳои хурд ва шохобҳои онҳо низ кори бисёре анҷом дода шуд. Барномаи васеи сохтмони неругоҳҳои барқии калон, миёна ва хурд дар ноҳияҳои кӯҳсор, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ тартиб дода шуд. Барнома барои давраи то соли 2020 таҳия шуда, барои бунёди беш аз 270 неругоҳи барқӣ деҳот пешбинӣ шудааст, ки ҳудуди 100-тои онҳо дар ҷануби кишвар бунёд мешуданд.

Ба ҳамин тариқ, тараққиёти электрикунонии хоҷагии қишлоқ дар давраҳои гуногуни он на ҳамеша самарабахш буд. Ҳамин тавр, дар давраи сохтмони сотсиалистӣ энергетикаи чумхурӣ бо суръати тез тараққӣ мекард, дар давраи истиқлолият бошад, вазъияти ин соҳа бинобар муноқишаи байни тоҷикон ҳале мураккаб гашт, вале, чунон ки дар боло қайд карда шуд, Ҳукумати чумхурӣ бо масъалаи барқарор намудани иқтисодиёти харобшудаи энергетикӣ, сохтмони иншоотҳои нави энергетикӣ, тайёр кардани мутахассисон ва истифодаи қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ, маданият ва маишат пайваста машғул буд. Сохтмони чунин иншооти бузурги энергетикӣ дар марказ ва ҷануби чумхурӣ, аз қабили НБО-ҳои Сангтӯда-1, 2 ва Роғун, азнавсозии иншооти энергетикӣ ва бунёди иншооти сершумори хурд, истифодаи захираҳои сӯзишворӣ барои истеҳсоли неруи барқ барои электрикунонии

хоҷагии халқи кишвар заминаи асосиро ба вучуд овард, ки барои он, албатта, дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ хатҳои нави барқӣ, неругоҳҳои ёрирасон, минтақаҳои шабакавӣ ва ғайра сохта шудаанд, то ки истеъмолкунандагони минтақаи ҷанубу шарқии кишвар ба шабакаи марказии барқӣ пайваست гарданд.

Суръати электрикунонии деҳот ва дар равандҳои меҳнатталаби истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ истифода бурдани қувваи барқ хеле вусъат ёфт. Каналҳои нави ва захбурҳои барои обкашӣ аз Панҷ бо ёрии қувваи барқ, дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Панҷ, Фархор, Қумсангир, мушоҳида мешуд заводҳо, фабрикаҳо, сеҳҳои нави коркарди маҳсулоти хоми хоҷагии қишлоқ сохта шуда, шаклҳои нави саноатии нигоҳдории ҳайвонот – нӯшонидани автоматӣ, ширчӯшии барқӣ, тозакунии пору ва ғайраҳо дар ноҳияҳои Ҷайхун, Қумсангир, Шаҳритус, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ ба назар мерасад. Масалан дар ҳолатҳои алоҳида Ҳамадонӣ – 26 Фархор-15 Шаҳритус-19 корхонаҳои саноатӣ: намак, шалғам, асфалт, пахтатозакунӣ, ба истеҳсолот дохил гардидан ворид карда шуд.

Дар деҳоти Обшорони ноҳияи ҷанубӣ, аз ҷумла Шаҳритус, сеҳи коркарди пахтаи хом ва истеҳсоли масолеҳи бофандагӣ – карбос, ҷит, инчунин сеҳи коркарди абрешими хом ва ғайра сохта шуд. Дар ҳуди маркази деҳот комбинати пахтатозакунӣ сохта шуд [31]. ки ба ашёи хоми саноатӣ, 60%-и пахтаи хоми дар ноҳия ҷамъовардашударо ба даст меовард.

Корхонаи истеҳсоли хишти силикатӣ ва шағал, ки дар деҳаи Шаҳраки ноҳияи Панҷи Ҷанубӣ дар оғози даврони соҳибистиклолӣ сохта шуда буд, ҳоло бомуваффақият фаъолият намуда, хонаводаҳо ва шаҳракҳои деҳоти вилоятро бо хишти сохтмонӣ таъмин менамояд.

Ҳоҷагии ин ноҳия барои ба домани кӯҳҳо об баровардан аз қувваи арзони барқ истифода мебарданд, ки дар он ҷо зироатҳо – пахта, ҷуворимаққа, ғалла ва зироатҳои лӯбиёгӣ мекориданд.

Дар кишлоки Сайёди совхозии ба номи Турдиеви ноҳияи Ҳамадонӣ фабрикаи мурғпарварӣ дар заминаи саноаткунонӣ сохта шуд, ки тамоми раванди истеҳсолӣ дар он бо қувваи барқ ба амал бароварда мешавад. Дар кишлоки Истиқлоли ҳамин ноҳия, фабрикаи истеҳсоли халтаҳои полиэтиленӣ, риштаҳои пахтагӣ, дар Муқесӣ – кишлоки Иттифоқчӣ заводи коркарди намак сохта шуда, ба ғайри ин шуруъ намуд, ки тамоми равандҳои истеҳсолот дар он автоматӣ кунанда шудаанд [27].

Дар совхозии «Раҳмониён» ба тараққиёти хоҷагии чорводорӣ ва коркарди пахтаю сабзавот, ки бо технологияи муосирӣ бо ғайри ин барқ коркунанда мучаххаз гардидаанд, диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Дар ноҳияи Ш.Шоҳин, деҳаи Саричашма корхонаи тозакунии ва коркарди металлҳои қиматбаҳо сохта шуда, ғайри ин дорад. Дар ин ҷо сеҳи дӯзандагии либосҳои мактабӣ, бачагона ва занона низ мавҷуд аст, ки дар он равандҳои асосии истеҳсолӣ бо қувваи барқ амалӣ мегардид.

Ба ғайр аз иншооти саноатии дар боло зикршуда дар солҳои истиқлолият дар маҳалҳои азхудшаванда, корхонаҳои нави саноатӣ сохта шуда ва масъалаҳои энергетикӣ ноҳияҳои номбаршуда аксаран дар арафаи ҷашни 30-солагии ҷумҳурӣ ба истифода дода шуданд.

Дар бораи тезонидани суръати сохтмони иншооти саноатӣ дар деҳоти Тоҷикистон, аз ҷумла дар ноҳияҳои наздисарҳадии минтақаи ҷанубу шарқӣ дар солҳои истиқлолият дар матбуоти даврии кишвар маводи муфассалу эътиҳоди оварда шудааст. Масалан, рӯномаи «Ҷумҳурият» қайд мекунад, ки дар арафаи 30-солагии дар ноҳияи Панҷ, 34 объектҳои нави хурду калони саноатӣ ба истифода дода шуд.

Дар байни онҳо сеҳи дӯзандагӣ, фермаҳои чорводорӣ, гармхонаҳо, корхонаи коркарди шир, заводи ҳишт, фабрикаи мурғпарварӣ, пахтадозакунӣ, заводи раған, заводҳои асалу орд ва ғайра ҳастанд [173].

Мебояд гуфт, ки дар солҳои истиқлолият шумораи рӯномаю журналҳо, барномаҳои гуногуни илмӣ-оммавии телевизионӣ ва фарҳангӣ, ки ҳаёти деҳотро инъикос мекунанд, хеле афзуд. Ҳамаи ин имконият дод,

ки истехсоли маҳсулоти саноат хеле зиёд карда шуда ва ба таври илова ба вилоят ба маблағи 54 миллиону 903,5 сомонӣ фоида овард, ки истехсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ 654,1 миллион сомонӣ афзуд [175].

Истехсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз ҳисоби зиёд кардани майдони кишт, тариқи бо қувваи барқ ба заминҳои баландкӯҳ ва доманакӯҳҳо кашонидани об зиёд карда шуда, дигар объектҳои нави саноатии ноҳия низ дар равандҳои меҳнатталаб асосан бо қувваи барқ кор мекарданд.

Дар ноҳияи Фархор, тибқи иттилои матбуот, дар солҳои истиқлолият 15 корхонаи саноатӣ сохта шуда, ҷаъолият доранд [159]. Дар байни онҳо заводи шағал, фабрикаи дӯзандагӣ, ҳучраи сардкунӣ, заводи блоки семент, 3 сеҳи либосдӯзӣ, якчанд фабрикаи мурғпарварӣ, сеҳи трансформатор, заводи пахта, гармхонаҳо ҳастанд. Ҳамаи заводу сеҳҳо асосан дар деҳот ва доманаи ноҳияҳои баландкӯҳ, наздик ба ашён хом сохта шудаанд.

Азхудкунии заминҳои бекорхобида ва доманакӯҳҳо назар ба соли 1960-ум, 5 миллион гектар зиёд шуд, ки барои ин 527 миллиард кВт/соат қувваи барқ сарф карда шуд [164]. То ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар ноҳияи Фархор 50 ҳазор гектар замини мавзеи Уртабуз пурра азхуд карда шуд, ки аз сатҳи обёрии табиӣ баланд буд. Сохтмони канали алоҳида ва обекти қувваи барқ аз дарёи Панҷ масъалаи обёрии ин мавзеъро ҳал кард. Ҳоло мавзеи Уртабуз чоряки тамоми маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ноҳияро истехсол менамояд.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар ҷамоатҳои деҳоти ноҳияи Ш.Шоҳин, сохтмони зиёда аз 10 иншооти саноатӣ ба итмом расонида шуда, дар онҳо тамоми равандҳои меҳнатталаб электрикунонида шуда, ба ин кор зиёда аз 6,4 миллион сомонӣ сарф гардид [162].

Дар солҳои истиқлолият дар ноҳияи Ҳамадонӣ 28 корхона сохта шуда, ҷаъолият доранд. Аз ин шумора 2 корхонаи коркарди шағал, 4 корхонаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, заводи полиэтилен, фабрикаи

мебел, заводи вино, 4 корхонаи коркарди намак, якчанд коргоҳи дӯзандагӣ, заводи бетон ва ғайра сохта шуданд [157]. ки бартарии ин ноҳияро нисбат ба дигар ноҳияҳои наздисарҳадӣ дар сохтмони объектҳои саноатӣ собит намуданд. Ҳамаи ин корхонаҳои саноатӣ бо қувваи барқ кор мекунанд.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба хулосаи воқеӣ омадан мумкин аст, ки дар солҳои истиқлолият, аз як тараф, рушди иқтисодиёти ноҳияҳои наздисарҳадии вилояти Хатлон вусъат ёфт, аз ҷониби дигар, дар заминаи зиёд шудани истеҳсоли қувваи барқ дар кишвар ҳаҷми истифодаи он дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ хеле афзуда, торафт бештар характери саноатӣ пайдо кард. Дар баробари ин, ба сохтмони объектҳои саноатӣ бо суръати тез шуруъ намуданд ва хоҷагии қишлоқ бо суръати тез характери саноатии тараққиётро пайдо карда истодааст.

Бо як ибора кайд кардан мумкин аст, ки нақши қувваи барқ дар тезонидани суръати тараққиёти хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои наздисарҳадӣ баръало маълум шуда истодааст. Агар дар солҳои истиқлолият дар ин минтақаҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, умуман, ду баробар афзоиш ёфта бошад, пас ин саҳми неруи барқ мебошад. Аз 402 неругоҳҳои обкашӣ дар вилоят зиёда аз 100-тоаш дар минтақаҳои таҳқиқшавандаи мо ҷаъолият карда истодаанд, ки дар натиҷаи ин зиёда аз 50 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида, баландкӯҳ ва доманакӯҳҳо мавриди истифода қарор гирифтанд [158].

Ҳамин тавр, тадбирҳои саривақтии барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи кори пайвастаи ҳамаи ташкилотҳои марбут ба соҳаи энергетика ба афзудани ҳаҷм ва иқтидори энергетикӣ он мусоидат намуданд. Истеҳсоли неруи барқ дар кишвар аз 15 миллиард кВт/соати соли 1994 дар соли 2021 ба 21 миллиард кВт/соат расид. Дар кишвар норасоии қувваи барқ рафъ гардида, истифодаи он дар ҳамаи равандҳои меҳнат, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқ бештар гардид.

Фаровонии қувваи барқро меҳнаткашони деҳоти ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Чайхун, Панҷ, Қубодиён эҳсос карда истодаанд. Дар ҳар як минтақаи зикршуда аз 10 то 26 корхонаи саноатӣ кор мекунад [169]. Инҳо заводҳои хурду калони намактозақунӣ, пахтаতোзақунӣ, собун, мумфарш, шағал, меваю сабзавот оҳану фермаҳои калони ҳайвони шохдор, пахта, ки ҳангоми корҳои меҳнати ба қувваи барқ иҷро мешавад, фабрикаҳои коркарди меваи сунъии заминҳо, доманақуҳо обёрии боғҳои мевадор ва ҷангалҳо сохта шудаанд.

Ояндабинҳои электрияқунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ минбаъда аз ин нишондод ҳам болотар мешаванд. Мавҷудияти захираҳои энергетика дар ноҳияҳои сарҳад метавонад дар оянда боз дар минтақаи даҳо неруғҳои барқии нав пайдо қунад ва ноҳияҳои сарҳадиро ба минтақаи тарақикардаи агросаноати табдил диҳад.

2.3. Истифодабарии қувваи барқ дар корхонаҳои маданӣ, маишӣ, системаи маорифи ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон

Мушкилоти таъмини нерӯи барқ ба деҳоти Тоҷикистон, махсусан дар ноҳияҳои дурдасту наздисарҳадӣ, на танҳо масъалаи техникаву хоҷагӣ, балки як рукни муҳими сиёсати иҷтимоӣ ва амнияти миллии кишвар дар тӯли асрҳои XX ва XXI маҳсуб мешавад. Электрияқунонии деҳот, ки бо тамоми заҳматҳо ва мушкилоти логистикӣ, иқтисодӣ ва геополитикӣ ҳамроҳ буд, аз ибтидои асри XX шурӯъ гардида, тадриҷан ба як раванди фарогир ва стратегӣ табдил ёфт. Махсусан, минтақаҳои, ки дар наздикии сарҳад бо Афғонистон қарор доштанд, дар маркази таваҷҷуҳи ҳукуматҳои маҳаллӣ ва марказӣ қарор мегирифтанд, зеро дар ин манотиқ масъалаҳои рушд, амният, устувории иҷтимоӣ ва равандҳои фарҳангӣ ба ҳамдигар сахт пайванд доштанд.

Аз замони Шӯравӣ, барномаи электрияқунонии деҳот ба ҳайси як рукни муҳими сиёсати «баробарсозии минтақавӣ» шинохта мешуд. Дар

ин замина, пайвастанӣ муассисаҳои маъмурӣ ва маорифу фарҳангии кишлоқҳои наздисарҳадӣ ба шабакаҳои дизелии сарҳадӣ натавонад як тадбири техникӣ, балки гомӣ муҳиме ба сӯи таҳкими ҳузури давлат дар минтақаи дурафтода ҳисоб меёфт. Сохтмон ва васеъкунии инфрасохтори барқӣ дар чунин манотик нишони он буд, ки давлати марказӣ барои таҳкими ҳувияти миллӣ ва боло бурдани сатҳи зиндагии аҳолии дурдаст аҳаммияти ҷиддӣ меод.

Пас аз ба даст омадани истиқлол, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки амиқи нақши энергетика дар таъмини амнияти иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодӣ фарҳангии кишвар, ба рушди соҳаи барқ ва электрикунонии деҳоти наздисарҳадӣ таваҷҷуҳи нав ва ҳос зоҳир кард. Дар ин давра, бо истифода аз неруи бузурги оби дохилӣ, баҳусус тавассути истифодаи иқтидори Неругоҳи барқи оби Норак, барномаи электрикунонӣ шакли фарохтар ва ҳадафманд пайдо кард. Ин раванд, ки ҳадафаш таъмини зиндагии шоиста барои мардуми деҳот, густариши имкониятҳои таълиму тарбия, фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва беҳтарсозии сатҳи хидматрасонӣ буд, инчунин ҳамчун воситаи таҳкими суботи дохилӣ ва равобитаи сулҳомез бо кишварҳои ҳамсоя, махсусан Афғонистон, арзёбӣ мегардид.

Ҳамин тавр, омӯзиши таърихи электрикунонии деҳоти наздисарҳадӣ на танҳо як мавзӯи муҳими таърихи хоҷагии халқ ва сиёсати иҷтимоии Тоҷикистон мебошад, балки ҳамзамон аз дидгоҳи таъмини амният, истиқлолияти энергетикӣ ва рушди устувор дар минтақаҳои ҳассос низ аҳаммияти махсус дорад. Аз ин ҷост, ки таҳлили равандҳои таърихӣ электрикунонии деҳоти Тоҷикистон, баҳусус дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, метавонад ба дарки амиқи заминаҳои ташаккул ва таҳкими давлатдорӣ дар шароити нав мусоидат намояд.

Электрикунонии деҳот ва муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии ноҳияҳои сарҳадӣ барои асри XX1 низ воқеаи нав нест. Электрикунонии қисман қишлоқӣҳо ва муассисаҳои маданӣ –равшаннамоии онҳо ҳанӯз

аз ибтидои асри XX сар шуда буд. Дар он қишлоқҳое, ки ба сарҳад наздик буданд, аз маъмурияти сарҳадӣ иҷозат мегирифтанд, ки ба стансияҳои хурди дизелии сарҳад пайваст шаванд. Аввал мактабҳо, идораҳои маъмурӣ, баъд чанд хонаҳои аҳоли ба стансияҳои дизелӣ сарҳади пайваст мешуданд. То саршавии истиқлолият тавассути ба кор даромадани неругоҳи барқии Норак қисми зиёди қишлоқҳо ва муассисаҳои маданӣ-равшаннамоии назди сарҳад пурра аз қувваи барқ истифода мекарданд.

Дар давраи соҳибистиклолӣ дар асоси электрикунонии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба электрикунонии манзил ва ҳаёти иҷтимоии маорифу маданияти ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ аҳаммияти алоҳида дода шуд. Ин ҳолат боз ҳам ба ҳолати мустақилии Тоҷикистон ба давлати ҳамсоя – Афғонистон вобаста буд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон ҳамаи чорабиниҳоро барои ободонии минтақа, баланд бардоштани савияи некуаҳволии мардум, пешрафти маданият ва маорифи ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба харҷ меод.

Ҷиҳати омӯзиши иловагии захираҳои энергетикӣ дарёҳои на танҳо калон, инчунин хурд ва шоҳаҳои онҳо корҳои бузург ба сомон расонида шуданд.

Барномаи васеи сохтмони неругоҳҳои барқии калон, миёна ва хурдмиқёс дар ноҳияҳои кӯҳӣ коркард карда шуд. Барнома ба давраи то соли 2020 коркард карда шуда, сохтмони беш аз 200 неругоҳҳои барқии деҳот ба нақша гирифта шуд. Зеро пас аз расидан ба истиқлолияти давлатӣ, хусусан пас аз анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ сиёсати энергетикӣ дар сатҳи Ҳукумати Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёфт. Ҳамин буд, ки расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ ба яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Тоҷикистон табдил ёфт.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пешрафти ояндаи ҷаҳон аз энергияи барққароршаванда вобастагии зиёд дорад, зеро он омили муҳимми таъмини тараққиёти босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, ташаккули «иқтисоди

сабз», ҳифзи муҳити зист, пешгирии офатҳои табиӣ вобаста ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши партовҳои гази карбон мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон захираву имкониятҳои худро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, ҳалли масъалаҳои вобаста ба соҳаҳои обу энергетика, махсусан истифодаи манбаъҳои энергияи барқароршаванда ва татбиқи «иқтисоди сабз» сафарбар кардааст [53,с.63]. Бо ин мақсад, дар кишвар заминаҳои мусоид муҳайё гардида, стратегияву барномаҳои давлатӣ пай дар пай амалӣ шуда истодаанд. Масалан, татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» Консепсияи рушди комплекси сӯзишворию энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2015 аз 3-юми августи соли 2002; Консепсияи рушди энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020; Стратегияи рушди гидроэнергетикаи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-уми декабри соли 2007; «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ гардида, тадбирҳои афзалиятноки давраи аввали он ба «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ворид шудаанд ва нишондиҳандаҳои маҷмуии иқтисодӣ асосан иҷро гардидаанд.

Ба қор андохтани чарҳаи яқум ва дуҷуми НБО и «Роғун» ҷумҳурий на танҳо барои ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ қадами устувор гузошт, балки мардуми мамлакатро пурра бо барқи худӣ таъмин намуда, давлат дар ҳаҷми зиёда аз 3 миллиард кВт/с неруи барқи зиёдатири ба ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Афғонистон ва Қирғизистон содирот намудааст [56,с.47].

Ташкили давлати соҳибистиклол дар Тоҷикистон, дар навбати худ, эҳё ва рушди босуръати илму фарҳанг, маориф, адабиёт ва санъати тоҷикро тақозо мекард. Асоси воқеии рушди соҳаро қонунҳо, кодексҳо, фармонҳои Президент, қарорҳои Ҳукумати кишвар, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.08.2017, №1452; аз 23.07.2016, №1346; аз

06.03.2013, №1095; аз 28.08.2017, №1452; аз 03.02.2022; аз 21.05.1998, №10; аз 18.03.2015, №1197; аз 05.08.2009, № 544; аз 28.06.2011, № 734, ки вазифаҳои мушаххаси инкишофи низоми маориф, корҳои тадқиқотӣ, санъат, маданияти бадеӣ, кинематография, адабиёт, бозсозии анъанаҳои маданияти халқи тоҷикро муайян мекунанд.

Тараққиёти босуръати муассисаҳои сохтмони маданӣ дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, ба инкишофи амиқи забони тоҷикӣ, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ҷустуҷӯ ва барқарор намудани анъанаҳои ҷандинасраи маданият, эҳё кардан ва инкишофи минбаъдаи он боис гардиданд.

Барои рушду нумуи соҳаи фарҳанг дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Қабл аз ҳама, қабул шудани як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, аз қабилӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъбу нашр» (1993) «Дар бораи фарҳанг» (1997), «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ» (2002), «Дар бораи иттилоот» (2002), «Дар бораи хунаҳои бадеии халқӣ» (2003), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (2003), «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (2004, 2012), «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ» (2006), «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011), «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» (2016), «Дар бораи берун баровардан ва ворид намудани сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ» (2019), барномаҳои давлатии «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010» (2006), «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» (2007), «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатӣ оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» (2010), «Барномаи давлатии рушди мусиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2010), «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» (2011); «Барномаи рушди

санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 -2017» (2012); «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддии халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020» (2012), «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016–2020» (2015) ва дигар асноди меъёриву ҳуқуқӣ барои ба танзимдарории фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар шароити соҳибистиклолии кишвар, тақвияти заминаи моддию техникии онҳо, бунёди инфрасохтори нави фарҳангӣ, татбиқи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон чӣхати озодона истифода кардани дастовардҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ заминаи ҳуқуқӣ муҳайё сохта, ба рушду нумуи фарҳанги миллӣ мусоидат карданд [170].

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон таъя ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии қабулшуда, тайи солҳои соҳибистиклолии кишвар чӣхати татбиқи як қатор барномаҳои давлатии соҳаи фарҳанг дар миқёси ноҳияҳои вилояти Хатлон саҳми муносиб гузоштааст. Ҳамзамон, муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии вилоят фаъолияти худро тибқи «Барномаи рушди фарҳанг дар вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2025», ки бо қарори Раиси вилояти Хатлон аз 15 марти соли 2016 тасдиқ карда шудааст, ба роҳ мондаанд [175]. Дар доираи барномаҳои тасдиқшуда дар як қатор ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилояти Хатлон тайи солҳои сипаригардида дар самти бунёду азнавсозӣ, таҷдиди инфрасохтор, таҳкими пояҳои моддию техникии муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва таъмини онҳо бо таҷҳизоти муосир чораҳои мушаххас андешида шудаанд. Аз ҷумла, дар ноҳияҳои Шаҳритус – Боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, соли 2021 дар ноҳияи Фархор Қасри фарҳанг, дар ноҳияи Дӯстӣ – Осорхона ва Боғи Симурғ, дар ноҳияҳои Фархор – боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, ва ғайра бунёд ёфтаанд.

Тибқи маълумотномаи Раёсати фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон, айни ҳол дар вилоят 492 китобхона, 286 клуб, 35 боғи фарҳангӣ, 22 осорхона, 25 мактаби бачагонаи мусиқӣ,

11 ансамбли тарона ва рақс, 1 ансамбли рақсии «Ситора», 3 театри касбӣ, 5 театри халқӣ, 3 ансамбли касбии вилоят, инчунин 3 филармонияи халқӣ дар ноҳияи Ҳамадонӣ ва дигар ноҳияҳои вилоят дар хизмати халқ мебошанд.

Дар даврони истиқлолият аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар самти азнавсозии инфрасохтори соҳаи фарҳанг, бунёди иншоотҳои нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таъмиру тармими бинои осорхонаву китобхонаҳо, клубу хонаҳои маданият, барқарорсозии ёдгориҳои беназири таърихиву фарҳангӣ, як қатор қорҳои назаррасу шоёни таҳсин амалӣ шудаанд. Масалан, чунон ки таҳлили маълумоти пешниҳодшуда нишон медиҳад, танҳо тайи се соли истиқлолият (1919-2021) дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ва дигар ноҳияҳои вилояти Хатлон 49 объекти фарҳангӣ, яъне қасрҳои фарҳангу осорхонаҳо, клубу китобхонаҳо, гулгашту боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, қалъаю мақбара ва мавзеҳои таърихӣ бунёд, барқарору азнавсозӣ ва таъмиру тармим гардидаанд [155].

Имрӯз дар вилояти Хатлон 931 ёдгории хусусияти таърихӣ, фарҳангӣ, бостонӣ ва меъморидошта (аз ҷумла 721 адад ёдгории бостонӣ, 124 адад ёдгории меъморий ва 86 адад ёдгории монументалӣ) мавҷуд аст, ки аз ҷумлаи онҳо: дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилоят мавҷуд мебошад, 17 ёдгорӣ дар ноҳияи Дӯстӣ, 54 ёдгорӣ дар ноҳияи Қубодиён, 31 ёдгорӣ дар ноҳияи Носири Хусрав, 24 ёдгорӣ дар ноҳияи Панҷ, 60 ёдгорӣ дар ноҳияи Фархор, 16 ёдгорӣ дар ноҳияи Ҳамадонӣ, 13 ёдгорӣ дар ноҳияи Чайхун, 16 ёдгорӣ дар ноҳияи Шамсиддин Шоҳин, 36 ёдгорӣ дар ноҳияи Шаҳритус мавҷуд мебошад [172].

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар қаламрави вилояти Хатлон аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҷиҳати бунёди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ бо ибтикори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Шаҳритус, Фархор, Ҳамадонӣ, Носири Хусрав ва Панҷ аз ҷониби

мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ва соҳибкорон боғҳои фарҳангӣ бунёду таъмир ва азнавсозӣ карда шудаанд, ки ҳамаи инҳо бо қуваи барқ бо лампаҳои нави замонави муҷахҳаз гардонида шудаанд, ки сокинонш шабу рӯз аз ин немати бебаҳои даврони истиқлолият истифода меkunанд [163].

Қобили қайд аст, ки маросими ифтитоҳи биноҳои хуштарху замонавии бештари муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии навбунёд дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор мегардад ва ин иқдоми начинбонаи Сарвари давлат нишонаи баланди эҳтирому садоқат ва арҷгузори самимии ӯ ба санъату фарҳанги миллати тоҷик мебошад [171]. Масалан, рӯзи 22 сентябри соли 2020 бо иштироки Президенти мамлакат Боғи фарҳангӣ-фароғатии «Тус»-и ноҳияи Шаҳритус бо масоҳати 3,17 гектар дар доираи нақша-чорабиниҳо бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия ва соҳибкорон пурра таъмиру азнавсозӣ гардидааст, ба истифода дода шуд.

Бо иштироки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 1 октябри соли 2021 дар шаҳраки Москваи ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ Боғи фарҳангӣ-фароғатӣ баъди навсозӣ мавриди истифода қарор дода шуд. Ҳамзамон ҳуди ҳамаи рӯз Президенти мамлакат аз Филармонияи мардумии ба номи Одина Ҳошим, ки ба муносибати таҷлили бошукӯҳи ҷашни 30-солагии Истиқлоли давлатӣ бо саҳми соҳибкорони ватанӣ ва шахсони саховатпеша, бо санъати баланди меъморӣ миллӣ пурра таъмиру навсозӣ гардидааст, боздид намуданд.

Бо иштироки Сарвари давлат дар дигар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон биноҳои нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ низ мавриди истифода қарор дода шудаанд [23]. Аз ҷумла, дар деҳаи Хуррамзамини ноҳияи Фархор бинои Қасри фарҳанг дар ноҳияи Дӯстӣ ва дигар

ноҳияҳои вилояти Хатлон ҳамин тавр, дар партави сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахусус ғамхориву ҳидоятҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои соҳибистиқлолӣ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилояти Хатлон иншооти зиёди фарҳангӣ бунёд гардида, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ободу навсозӣ шудааст, ки дар маҷмӯъ, барои инкишофи тамоми соҳаҳои фарҳангу санъат ва рушди сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ бо қарорҳои худ дар бораи ба вучуд овардани базаи моддию техникии низоми маданият, маблағгузорӣ, қарорҳо оид ба кадр ба инкишофи ташаббуси эҷодии халқ, ходимони маданият, коллективҳои алоҳидаи ҳаваскорони бадеӣ таъия мекард.

Маълумоти омории бойгонии ҷорӣ ҳукуматҳои ноҳияҳои таҳқиқшудаи ҷанубу шарқӣ нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат суръати сохтмони муассисаҳои таълимӣ, марказҳои илмӣ ва фарҳангӣ хеле афзудааст. Масалан, дар ноҳияи Ҳамадонӣ дар соли 2020 шумораи муассисаҳои таълимӣ ба 50 адад расида, ҳоло 31702 нафар хонандагонро муттаҳид мекунад, ки нисбат ба соли 1990 20 адад зиёд аст. Дар ин муассисаҳои таълимӣ 1845 нафар омӯзгорон кор меkunанд, ки 1570 нафарашон омӯзгори дорои маълумоти олӣ мебошанд. Дар ҷор муассисаи бачагона 290 нафар бачагон тарбия меёбанд. Ҳама муассисаҳои таълимӣ бо техникаи компютерӣ таъмин мебошанд [28].

Ҳоло дар ноҳия 33 муассисаи маданӣ: як хонаи маданият, 10 клуб, китобхонаи марказии ноҳиявӣ, китобхонаи бачагона, 19 китобхонаи қишлоқ, мактаби мусиқӣ, Боғи марказии маданият, осорхонаи кишваршиносӣ вучуд дошта, аҳолии ҳамаи деҳаҳо тамоми шабакаҳои телевизионӣ, аз ҷумла шабакаҳои русию аврупоӣ, арабӣ, ҳиндию афғониро тамошо меkunанд. Ба ноҳия мунтазам 18 номгӯи матбуоти даврӣ дастрас мегардад.

Саломатии аҳолии ноҳияро 165 нафар духтурон ҳифз мекунанд, ки 57 нафари онҳо дорои категорияи олий мебошанд. Илова бар ин, шуъбаҳои ёрии таъҷилий ва дар бисёр нуқтаҳои калони аҳолинишин шуъбаҳои беморхонаҳо мавҷуданд.

Дар ноҳияҳои ҷанубу шрақии Қубодиён (Микоянобод) 55 муассисаи таълимӣ, аз ҷумла 2 гимназия, мактаби ғайридавлатӣ (хусусӣ) ба номи Барфигул, мактаб-интернат, маркази технологияҳои иттилоотӣ, мактаби истеъдодҳо мавҷуд аст. Дар солҳои истиқлолият 12 мактаби нави намунавӣ сохта шудааст.

Дар ноҳияи Қубодиён 17500 нафар аҳоли маскун буда, маркази ноҳия деҳаи Носири Хусрав махсуб меёбад. Дар ин ҷо 4 хонаи маданияту фароғат, осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ, мактаби санъати бачагона, 18 китобхона мавҷуд буда, дар умум, дар соҳаи маданият 96 нафар фаъолият мекунанд. Дар ноҳия клиникаи марказӣ, 3 беморхона, як бунгоҳи тиббӣ, 16 нуқтаи тиббии деҳот, 4 нуқтаи ташхисҳои гуногун мавҷуд буда, 197 нафар духтурон дар самти ҳифзи саломатии аҳоли фаъолият мекунанд.

Дар ноҳияи Н.Хусрав 26 мактаби таълимӣ ва гимназия мавҷуд аст. Барои ҳамаи хоҷагиҳои қишлоқ роҳҳои васеи мумфаршуда сохта шудаанд, ки аз қад-қадӣ онҳо ҳатти барқ то қишлоқи охириин кашида шудааст. Деҳқонон дар соҳаҳои маданияту маишӣ аз қувваи барқ истифода мебаранд ва ҳар як қишлоқ дорои нуқтаи тиббии худ мебошад [2].

Ноҳияи Фархор аз ҷиҳати мавқеи ҷуғрофӣ, теъдоди аҳоли ва иқтисодии иқтисодӣ дар қисми ҷанубу шарқии ҷумҳурии ноҳияи дуҷумба ба ҳисоб меравад. Дар солҳои истиқлолият дар шаҳр 14 маркази савдо, устохонаи челонгарӣ, меҳмонхона, бозор, 6 майдончаи варзишӣ, 4 дорухона, 10 гармхона, 11 маркази таълимии иловагӣ, фабрикаи мурғпарварӣ, фабрикаи гранит, таваллудхона сохта шуда, 55 қишлоқ электрикунонида шуда, дар умум, дар 324 деҳаи ноҳия объектҳои

саноатӣ, маданияу маърифатӣ, тандурустӣ, иҷтимоӣ-маишӣ мавҷуданд [18].

Ноҳияи Панҷ. Ба шарофати 30-солагии ҷумҳурӣ дар ин ноҳия сохтмони зиёда аз 213 объекти хоҷагии халқ, аз ҷумла муассисаҳои маориф, маданият, роҳ, маишӣ пешбинӣ шуда буд. Тибқи иттилои рӯзномаи «Ҷумҳурият» аз 8-уми декабри соли 2021, зиёда аз 100 иншооти пешбинишуда пурра ба истифода дода шуданд, ки дар байни онҳо иншооти алоқа, фарҳангу маърифат ва маишӣ бартарӣ доранд. Қисми зиёди онҳо дар деҳот ҷой дошта, 10 бинои маъмурӣ, 6 майдончаи варзишӣ, 87 иншооти мактабӣ, 10 иншооти хурди саноатӣ, 37 маркази савдо, 5 гармхона, роҳҳо дар 54 деҳот, 12 бунгоҳи тиббӣ, 2 муассисаи ташхисӣ, 26 муассисаи фарҳангӣ, 3 муассисаи нави фарҳангӣ фароғатӣ, 15 мағозаи ширӣ, фабрикаҳо, сехҳои дӯзандагӣ, 6 заводи хишт, 26 хоҷагии моҳидорӣ ва ғайраҳо фаро мегиранд [160].

Ноҳияи Шаҳритус. Рӯзномаҳои «СССР» (№ 52, аз 26 декабри соли 2019) ва «Субҳи Шаҳритус» (№ 1-2 аз 18 ноябри соли 2021) маълумот медиҳанд, ки дар солҳои истиқлолият рушди соҳаи маориф, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, объектҳои алоқаи роҳ бараъло ба назар мерасад. Инчунин, 6 бинои мактабҳои ибтидоӣ, 9 бинои мактаби миёна, қасри фарҳанг, боғи нави маданият, 5 нуктаи фелдшерӣ, 4 дорухона, 12 майдончаи варзишӣ, 30 километр роҳҳои мумфарш, 3 пули калон ва ғайра сохта шуданд [168].

Ноҳияи Шамсиддин Шохин яке аз ноҳияҳои дурдасттарини ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Дар солҳои истиқлолият ба тӯфайли убури роҳи стратегӣ аз ин минтақа аз ҳудуди вилоят 30 километр шоҳроҳи байналмилалӣ кашида шуда, чандин биноҳои маъмурӣ сохта, 32 марказҳои фарҳангӣ, 17 китобхона ва ғайра ба истифода дода шуданд [166].

Дар асоси гуфтаҳои боло барои бахши охирини рисола мо ба чунин хулоса омадем:

1. Ҳатто дар асоси маводи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони муосир ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки симои иқтисодиву фарҳангии кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он ба зудӣ дигаргун шуда истодааст, зеро дар замони муосир таваҷҷуҳи ҳукумат ва халқ ба тараққиёти иқтисодиёт ва маданияти кишвари худ нигаронида шудаанд.

2. Дар солҳои соҳибистиклолӣ тавассути сиёсати воқеии самарабахши давлатӣ «зиндагӣ ва меҳнат» ба нафъи халқи худ симои маданияти кишвар ба куллӣ тағйир ёфт.

3. Танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар муддати кӯтоҳ шумораи мактабҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои маданӣ – маърифатӣ, муассисаҳои тандурустӣ, варзишӣ, биноҳои намунавӣ аз 1,5 то 2 баробар зиёд карда шуданд.

4. Дастрасии васеи қувваи арзони барқ ба аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ имконият медиҳад, ки онро ҷиҳати равшан намудани биноҳои истиқоматӣ, муассисаҳои маданӣ-маишӣ ва роҳҳо истифода намоянд.

5. Аҳолии минтақаи ҷанубу шарқӣ бо шарофати дастрасии ройгон ба неруи барқ метавонанд озодона барномаҳои телевизионии кишвари худ, ҳамсоякишварҳои Афғонистон, Эрон, Ёзбекистон ва Россияро тамошо кунанд.

6. Дар маҷмӯъ, дастовардҳои даврони соҳибистиклолӣ иқтидори истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, сатҳи фарҳангиро хеле баланд бардошта, фазои маънавию психологиро дар ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ шарқӣ ба куллӣ тағйир дод. Дар байни ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳракҳои сарҳадӣ роҳҳои васеи мошингард ва пиёдагарди бо равшании барқӣ мучахҳаз мавҷуд буда, майдонҳои нави сабзу хуррам, кӯчаҳо ва ғайра ба вуҷуд омаданд. Барқ яке аз унсурҳои зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ, хоҷаги қишлоқ шартӣ асосии тараққиёти иқтисодии мамлакат мебошад. Фаъолият ва истифодаи аксарияти ашёи ҳозиразамони ноҳияҳои ҷанубу

шарқии мамлакат ба мавҷудияти барқ вобаста аст, масалан, мошинҳои электрикӣ, яхдонҳо, мошинаҳои либосшӯй, таҷҳизоти истеҳсолӣ, гармидиҳии печкаҳои электронӣ, равшандиҳии лампаҳои камасраф дар муассисаҳои маданӣ, маишӣ, манзилӣ ва истифодаи интернет ва ғайра мебошад.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар асоси омӯзиши ҳаматарафаи маводҳои бойгонии вилояти Хатлон (собик Қурғонтеппа), бойгонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти илмӣ ва меморандумҳо, маълумотҳои нашриёти даврагӣ, бойгонии партиявии КМ ҲК дар соҳаи обу энергетикаи Тоҷикистон ба хулосаҳои зерин омадем. Оғози инкишофи мавзуи таҷқиқоти мо аз солҳои 20-ӯми асри XX сар мешавад. Ин солҳо халқи тоҷик аввалин бор истиқлолияти сиёсӣ ба даст гирифта, барои истиқлолияти худ, муаянқунӣ миллии худ мубориза мебард. Тамоми ғирду атрофи мавзеҳои Тоҷикистонро халқҳои туркзабон ихота мекарданд, мавҷудияти тоҷиконро ҷашми дидан надоштаанд, халқи тоҷик дар зери фишор монда буд:

– Баъд аз кашмакашиҳои зиёд 840 000 тоҷикон ба мавзеҳои дурдаст ва мурракаби кӯҳистони Бухорои Шарқӣ ва Бадахшон маҷбуран бо ҳуқуқӣ мухторияти ҷумҳуриявӣ суқун карданд. Вале Худованди Бузург имкониятҳои ватани нави тоҷиконро бо таври худ муайян намуд, мавзеи Бухорои Шарқӣ ва Помирро Худованд аз қадимулайём бо захираҳои беканори боиэнергетики ва захираҳои ашёи хом бой гардонид. Дар ибтидои соҳибдавлатӣ бо худомӯзӣ, пандомӯзи саводноки илм малакаи фаҳмиш халқи тоҷик ин боигариҳои беканорро омӯхта аз худ намуд [2-М].

– Таҷқиқотҳои имрӯза – Тоҷикистонро ҷун манбаи асосии ҳавзаи обу энергетикӣ тамоми Осиёи Марказӣ муарифи менамояд. Дар 2500 дарёҳои хурду-калон, 34 ҳавзҳои оби ҷамшуда Тоҷикистон дар оянда метавонад 600 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол кунад, зиёда аз 500 млрд. кВт/с барқро ба бозори ҷаҳони метавонад барорад, ин имконият медиҳад, ки иқтисодиёти халқи тоҷик ба садараҷаи халқҳои тарақи кардаи ҷаҳон расонад.

Татқиқоти мо аз оғози омӯзиш ва аз худкунии ин захираҳои беканори оби энергетикӣ Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ он сар мешавад [1-М], [3-М].

– Ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ аз рӯзи аввали таъсиси Ҳокимияти Шура вӣ минтақаи аҳаммияти махсусдошта ба ҳисоб мерафт, ки он бевосита ба амнияти кишвар алоқаманд буд. Аз ин рӯ, ҳукумати вилоят ва ҷумҳурӣ диққати асосии худро ба бехатарии ин мавзеҳо пешрафти соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо равона менамуд [3-М].

– Дар натиҷа ноҳияҳои наздисарҳадӣ на танҳо бо шароити хуби назоратӣ бехатарӣ барои нигоҳдории амнияти худ, балки бо имкониятҳои бехтарини рушд, шумораи зиёди аҳолии қишлоқ, ки асосан тоҷикон мебошанд, дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла истеҳсолот, маориф, фарҳанг ва ҳаёти маишӣ таъмин шудаанд [2-М]

– Дар оғози солҳои 20-уми асри XX, дар нуқтаҳои стратегӣ минтақаҳои муҳимтарини сарҳадӣ муҳарриқони ғайриоддӣ барқӣ насб карда шуданд, ки ба воситаи онҳо ба ғайр аз қисмҳои сарҳадӣ, инчунин нуқтаҳои аҳолинишини сарҳадӣ ва колхозу совхозҳои наздисарҳадӣ низ бо неруи барқ таъмин карда мешуданд [2-М], [3-М].

– Дар охири солҳои 20-ум ва аввали 30-юми асри XX барои ҷароғонкунии биноҳои маъмурии пойтахти ҷумҳурӣ, вилоятҳо, ноҳияҳо ва қишлоқҳо, дар навбати аввал истгоҳҳои начандон калони дизелии бо сӯзишворӣ коркунанда таъмин карда шуданд. Аз шумораи умумии онҳо ба қисмҳои ҳарбии дар сарҳад ҷойдошта ва минтақаҳои аҳолинишини наздисарҳадӣ 52 истгоҳҳои дизелӣ насб карда шуданд, ки ба нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадӣ ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ низ хизмат мекарданд. Дар баробари пурзӯр кардани қисмҳои ҳарбии наздисарҳадӣ, ба ин мавзеҳо хатҳои ноқили барқ гузоронида шуд, ки на танҳо қисмҳои ҳарбии наздисарҳадиро, балки нуқтаҳои гуногуни наздики аҳолинишинро низ бо барқ таъмин менамуд [2-М], [3-М].

– Бояд қайд кард, ки ҳеч чизе ба нақши дигаргунсозандаи қувваи барқ баробар буда наметавонад. Аз ин рӯ ҳамаи ҳудуди қисмати ҷанубу шарқии кишвар, ки аз минтақаҳои кӯҳии хатарнок ва касногузар иборат аст, бо неруи барқ таъмин карда шуд. Қувваи барқ барои равшаниандозии хонаҳои истиқоматӣ ва объектҳои таъиноти фарҳангӣ-маишидошта васеъ истифода мешуд [4-М].

– Яке аз бартариҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон дар он буд, ки ҳукуматдорон барои ҳамаҷониба ошкор намудани қобилияти илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, майлу хоҳиши онҳо, барои азхуд намудани комёбиҳои инқилоби илмӣ-техникӣ тамоми шароитро фароҳам меоварданд, ки дар натиҷа шумораи олимон, ихтироъкорон ва энергетикҳо руз то руз меафзояд [2-М], [3-М].

– Дар аввали ин кор кумаки мутахассисони русзабон хуб мушоҳида мешуд. Ҳаминтавр аз солҳои 30 асри XX азхудкунии сарватҳои зеризаминии кишвар, аз ҷумла захираҳои обӣ-энергетикӣ оғоз гардид. Корхонаҳои энергетикӣ бунёд ёфтанд, ки бартариҳои худро нисбат ба дигар неруҳои тақондиҳандаи истеҳсолот нишон доданд. Комёбиҳои энергетика ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунанда дар равандҳои меҳнатии соҳаҳои саноат васеъ ба кор бурда шуданд. Ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил додани Тоҷикистон яке аз вазифаҳои барномавии ҳукумат маҳсуб меёфт [3-М], [6-М], [8-М], [12-М].

– Дар миёнаи солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум, раванди азхудкунии захираҳои энергетикӣ дарёи бузурги Вахш оғоз гардида, якҷанд НБО-ҳои миёнашиддат, Перепадная, Марказӣ ва баъдтар НБО Сарбанд бунёд карда шуд, ки ин имконият дод, то ки ҳаҷми иқтисодии барқ дар тамоми қисматҳои ҷанубии кишвар, аз ҷумла вилояти Қурғонтеппа, вилояти Кӯлоб ва ноҳияҳои минтақа 2 маротиба афзоиш ёбад [2-М], [3-М].

– Фаровонии қувваи барқ дар қисмати марказии Тоҷикистон, минтақаҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, аз ҷумла ба истифода додани

аввалин агрегатҳои НБО Норақ, имкониятҳои васеъро барои истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии халқ, барои талаботи аҳоли ва объектҳои фарҳангии ҷумҳури фароҳам овард. Танҳо дар ноҳияи Фархор захираҳои фаровони қувваи барқи имкон дод, ки тариқи насосҳои обкаши баландшиддат беш аз 50 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида, ки асрҳо боз хушк буданд, бо об таъмин шаванд. Дар натиҷаи ба минтақа гузаронидани барқ, симои фарҳангии онро куллан тағйир дод. [1-М], [2-М], [3-М].

– Фаровонии қувваи барқ имкон дод, ки корҳои ҷустуҷӯӣ-иктишофӣ ба таври васеъ пешрафт намуда, ҳамзамон истеҳсолот дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ такмил дода шавад. Барои мисол, дар атрофи теппаҳои калони шӯри ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Восеъ саноати коркарди намак шуруъ гардид. Дар ин минтақа боз 9 корхонаи коркарди ашёи хом фаъолият намуд, дар ноҳияи Қумсангир фермаи калонтарини нигоҳдории чорвои калони шохдор дар ҳаҷми умумии 20 ҳазор сар бунёд гардид, ки тамоми корҳои истеҳсолии он ба қуваи барқ иҷро карда мешавад [2-М], [3-М].

– Вобаста ба таҳаввулоти демократии даврони шуравӣ, инкишофи неруи эҷодии меҳнатӣ, риояи тамоми қоидаҳои рафтори одами меҳнаткаш ва таҳкими мавқеи ҳукукӣ ӯ дар ҷомеа, Тоҷикистон иқтисодии иқтисодӣ пас аз тақсимои ҳудудӣ-маъмури аз тоҷикони муқими Афғонистони ҳамсоя 50 баробар пеш гузашт: дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатии шаклу ҳаҷмҳои гуногун фаъолият мекарданд, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон интиқол дода мешуданд [2-М], [3-М], [4-М].

– Ба тӯфайли дар байни аҳолии маҳаллӣ – тоҷикон паҳн намудани донишҳои илмӣ-техникӣ, шаклу самтҳои раванди маърифатии донишҳои илмию техникӣ, омӯхтан ва истифода бурдани сарватҳои табиӣи кишвар ба куллӣ тағйир ёфт. Пайдо шудани олимони дорои донишҳои амиқи илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла энергетика, раванди

маърифатиро дар самти донишҳои табиӣ-техникӣ ба кулӣ тағйир дод. Дар ибтидои асри XX дар ҷомеаи тоҷикон низ афкори муҳандисӣ ва илмӣ, зиёиёни илмӣ-техникӣ - олимон, муҳандисони соҳаи энергетикӣ пайдо шуданд [1-М], [3-М].

– Сохтмони иншоотҳои нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро дар минтақа ба кулӣ тағйир дода, боиси бо суръати баланд тараққӣ кардани қувваҳои истеҳсолкунанда, ба вучуд омадани соҳаҳои нави саноат, афзудани ҳаҷм ва беҳтар шудани истеҳсоли сарватҳои моддӣ гардид [1-М], [2-М].

– Дар Тоҷикистон зиёиёни нави муҳандисӣ-техникӣ ба камол расиданд, ки онҳо инкишофдиҳандаи илм ва техникаи энергетикӣ мебошанд. Объектҳои хурд, миёна ва калони саноатӣ ба вучуд омаданд. Тараққиёти истеҳсолот, технология ва ҳаҷми истеҳсолоти моддӣ, характер ва самтҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ, инчунин ҳаёти маданияи аҳолии кишвар низ сифатан тағйир ёфт. Кадрҳои энергетикӣ симои иқтисодии кишварро дигаргун карданд [6-М], [7-М].

– Аз лиҳози таърихӣ давраи истиқлолият барои Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати миқёси қорҳои амалие, ки дар кишвар дар роҳи истиқлолият анҷом дода шудааст, баҳо надорад. Махсусан, дар самти рушди энергетика беш аз пеш натиҷаҳои муҳим ба даст омадааст, ки таъбиқ намудани онҳо дар ҳоҷагии халқи кишвар самаранок мебошад [4-М], [7-М].

– Дар солҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетика талафоти зиёд дида буд. Теъдоди зиёди шабакаҳои барқӣ, неругоҳҳои ёрирасон вайрон карда шуданд. Истеҳсоли қувваи барқ ба 2 млрд. кВт/с. поён рафта, зиёда аз 500 нафар энергетикҳо аз ҷумҳурӣ хориҷ рафтанд [4-М], [7-М], [8-М].

– Ҳукумати нави кишвар барномаи комплекси барқароркунӣ, бозсозӣ ва тараққиёти босуръати саноати сӯзишворӣ-энергетикиро сари вақт тартиб ва тасдиқ намуд. Дар як муддати кӯтоҳ, 4 неругоҳ барқии аловии пуриқтидор, беш аз 10 неругоҳи барқии обӣ, аз ҷумла неругоҳи

барқии обии сарнавиштсози кишвар Роғун, зиёда аз 150 иншооти хурди барқӣ бунёд гардида, норасоии барқ амалан бартараф карда шуд. Аз ҷумла бо маълумоти Президенти кишвар солҳои мустақилият дар хатти сарҳад 70 дидбонгоҳои мустаҳкам сохта шуд. Тамоми хатти сарҳад шабу рӯз ҷароғон карда шуд [4-М], [7-М], [8-М].

– Ба туфайли истифодаи васеи қувваи барқ дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолии иқтисодиёт иқтидори иқтисодии кишвар хеле афзуда, Тоҷикистон ба даҳгонаи кишварҳои пешрафткунанда шомил гардид [3-М], [5-М].

– Электрикунонӣ дар равандҳои маданияу дигаргунсозихои шаҳру деҳот нақши ҳалкунанда бозида, деҳоти ҷумҳурӣ 99% электрикунонида шуда, бо хатти қувваи барқ низоми низоми маориф, илм ва фарҳанг пайваст карда шудаанд [2-М], [3-М].

– Тадбирҳои саривактии барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи кори пайвастаи ҳамаи ташкилотҳои марбут ба соҳаи энергетика ба афзудани ҳаҷм ва иқтидори энергетикӣ он мусоидат намуданд. Истеҳсоли неруи барқ дар кишвар аз 15 миллиард кВт/соати соли 1994 дар соли 2021 ба 21 миллиард кВт/соат расид [3-М], [4-М].

– Дар асоси маводи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони муосир ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки симои иқтисодиву фарҳангии кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он босуръат дигаргун шуда истодааст [3-М], [6-М].

– Танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар муддати кӯтоҳ шумораи мактабҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои мадани ва маърифатӣ, муассисаҳои ниғадории тандурустӣ, варзишӣ, биноҳои намунавӣ аз 1,5 то 2 баробар афзоиш ёфт [2-М], [3-М].

– Ба таври васеъ дастрас намудани қувваи арзони барқ ба аҳолии ноҳияҳои ҷануби шарқӣ имконият медиҳад, ки аз қувваи барқ биноҳои истиқоматӣ, муассисаҳои маданӣ-маишӣ, роҳҳо равшан гарданд [2-М], [5-М].

– Аҳолии минтақаи ҷанубу шарқӣ ба шарофати дастрасии ройгон ба неруи барқ метавонанд озодона барномаҳои телевизионии кишвари худ, давлатҳои ҳамсоя – Афғонистон, Эрон, Ёзбекистон ва Россияро тамошо кунанд. Дар солҳои истиқлолият иқтисодии истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, сатҳи фарҳангӣ халқ хеле баланд гардида, фазои маънавию психологӣ дар ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ-шарқӣ ба кулӣ тағйир ёфт. Дар ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳракҳои сарҳадӣ роҳҳои васеъ ва пиёдагарди аз равшании барқ таъминбуда, майдонҳои нави сабзу хуррам, кӯчаҳо ва ғайра ба вучуд омаданд [4-М], [7-М], [10-М].

– Дар тамоми минтақаи хати сарҳадӣ 70 дидбонҳои ҳарбии бо таҷҳизоту дастгоҳҳои замонавӣ таъминбуда, бунёд карда шудааст.[48] Маҳз ҳамин, неруи бузурги тағйирдиҳандаи қувваи барқ ба ҳисоб меравад, ки бо мақсади пешрафти иқтисодӣ, фарҳангӣ, некуаҳволии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ва дар умум кишвар истифода мегардад [4-М], [7-М]

– Ояндабинҳои тараққиёти энергетикаи Тоҷикистон ва минтақаи муҳимтарини он ноҳияҳои ҷанубу шарқии он беканоранд. Дар ягон давлати ҷаҳон чунин имкониятҳои тарақи додани энергетика ва соҳаҳои гуногуни он вучуд надорад [5-М], [8-М].

– Аз 600 млрд. кВт/с захираи сарчашмаҳои қувваи барқи Тоҷикистон 100 млрд. кВт/с дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии аз худ карда шавад, бо қувваи барқ таъмин мекунад. На камтар аз барқи оби имкониятҳои ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна дар энергияи Офтоб аст. Масалан, Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Туркманистон ҳар сол то 300 рӯзи офтобиро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода кардан мумкин аст. Вале имкониятҳои Тоҷикистон боз ҳам афзалиятҳои бештар дорад [4-М], [7-М].

– Дар мавеи географии ҷумҳурий ғайр аз обуофтоб боз дар ҳаҷмҳои калон (млн.тонн)-кумур, нефт, газ ва дигар захираҳои неруи сабз мавҷуданд, ки ба онҳо дасти истеҳсол ҳоло нарасидааст. Аз рӯйи имкониятҳои ба хориҷа баровардани қувваи барқи Тоҷикистон аллакай ба

бозори энергетикӣи Осиёи Марказӣ дохил шуд. Аллакай дар мавсимҳои тобистон Тоҷикистон қисми қувваи барқашро ба Афғонистон ва Ёзбекистон мебарорад. Барои дохил шудан ба ин бозор аз Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон то ба Покистон хатти баланд – шиддати КАССА-1000 сохта мешавад [3-М], [7-М].

– Танҳо аз худ кардани захираҳои энергетикӣи Тоҷикистони ҷанубу-шарқи метавонад дар оянда тамоми Тоҷикистонро аз қувваи барқ таъмин намояд. Ин маънои онро дорад, ки дар оянда минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон бо хати транзитии интиқоли қувваи барқи Тоҷикистон ба давлатҳои Осиёи Шарқӣ табдил меёбад [3-М], [6-М], [10-М].

– Мавҷудияти қувваи арзони барқ ба он тамоми Тоҷикистон ва минтақаи ҷанубу шарқии онро ба минтақаи давлатҳои тараққикарда тарини ҷаҳон бо маданияти рангоранги пурмаънои миллӣ дараҷаи илму адаб табдил медиҳад [5-М], [8-М].

Дар асоси ба бозори ҷаҳонӣ баровардани қувваи барқ алоқа ва равобити ҷудонашавандаи ҳамсоғии давлатҳои наздику дуро ба Тоҷикистон доимӣ мепайвандад [2-М], [5-М].

Бо назардошти имкониятҳои захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ дар самти азхудкунии онҳо метавон изҳор дошт, ки дар ояндаи наздик мушкилоти пешрафти энергетикӣи Тоҷикистони соҳибхитӣ барои Ҳукумат, мутаххасисон ва ҷомеаи ҷумҳурӣ дар маркази таваҷҷӯҳ боқӣ хоҳад монд. Вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат ин пешрафти устувори энергетика ва истифодаи пурсамари он дар хоҷагии халқ, маориф, илм ва фарҳанг ба ҳисоб меравад [1-М], [3-М].

– Дурнамои электрокунонидани ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ хеле калон аст, зеро танҳо аз он сабаб, ки дар дарёи бузурги Панҷ аз қаламрави ин минтақа ҷорӣ мегардад, захираҳои гидроэнергетикӣи он ба 100 млрд. кВт/с мерасад. Аз ин лиҳоз танҳо НБО-и Даштиҷум дар ин метавонад дар як сол то 15 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол намояд. Дар ин минтақа ба дарёи Панҷ аз кӯҳҳо боз зиёда аз 15 дарёчаҳои кӯҳӣ ҳамро мешавад, ки

дар онҳо Нерӯгоҳи хурди барқи сохтан мумкин аст, қувваҳои ин минтақа аз қонҳои сӯзишвории ангишт, нафту газ низ холи нестанд. Аз ин нуқтаи назар, захираҳои фаровони гидроэнергетикии минтақа барои рушди минбаъдаи иқтисодиёт ва фарҳанги ин минтақаи махсус ва умуман, кишвар шароити мусоид фароҳам меоранд [4-М], [7-М].

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот.

Маводи тадқиқоти мазкурро метавон ҷиҳати лоиҳасозии масоили мухталифи таърихи халқи тоҷик, таърихи хоҷагии халқ, маданият ва энергетикаи вилояти Хатлон, дар тадқиқоти иловагии таърих ва фарҳанги минтақаҳо ва ноҳияҳои мухталифи кишвар, дар гузаронидани курсҳои алоҳида оид ба таърихи энергетикӣ кишвар ва ҳаёти маданияи халқи тоҷик, дар барқарорсозӣ ва равшаниандозӣ ба масоили умдаи сиёсати Ҳокимияти Шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва пешрафти маданияи минтақаҳои наздисарҳадии ноҳияҳои Тоҷикистон истифода намудан мумкин аст.

Таҷрибаи таърихӣ Тоҷикистонро дар сохтмони иншоотҳои калони энергетикӣ сатҳи ҷаҳони (ГЭСҳои Норак ва Роғун), дар ҳаллу фасли ҳаммаи мураккабҳои сохтмон барои омӯзиш ва баррасӣ намудан барои гузаронидани симпозиум ва конференсияи илмӣ-амалӣ истифода кардан мумкин аст.

Лозим аст, ки таҷрибаи таърихӣ Тоҷикистон низ дар сохтмони Нерӯгоҳи хурд дар шохобҳои дарёҳо, каналу ҷўйборҳо низ баррасӣ карда шавад.

Мувофиқи мақсад мебуд, ки дар сохтмони Нерӯгоҳи барқии хурду калони мамлакат хизмати инвеститсияҳо ва мутахассисони хориҷӣ пайваста истифода карда шаванд.

НОМГҶӢИ АДАБИӢТ

1.Фехристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда

Сарчашмаҳои бойгонӣ:

1. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Х. 282. – Р. 7. – П. 2. – В. 79.
2. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Х. 282. – Р. 7. – П. 2. – В. 80, 89.
3. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Х. 20. – Р. 2. – П. 1749. – В. 6, 7, 11.
4. РСС Тоҷ. НТ ҶТоҷикистон, Сарраёсати энергетика, трест. Таджикселэлектрострой, Сугдэнерго, Хатлонэнерго, Помирэнерго, фондҳои – Х -6527, Х –282, Х –20, Х – 1216, Х– 448.
5. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Х. 1216. – Р. 2. – П. 86. – В. 62, 63, 64.
6. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Х. 3. – Р. 262. – П. 26. – В. 105.
7. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 235. – П.194,200,180, 60,
8. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 235. – П. 48. – В. 42-45.
9. Бойгонии Таджсельэнерго. – Х. 6527. – Р. 1. – П. 29. – В. 4, 7, 9, 13, 15.
10. Бойгонии шабакаи барқии ноҳияи Ленин. – Х. 448. – Р. 1. – П. 65, 68, 69, 71, 73, 79.
11. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 129. – П. 91.
12. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.

13. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. Х. 3. – Р. 129. – П. 91, 293, 294, 297, 299.
14. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 151. – П. 88.
15. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. - Р. 173. – П. 1, 41, 45, 42, 43, 46, 47.
16. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 210. – П. 26, 25, 24.
17. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 215. – П. 76, 77.
18. Бойгонии Марказии Давлатаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 20. – Р. 2. – П. 1098. – В. 26- 41.
19. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 235. – П. 20, 197, 200, 198, 93, 97.
20. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Х. 3. – Р. 220. – П. 24, 25, 27.
21. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 20. – Р. 2. – П. 53. – В. 7.
22. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 20. – Р. 2. – П. 1115. – В. 5-9.
23. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.
24. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Х. 20. – Р. 2. – П. 1279. – В. 1-11.
25. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Х. 8. – Р. 1. – П. 283. – В. 6.
26. Бойгонии ноҳияи Ҳамадонӣ, ф.1142, оп.1, д.19
27. Бойгонии ҷрии Раёсати кишоварзии ноҳияи Панҷ, ҳисоботи электривунонии кишоварзӣ дар соли 2018.

28. Бойгонии ҷории Ҳукумати ноҳияи Ҳамадонӣ. Папкаи ҳисобот оид ба маориф, солҳои 1992-2021
29. Бойгонии ҷории Раёсати кишоварзии ноҳияи Фархор, ҳисоботи истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2016.
30. Бойгонии Марказии Давлатии ҶШС Тоҷикистон. – Ҳ. 20. – Ҷ. 2. – Ҳ. 1115. – Ҳ. 5-9.
31. Бойгони ноҳияи Шаҳритус , ф.1115, оп.6, д.14
32. Бойгонии Марказии Давлатии ҶТ. – Ҳ. 284. – Ҷ. 2. – Ҳ. 384. – Ҳ. 34.
33. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Ҷ. 2. – Ҳ. 1115. – Ҳ.17-18
34. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Ҷ. 16. – Ҳ. 1, 14, 197, 198, 199.
35. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Ҷ. 255. – Ҳ. 9, 46, 48.
36. Бойгонии отряди сарҳадии «Чубек» дафтари кори электривунонӣ дар сарҳад, соли 1947, саҳ.9-11
37. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҳ. 3. – Ҷ. 262. – Ҳ. 26. – Ҳ. 105.
38. Бойгонии ноҳиявии ноҳияи Қумсангир. Ҳисоботи солана дар бораи тараққиёти ҷорводорӣ, солҳои 1981-1985.
39. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Ҷ. 268. – Ҳ. 23, 24, 26, 27, 47, 87, 111.
40. Бойгонии Марказии Давлатии БМД Тоҷикистон. - Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 28. – Ҳ. 11, 29-30.
41. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 653. – Ҳ. 5-14.
42. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 648. – Ҳ. 11, 14-17, 22.

43. Бойгонии чории «Хатлонэнерго». Ҳисоботи солона дар бораи сохтмони иншоотҳои энергетикӣ дар вилоят, равандҳои электрикунонидани хоҷагии халқ дар солҳои 1996-2018.
44. Бойгонии чории «Помир Энерҷӣ». Дар қаламрави вилоят сохтмони объектҳои хурду калони энергетикӣ. Кумаки Фонди Оғохон дар сохтмони иншоотҳои энергетикӣ – солҳои 1995-2016.
45. Бойғониҳои Хатлонэнерго, бойғониҳои чории ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Кубодиён, Шохин, Чайхун – ҳисобот доир ба электрикунонии нуктаҳои аҳолинишин, равандҳои истеҳсоли, муассисаҳои фарҳангӣ маишӣ, ф-ф.11, 19, 21, 23, 24, 27,31.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

46. Дар бораи сиёсати энергетикӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [Матн] / «Нурафзо».– Душанбе, 2011. – 172 с.
47. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба вазъи энергетикаи кишвар ва вазифаҳои рушди минбаъдаи он. – Душанбе, 2008. – 36 с.
48. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паради Рӯзи марзбон. – 28 майи соли 2022, шабакаи телевизионӣ.
49. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электрикунонидани кишвар. – Душанбе, 1976. – 403 с.
50. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2003. – 84 с.
51. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» [Матн]. – Душанбе, 2000. – 19 с.
52. Нақшаи давлатии электрикунонидани Россияи Шуравӣ [Матн] – М., 1955. – 341с.

53. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2013 [Матн]. – Душанбе, 2013. – 63 с.
54. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015.–Душанбе, 2015 – 47 с.
55. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2016 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 49 с.
56. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2017 [Матн]. – Душанбе, 2017. – 47 с.
57. Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии 28-уми декабри соли 2023»// Ҷумҳурият, 28 декабри соли 2023.
58. Рушди иқтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2004 [Матн]. – Душанбе, 2005. – 204 с.
59. Стеклов, Ю.В. В.И. Ленин и электрификация / Ю.В. Стеклов. – М., 1982. – 360 с.
60. Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи мамлакат ИҶШС [Матн]. – Душанбе, – 1981. –14 с.
61. Ҳисоботи «Афзалиятҳои азнавсозӣ ва сиёсати саноатӣ » [Матн]. Душанбе, 2001. – 71 с.
62. Хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984 [Матн]: маҷмуи оморӣ – Душанбе, 1985. – 192 с.
63. Аз таърихи саноаткунонии ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1972. – 95 с.
64. Хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1986 [Матн]: маҷмуи оморӣ – Душанбе, 1987. –191с.
65. Энциклопедияи Бузурги Шуравӣ [Матн]. – М., 1978. – 578 с.
66. Энциклопедияи Шуравии Тоҷик [Матн]. – Душанбе,1978. – 672 с.

67. Энциклопедияи Шуравии Тоҷик [Матн]. – Душанбе, 1998. – 587 с.
68. Энциклопедияи Тоҷикистони Шуравӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 1974. – 192-193 с.
69. Стеклов, Ю.В. Государственный план электрификации Советской России / Ю.В. Стеклов. – М., 1955. – 379 с.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:

70. Азимов, Х. Раёсати молиявии комбинати сӯзишворӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.Азимов. – Душанбе, 2007. – 26 с.
71. Алиҷонов М.А. Ба вучуд овардани саноат ва ташаккули кадрҳои миллии синфи коргар дар Тоҷикистон [Матн] / М.А. Алиҷонов, Т. Луғмонов. – Душанбе, 1987. – 176 с.
72. Аҳророва А.Д. Саноати энергетикии Тоҷикистон: тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди устувор [Матн] / А.Д. Аҳророва, Р.Н. Аминҷонов, К.А. Доронкин. – Душанбе, 2005. – 190 с.
73. «Барки тоҷик»: дирӯз, имрӯз ва фардо [Матн]. – Душанбе, 1999. – 320 с.
74. Бобохонов М. Шартҳои иттифоқи инқилобии меҳнаткашонӣ минтақаи Туркистон бо пролетариати Россия. [Матн] / Душанбе, 1975. – 87 с.
75. Бурҳонова М.А. Масъалаҳои оқилона истифода бурдани захираҳои энергетикии ҶШС Тоҷикистон [Матн] / М.А. Бурҳонова. – Душанбе, 1983. – 78 с.
76. Оид ба сиёсати энергетикии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Институти ҷумҳуриявии илмию таҳқиқотии «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – 116 -117 с.
77. Зияева З.Ж. Стратегия диверсификации топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан, Душанбе, 2010. – 170 с.
78. Ёдгорӣ, Н. Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Душанбе, 2006. – 208 с.

79. Маликоа М.Х. Энергетика таджикистана: история и перспективы развития Душанбе, 2024. – 462 с.
80. Маликов, Махмуд. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – 392 с.
81. Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ «Об барои ҳаёт» 2005 – 2015. [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.
82. Назарзода А. Истиқлолияти давлатӣ: марҳалаи ҳалқунанда дар сарнавишти ҳалқи тоҷик (ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон) [Матн] / А. Назарзода. – Душанбе, 2021. – 412 с.
83. Нурмахмадов, Д.Н. Гидроэнергетика дар Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо [Матн] / Д.Н. Нурмахмадов. – Душанбе, 2005. – 96 с.
84. Очеркҳои таърихи Бадахшони шуравӣ [Матн]. – Душанбе, 1981. – 343 с.
85. Пирумшоев Ҳ. Маликов, Махмуд, Россия – Таджикистан: история взаимоотношений [Текст] / Ҳ. Пирумшоев, М. Маликов. – Душанбе, 2009. – 627 с.
86. Э. А. Плотников, Б.С. Сирожев, Г.И. Тихонов Энергетика Таджикистана – Душанбе, 1981. – 166 с.
87. Раҳимӣ Ф., Муҳаббатов М., Ниёзов, А. Об, илм ва рушди устувор [Матн] / – Душанбе, 2018. – 432 с.
88. Раҳматуллоев А., Сатторов Х., Тоҷов Н. Таърихи ҳалқи тоҷик. Ҷилди 2 – [Матн]. – Душанбе, 2008. – 202 с.
89. Воҳӯриву мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон бо энергетикҳои кишвар. – Душанбе, 2008 – 56 с.
90. Роғун 26 сентябри соли 2005 [Матн]. – Душанбе, 2005. – 82 с.
91. Таърихи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [Матн]. Т. II: Таърихи нав. – Душанбе, 2005. – 351 с.
92. Таърихи синфи корғари Тоҷикистон [Матн]. Ҷилди 1. – Душанбе, 1972. – 127 с.

93. Маводҳои конференсияи байнидонишгоҳӣ. – Душанбе, 2021. – 375 с.
94. Леонидова Н., Фролов В. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон. Душанбе, 2005. – 5 с.
95. Таърихи халқи тоҷик. Ҷилди VI. – Душанбе, 2011. – 63 с.
96. Сучков А. Саноаткунории сотсиалистӣ дар ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1965. – 132 с.
97. Таърихи халқи тоҷик [Матн]. Ҷилди III, қисми 2: Давраи сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм (солҳои 1938-1963) / таҳти назари С.А. Раҷабов, Ю.А. Николаев. – М., 1965. – 283 с.
98. Таърихи халқи тоҷик [Матн]: ҷ.5: Таърихи навтарин (1917-1941) / таҳти назари Р.М. Масов. – Душанбе, 2004. – 746 с.
99. Таърихи халқи тоҷик [Матн]: ҷ.6 ҷилд. Ҷилди.6: Таърихи навтарин (1941-2010)/ таҳти назари Р.М. Масов. – Душанбе, 2011. – 679 с.
100. Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 231 с.
101. Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон дар ҷамъияти мутараққии сотсиалистӣ [Матн]. – Душанбе, 1979.
102. Юнусов, Б.В. Электроэнергетика Таджикистана (этапы роста, современное состояние, перспективы развития) Б.В. Юнусов . – Душанбе: Ирфон, 1975. – 240 с.
103. Ҳотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.) [Текст] Н.Б. Хотамов. – Душанбе, 2008. – 268 с.
104. Хурамзода М.Х. Нақши пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди Неругоҳи барқии обии Роғун [Матн] / М.Х. Хурамзода. – Душанбе, 2018. – 112 с.
105. Шарифзода А., Қосими З. Фархундапай [Благодетель] [Матн] – Душанбе, 2013. – 334 с.

106. Эмомалӣ Раҳмон ва Роғун [Матн]. – Душанбе, 2013. – 91 с.
107. Б.В.Юнусов. Экономические проблемы энергетики Таджикистана [Текст] / Б.В. Юнусов – Душанбе: Ирфон, 1967. – 114 с.
108. Хоналиев, Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана/ Н. Хоналиев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 21 с.
109. Дар бораи сиёсати энергетикӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Пажӯҳишгоҳи ҷумҳуриявӣ илмӣ-тадқиқотӣ «Нурафзо». – Душанбе, 2011.–117 с.
110. Ҳисоботҳо «Мушкилоти амниятиобӣ-энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2003-В.51,55.
111. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» Душанбе, 28 декабри соли 2024.–14–16 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

112. Авазов Т.А. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон ҳамчун асоси тараққиёти тамоми комплекси энергетикӣ [Матн]/ Т.А. Авазов, Г.Н. Петров // Иқтисоди Тоҷикистон: стратегияи рушд. – Душанбе, 2003. – 76 – 82 с.
113. Бобокалонов О.К. Наздикшавии дараҷаи тараққиёти саноатии ноҳияҳои Тоҷикистон [Матн] / О.К. Бобокалонов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2007. – № 1. – 34-39 с.
114. Зияева, З.Ж. Перспективы развития топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан [Текст] / З.Ж. Зияева// Записки горного института. Т. 179. – СПб., 2008. – 278-281 с.
115. Каюмов Н.К. Необходимость и экономические механизмы ускорения темпов экономического роста в Таджикистане [Текст] / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. – 2004. – № 3

116. Раҳмонов Э.Ш. Независимость – великое благо для страны инарода// Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2004. – № 4, стр. 14.
117. В. Родин, О. Давидов. Над Сангтудой хорошая погода// [Матн]/ В. Родин, О. Давидов //Народная газета, – 20 декабр. 2006 – № 8
118. Тошев О. Аз нав ташкил кардани ҳаёти деҳот [Матн] / О. Тошев // Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. – 1969. – № 10. – 40 – 41 с.
119. Тоштемиров, М. Дан старт строительству Рогунский ГЭС [Текст] / М.Тоштемиров // Курьер Таджикистан. – 2005. – 29 сентября.
120. Хусайнов. А.К. Формирование и развитие топливно – энергетического комплекса Таджикистана (1929-2010) – Душанбе, 2020, 309 с.
121. Фирӯз М. Роғун: чаҳиши бузурге дар роҳи истиқлолияти энергетикӣ [Матн] / М. Фирӯз// Ҷумҳурият, 2005. – 29 сентябр . – № 100.
122. П.Чоршамбиев, Сангтӯда – 1 запустили вхолостую. П. Чоршамбиев // Азия-Плюс. – 2007. – 17 январ.
123. Эргашева З. Если газ не даёт «Таджикгаз»// З. Эргашева // Азия-Плюс. – 2006. – 28 декаб. № 9
124. Юлдашев, А. АБР поддерживает планы развития [Текст] // А. Юлдашев // Азия-Плюс. – 2010. – 17 марта.
125. Юнусов Б.В. Гидроэнергетический аспект использования водных ресурсов Таджикистана // Паём (Вестник) «Таджикистан и современный мир», 2005. – № 3 (7), стр .27
126. Самтҳои расмии Ассамблеяи Генералӣ. Сессияи шасту ҳаштум, илова (53А, 68/53/А 881), боби III.
127. Дикаев, Турко. Сангтуда – Таджикская школа энергетиков [Текст] / Турко Дикаев// Азия-Плюс. – 2006. – 21 декабря.

128. Таърихи ташаккул ва инкишофи энергетика дар Тоҷикистон [Матн] // Маводҳои конференсияи байнидонишгоҳи. – Душанбе, 2021. – 375 с.

Нашрияҳои даврӣ:

Маҷаллаҳо:

129. «Дарё». – 1995. – № 1-2.-19-20 с.
130. «Энергетика ва саноат». – 2009. – № 4.
131. «Неру». – 2007. – № 1-2. 6 с.
132. Экономикаи Тоҷикистон : Стратегияи рушд. –2003. –№3 – 87 с.
133. «Комсомоли Тоҷикистон». – № VII-IX соли 1963.
134. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». – 7 июли соли 1975.
135. «Роҳи ленинӣ». 1982, № IV-VI, VII-IX.
136. «Коммунисти Тоҷикистон». Июни соли 1966, №II-III-IX, VI-XI.
137. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». 12 декабри соли 1980.
138. Пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот
26/10/2022
139. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». – 12 декабри соли 1958 ш.
Сталинобод.
140. «Тоҷикистони советӣ». Август соли №I-III соли 1969.
141. «Комсомоли Тоҷикистон». Октябр – декабри соли 1966;
142. «Комсомоли Тоҷикистон». Январ-июни соли 1966.
143. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». 8 августи соли 1980.
144. «Машъал». 1 декабри соли 1974.
145. «Маориф ва маданият». VII-XII .17 декабри соли 1964.
146. «Тоҷикистони советӣ». № X-XII. соли 1967.
147. «Тоҷикистони советӣ». № III – VI Июни соли 1969.
148. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». 5 майи соли 1980.
149. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон.» 1 январ соли 1959.
150. Қатънома (резолутсия) 66/288 – СММ. Нью – Йорк.2004. – 5 с.

Рӯзномаҳо:

151. Ҳақиқат. – 1973. – 11 янв. – 76 с.
152. Тоҷикистони советӣ. 1972. 12 ноябр.
153. Коммунисти Тоҷикистон. 1987. 21 май.
154. Коммунисти Тоҷикистон. –1967. – 21 апрел.
155. Азия-Плюс. – 2010. – № 10.
156. «Молия ва ҳисобдорӣ». № 3 (174) март соли 2021.
157. «Ваҳдат». – № 21 (365), ноябри соли 2019.
158. «Зафар». №20 (2092), октябри соли 2020.
159. “ Садои мардум». 18 июни соли 2020, № 72 (4178).
160. «Садои мардум». 19 март соли 2020, № 34, 35.
161. «Ҷумҳурият». 17 сентябри соли 2019, № 178 (2378).
162. Аз паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28-уми декабри соли 2023»// Ҷумҳурият. – 28 декабри соли 2023.
163. «Ҷумҳурият.» 25 сентябри соли 2020, – № 186, 187.
164. «Садои мардум». 15 август соли 2020, № 99 (4205).
165. Паёми Душанбе». 3 январи соли 2024 №1 (2851)
166. «Садои мардум.» 9 октябри соли 2014, № 116-117 (3262-3263).
167. « СССР ». 26 декабри соли 2019, № 52.
168. «Субҳи Шаҳритус.» 18 январи соли 2021, № 2-3.
169. «Гулистон». 7 январи 2020, Фархор.
170. «Зафар». 4 октябри , 2021, Ҳамадонӣ.
171. «Ҷайхун», 11 декабри, 2021, Ҷайхун.
172. «Бешкент», 16 июли 2021, Носири Хусрав.
173. «Ҳаёти нав», 11 январи, 2021, Панҷ.
174. «Насими Техрай», 4 январи. 2022, Ш.Шоҳин.
175. Ҷумҳурият. – 2021. – 8 декабр. – №244 (24351).

2.ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Алимардонов, Б.М. Таъсири захираҳои обӣ-энергетикӣ ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - №3 (47). – С. 15-20.

[2-М]. Алимардонов, Б.М. Электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ва аҳамияти иҷтимоию фарҳангии он / Б.М. Алимардонов // Паёми донишқадаи забонҳо (Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – 2021. – №3 (43). – С. 166 -173.

[3-М]. Алимардонов, Б.М. История изучения энергетических ресурсов и энергообеспечения горных районов Таджикистана / Б.М. Алимардонов // «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ»-и Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – 2022. – №6 (101). – С. 295-300.

[4-М]. Алимардонов, Б.М. Масоили мубрами бо энергияи барқ таъмин намудани аҳолии манотиқи наздисарҳадӣ / М.Ҳ. Маликов, Б.М. Алимардонов // Муаррих. – 2023. - № 1 (33). – С. 72-77.

[5-М].Алимардонов Б.М. Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаҳои обию энергетикии Осиёи Марказӣ / Б.М. Алимардонов //Муаррих. – 2024. –№4(40). – С.102-111

**Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва
маводи конференсиявӣ ба таърисида:**

[6-М]. Алимардонов, Б.М. Мушкилоти таъминоти барқ дар ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Паёми Донишқадаи тиббӣ иҷтимоии Тоҷикистон. – 2022. – С. 44-52.

[7-М]. Алимардонов, Б.М. Азхудкунии захираҳои обӣ-энергетикӣ ва таъсири он ба соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ / Б.М. Алимардонов // Паёми донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 49-50.

[8-М]. Алимардонов, Б.М. Социально-экономическое развитие Таджикистана в годы независимости / Б.М. Алимардонов // Государственная независимость и возрождение культурно-исторического и педагогического наследия Таджикского народа: Российско-Таджикский Славянский Университет. – Душанбе, 27 ноября 2020 г. – С. 181-186.

[9-М]. Алимардонов, Б.М. Захираҳои энергетикии Тоҷикистон ва таҷрибаи аз худ намудани онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Тадқиқотҳои муҳандисӣ, иноватсия ва сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ва саноат». Донишқадаи энергетикии Қурғонтеппа. – 25 апрели соли 2023. – С. 157-161.

[10-М]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – альтернатива ба газҳои табиӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсияи III-юми солонаи илмӣ-амалӣ бо иштироки коршиносони давлатҳои бурунмарзӣ. Паёми донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 95-96.

[11-М]. Алимардонов, Б.М. Сохтмони неругоҳҳои хурди барқӣ ва моҳияти иҷтимоии онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Энергетика: ҳолат ва дурнамои рушд». Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. – Душанбе, 20 декабри соли 2023. – С. 334-338.

[12-М]. Алимардонов, Б.М. Сарфи энергия дар нуқтаҳои марказии гармӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Энергетика: ҳолат ва дурнамои рушд». Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. – Душанбе, 2023. – С. 488 – 490.